MAANTEEL

RUDOLF SIRGE

MAANTEEL

NOVELLE

„SÕNAVARA" KIRJASTUS, TARTUS
MCMXXVII

TRÜKIKODA ED. BERGMANN, TARTUS.

INIMENE

Kusagil kaugel plôksutati püsse.

Aga Andi rookis kalu. Pikk pussnuga käis väledasti ta käes, kraapides soomuseid hallidelt särgedelt ja lôigates lôhki siuhkete havide täisôgitud kôhte.

Ema seisis ta kôrval ja ladus roogitud kalu tünni. Kui rida sai täis, raputas ta peotäie soola ja näpuga salpeetrit pääle.

Aeg-ajalt tôi ta köögist pangega vett ja uhtis kaladest nilbeksläinud riistu ja laudu puhtamaks.

Ta oli vana hallipääline ja kortsusnäoline eidekene. Kuid poeg Andi oli vastand: tugev, seitsmeteistkümneaastane, mehelik, pikkade juustega, kaluripluusi ning niueteniulatuvate säärsaabastega, vähe vôikailmeline poiss.

Hiljuti oli Andi tulnud järvelt ühes teiste kaluritega noodalt. Olid saanud suurepärase loomuse: toobrid ja venekastid sätendasid täis värskeid poolelavaid kalu. Nad sibistasid ja pildusid toobris, näis nagu oleks elanud ja liikunud kogu toober.

Väikese ôlilambi tuli hüples ja hubises Andi ees. Korraga puhus tuul tule ära. Oli pime.

Tuul tômbles pragunenud aknaruutude vahelt vilistades sisse ja välja. Oli torm.

Andi hôikas emale, tuua tikku, pani käed risti ümber pôlvede, mida katsid saapasääred, ja jäi ajaviiteks vaatama aknast välja.

Väljas oli kahvatu pimedus. Aga hooti, kui kuu pääsis pilveserva tagant välja, vôis näha isegi randa ja järvele.

Järvel mässas vetepuhkemise torm. Järvel ristlesid päratud jääpangad kui sôjalaevad, vesi mühas ja ürgas, lained tôusid kui vallid ja mäed ning langesid raginal vastu randa ja jäämüüre. Vahest paiskasid nad valgmalle suure jäämüraka, mis purunes sääl raksudes ja oigades kui surija.

Andi kuulatas.

Millise imeliku vuhina ja kiunumisega lôôtsus tuul majanurkades ja katusekelpades? Millise jôa ja hooga tuli ta lagedalt järvelt, just kui oleks kihutanud teda tagant terve kari kurje!

Andi teadis millised lainemaod praegu looklesid järvel, millised jääkuhilad kolisedes üksteise otsa veeresid ja lagunesid. See oli kui maavärisemine, hävitustöö: järv näis pôhjani olevat muutund keevaks ja kihisevaks supikatlaks.

Alles mône tunni eest see oli veel rahulik, kohati jäälobjakuga kaetud tasane, lage väli, kohati aga läigendas vesi.

Ja kui tõusis tuul, lõid läigendavad laigud virvendama, tekkisid sinkjad jooned kui jõed jäässe. Ning päevapääle, kui tugvenes tuul, muutusid jõed laiadeks kohavateks ja vahutavateks järvedeks.

Keskpäeval olid kalurid läinud viimast korda soejulgusi rannikjääle noodale. Kuid ettevaatuseks veeti jäädpidi kaasa ka vened. Ja neid tuligi tarvis. Sest kui loomus oli tehtud, märgati kuis jääpank tasakesi eemaldus rannast.

Kuid vened lasti vette ja sõueti rikkaliku kalasaagiga tagasi randa.

Kogu rand sai kalu.

Andil oli häämeel. Tasakesi libisesid ta sõrmed pimedas üle toobrisolevate kalade. Ta oli vähe tülpinud, väsinud, oleks maganud häämeelega, kuid enne pidi soolatama kalad.

Ema tuli ja kraapsatas tikku. Aga äge tuulepuhang, mis tungis temaga ühes uksest sisse, kustutas silmapilk esimese tiku.

„Küll on hull, ei lase tuldki põlema panna! Kui sa nüüd veel järvel oleksid!“

„Järvel? Sarvikki ärgu mingu sellega järvele. See kisub riided seljast. Näed, mis ta aknakardinatega teeb!“

Ema oli süüdanud tule. Ilmaklaasita lamp ajas paksu nõgist suitsu vastu lage, ja tuuletõmme kandis suitsu laiali üle kogu tare.

Poeg ja ema töötasid jälle endiselt.

Ja endiselt mühises väljas maru, hulus ja vingus. Isegi tarre tükkis ta, pannes liikuma ja kôhisema nurgas vanu hôredaid tindivôrke. Vôrkudega ühes liikusid hämaral seinal ema ja poja kummarduvad ja kükitavad varjud.

Väljas hakkas korraga haukuma koer. Tuule mühin venitas ta haugatused pikaks korduvaks röökimiseks, nagu oleks kisanud terve kari koeri läbisegi.

Kalarookijad erutusid. Nad praotasid köögiukse ja püüdsid läbi näha pimedust.

Aga mitte hingegi ei näinud nad sääl. Oleks ainult kui kuulnud kellegi laulu, mängu, vôi kaugeid arusaamatuid appihüüde.

Kuid sarnastes toonides laulsid vaid lained, mängisid jäätükid rannakividel.

Andi astus välja. Kolm tiiru käis ta pool-kobades ümber maja, aga ei leidnud midagi.

Siis läks ta kesk pimedat ussaida ja hüüdis koerale:

„Mis on, Reks? Mis on?“

Reks tormas vihaselt haukudes ranna poole. Ta karvad olid turril, küüned väljasirutatud ja hambad hirevil. Joostes vaatas ta üle ôla taha, nagu ahvatledes järelejooksule.

Andi tômbas nokkmütsi sügavamini pähe, kohendas pluusi pükstesse, ja aiaveerest vana môlapära peiju

kahmates jooksis pikkade lohisevate sammudega koerale perra.

Pehme pori ja veesegane prügi lirtsus ja vajus ta suurte veesaabaste all. Ta seisatas, pidas tagasi hinge, torutas käega kôrvalehe ja kuulatas.

Siis ruttas edasi.

Lauda nurga juurest piilus ta vôrguosmikut. Osmiku uks oli kinni. Aga osmiku taga rannal haukus Reks.

Andi jooksis sinna.

Kuid ka rannal ei olnud kedagi.

Ainult tühi vene kuugles ja kargles kôrgete lainete harjul. Lained pildusid ja loopisid teda siia ja sinna. Hooti tulid lainetega kaasa tugevad jäätükid, mis krudisedes ja ragisedes purunesid ta külgede vastu. Kuid vabanedest neist kiskus tuulepuhang ta uuest lainete mängu.

Piki randa olid kalurite majad: pimedusest mustavad kui heinakuhelikud. Nendegi ümber hundas tuul, kiskus ja raputas neid.

Ning kui üle kuu kihutasid pilved, jooksid varjud üle maa ja majakeste kui ähvardused.

Ajuldi aga, kui kuu pääsis päris lagedalle, paistis järvele vaadates, kus ringlesid suured jäätükid, nagu oleks tantsinud sääl kari valgeis rôivis muinasjutuolendeid.

Kuid keegi ei tantsinud, kedagi ei joosnud ähvardades üle maa.

Ainult koer haukus. Nüüd oli muutunud ta haukumine urisemiseks, pikaks inisemiseks, nagu hauguks ta väsinuna.

Ja kaugelt kostsid endiselt harvad, nôrgad püssipaugatused.

Andi läks tagasi tarre ja jätkas kalarookimist. Ta suured tômmud ja varakult krobedakskulunud kalurisôrmed seisatusid vähe töös, kui ta emale rahustamiseks lausus:

„Midagi pole. Hirmus öö. Torm. Koer vist niisamuti ärev".

Siis vaikisid môlemad.

Aga torm ei vaikinud. Ikka endise jôhkrusega möllas ta järvel ja rannal majade ümber.

Ka koer ei vaikinud. Pikalt hunnates ja halelikult haukus ta, joostes kord siia, kord sinna üle kitsa ussaia.

Ning korraga kuulsid toasolijad nagu maa alt uusi hääli: inimene oigas. Monotoonselt, pikalt kostsid oiged, justkui oleks hunnanud ôige ôudselt teinegi koer.

Aga see oli siiski lähemal, tugevam.

Andi viskas noa käest ja haaras nurgast tuura. Siis sööstus ta uuesti välja.

Ja nägi: köögiläve künnisel, just vastu pimedamat nurka, istus mees. Kôrge karvane sôdurimüts silmile surutud, poolkasukas eest valla ja silmad pool-kinni.

Kätt hoidis istuja kramplikult puusal ja oigas.

See oli imelik mees: ei vaadanud üles ei liigutanud, ainult oigas veidralt, nagu vastumeelselt.

Koer istus ta ees ning vaikis nüüd.

Andil hakkas hirm. Kes niisugune vôis olla? Viirastus, tont, kodukäija?

Kuid ta rahunes kohe, kui märkas, et vôôras oli sôdur. See oli loomulik, et sôdur; sôdureid oli kogu maa täis, sest ümberkaudsetes külades peeti vôitlusi juba pikemat aega.

„Aidake! . . .“ sosistas vôôras Andit märgates.

„Mis sul viga on?“

„Haavatud . . .“ sosistas jälle.

Andi hirm oli kadunud. See oli inimene nagu temagi. See inimene oli haavatud.

Ta talutas vôôra tarre ja asetas oma voodile. Ema tôi linaseid lappe ja puhast vett, ning nad sidusid kinni vôôra sôduri haavad. Andi talitas osavasti kui velsker.

Vôôras ei oiganud enam. Ainult ta näos tômblesid sidumise ajal valujooned. Suurte selgete silmadega vaatas ta päält Andi tegevust, juhatas vahel käeliigutusega ja vaikis. Kuid ta pikad vurrud näisid elavat: liikuvat ja värisevat.

Tuli tuppa koer. Aga ei olnud vihanegi. Läks vôôra juurde ja lakkus ta üle sängiääre allarippuvat kätt.

Koer ei olnud kunagi niisugune, ei leppinud ühegi vôôraga. Mis tal täna vôis olla?

Andi ja ema imestasid. Vihaselt kihutasid truudeseta koera tarest välja.

Kuid väljas hakkas koer jälle pikatoonilise kurjakuulutava häälega huluma ja urisema.

Koera hulungut kuuldes noogutas võõras kergesti pääd ning sääljuures naeratasid muigavalt, nagu unes ta suunurgad ja silmad.

Jälle imestasid ema ja poeg, miks naeratas nii kentsakalt võõras?

Aga võõras ei seletanud.

Läbi tuulehulungu hakkas kostuma korraga tarregi nõrku põksatusi, nagu oleks mõni hiiglane lasknud pöidlaküünega nippi vastu pool-mädanenud majaseina.

Põks, põks . . . . . . põks, põks, põks . . . . . .

Kord kostsid nad korralikus rütmis kui muusikahelid, kord segunesid, muutudes rabinaks, kui oleks sadanud ägedat vihma, — vahest aga vaikisid hoopis.

Rahutult hakkas pingil liikuma võõras. Ta suured hallid silmad piilusid kaheldes ust ja aknaid, kõrvalestad kerkisid kuulatades.

Kordamööda vaatas ta emale ja Andile silma, siis sõnas kui ettekuulutades:

„Tulevad . . . tapavad. . ."

„Kes tulevad?"

„Valged! Kuulete kuis plõksuvad püssid?"

Need olid tõepoolest püssipaugud.

Ei osanud kumbki midagi vastata. Seisid juhmidena ja kuulatasid hingepidades lähinevat püssipraginat.

Korraga algas vôôras end ahju nurga najale püsti toetades käskiva, peaaegu valju, temale mitteomase, ebahariliku häälega:

„Peate viima mind üle järve! Ruttu, sinna!“ ta näitas käega järve poole.

„Tean, nad tulevad varsti“.

„Üle järve . . .?“ kordasid ema ja Andi kui ühest suust, „selle ilmaga?!“

„Mis tähendab ilm, kui kaalul on vôit, hulkade ja minugi elu?! Siin on raha, vôtke! Aga peate viima mind üle! Muidu tapavad nad mu, tapavad, kas kuulete?!”

Ja haavatu silmad välkusid, nägu hakkas punetama erutusest.

Ema ja poja silmad himutsesid rahakotil, nende ette kerkis kümneid ahvatlevaid vôimalusi, mis lubas raha. Kuid môlemate silmi ette kujunes selsamal hetkel ka järve kohav, mässav, valgevahulisis laineis ja purunevais jääpaakides. Ning nad ei julenud öelda ei jahd ega eid.

Oli ju käidud ennemgi tormide ja jäälagunemise aegu venega üle järve. Järv ei olnud küla 'alt lai. Môlemad olid näinud eluaeg torme ja mässavat järve: ema ja poeg — aga ei usaldanud. Kes teab? Jäälagunemise ajal on veed kurjad.

Päälegi oli Andil vastik viia punast üle vee. Temas oli ärganud juba lapsena politik. Ennem jäägu punane valgete kätte ja tapetagu, aga mitte aidata.

Nii otsustaski ta:

„Mina punast üle ei vii," vôttis noa pingilt ja hakkas uuesti rookima kalu. Tal oli kahju sellestki, et oli sidunud punase haavu küsimata kummast väest ta pärit. Vihaselt silmitses nüüd vôôrast. See oli vaenlane. Oleks peaaegu uuesti vihas ta haava lahti rebinud ja kihutanud välja tormilisse öösse.

Vôôras nôksatas.

Kaua vaatas ta Andile silma ja vaikis. Kui ta uuesti rääkima hakkas, oleks kui kôlanud ta häälest palve ja etteheide ühtlasi:

„Oo! kas punane inimene ei ole? Kas pole punasel samuti veri ja hing nagu sinulgi ja muil? Kas ei karda surma kôik ühtemoodi? Surmas peaksime halastama vaenlaste ja vastastegi pääle, olema inimlikumad!"

„Aga punased tapavad."

„Tapavad kôik: punased ja valged. Ei ole sôda ilma tapmiseta, ei ole vihata vaenlasi. Ikka surrakse ja tapetakse!"

„Siis sure ka sina. Miks peame aitama sul pôgeneda?" Andi oli trotsiv ja karm.

Aga seda hellema häälega ja ôrnemalt rääkis vôôras:

„Surra ei ole kerge, surra ei saa mitu korda, surmaga ei saa mängida! Oh! Ja kui sa tead, et sul on kusagil kaugel omaksed, sul on ema, vend ja ôed... siis pôgened, annad varanduse selle eest, kui aga pôgeneda saad...“

„Sul on ema?“ küsis Andi ema osavôtlikult.

„Jaa, — mul on ema. Samasugune vana ja hallipäine, minu ootamisest äranutetud silmadega nagu sinagi. Kusagil järveranna kaluri majas soolab ta samuti kalu — ja ootab poega! Ning mul on vend. Niisamuti tugev, noor, mehine ja uhke nagu sinu poeg. Ta ei vii ühtegi punast üle vee — ta on mu vaenlane... aga ta siiski ootab mind. Oli poisikene, kui tulin kodust ära, nüüd on ta peaaegu samasugune mees kui minagi, kuid mind mäletab ta ikka...“

Kôik jäid vait. Kôigisse sigines imelik kurbusetunne. Ema silmaalustelle veeresid ümarad veeterad, nukralt seisis ta vôôra ees ja sosistas iseeneses:

„Vaesekene... vaesekene! Just kui minu poja äramineku lugu!... Viimati oledki Kustas — ei tunne ära?“

Nagu äkilise ehmatusega vastas vôôras:

„E-ei, mina ei ole sinu poeg.“ Ja siis veel enam kärsituks muutudes:

„Ma palun ruttu, ruttu üle järve!“

Ema ei môistnud vôôra järsku kärsitust, see paistis talle vähe imelikuna. Aga ta tahtis siiski aidata teda.

„Andi, vii ta üle! Ta nagu su oma veli. Kes teab, kes temale niisamuti hääd teeb ja päästab!" pööras ta paluva häälega poja poole.

Andi vaikis, vihastas. Ta ei vôinud näha ema pisaraid ega kuulata vôôra mehe haledat kônet.

Kolksahtades viskas ta väitse käest ja astus üle künnise välja tuulisesse ja püssiraginalisse öösse. Ta ei tahtnud olla punaste poolt, kuid see vôôras tegi oma jutuga siiski haledaks meele. Parem, môtles, mitte kuulata teda.

Ema süda aga ei suutnud olla vastu. Talle oli vôôra kannataja elu sama kallis kui oma poja.

Mis sellest, et oli punane! Eks punasedki ole emade lapsed ja pojad. Vôibolla, oli ta omagi poeg punane? Kes teadis seda, sest olid möödunud aastad kuulmata sônagi pojast. Tugev kaastundmuse- ja emaarmastuse-hoog haaras ta südamest nagu tangidega kinni.

Kui Andi välja oli läinud, tômbas ta vôôra kättpidi pingilt üles ja ütles otsekoheselt, südamlikult:

„Tule, mina viin su üle! Mine, ja ole oma emale rôômuks, nagu minu poeg kojutulles mulle on rôômuks."

Vôôras kohmetus. Lööduna vajutas ta pää alla ja ohkas. Ta ei julenud vastu vôtta pakutud kätt, oli piinlik.

„Sina? . . . Sa oled vana — nôrk vee ja tuulega vôitlemiseks. . . Sa julged?"

„Jah, ma julgen. Mul on nagu viiks ma oma poega varjupaika — ja see annab jõudu.“

Võõras oli nõutu. Ka tema meelt kippus midagi härdaks tegema, ta süda peksis, — kuid ta surus maha oma liigutuse ja vaikis.

Nõrgalt võttis ta vanakese käe, ja nad läksid kahekesi üle ussaia ranna poole: noor tugev mees longates ja pool-küürus vana hallineva naise toetusel.

Ümber osmiku nurga lõõtsus neile vastu kiskuv veelõhnaline järvetuul ja kippus jalult tõukama, kuid nad seisatusid korraks, kummardasid pääd madalamale vastu tuult ja astusid jälle sammhaaval-aegamisi edasi.

Rannal hüples ja põikles vene keti otsas kui rahutu peni. Lained olid tõusnud veelgi kõrgemalle, kui olid enne, jääpangad lendasid veelgi sagedamini vastu vene külgi.

Kuid ei olnud valida aega. Võõras istus venepärra ja ema tõi mõlad, sest metsa taga lähinesid ja tugevnesid järiest põksatused. Oli näha juba kaugeid tulijoonigi.

Andi seisis tare tuulevarjulisel küljel, vaatas süttuvaid-kustuvaid tulijooni külatagustes võsastikes — ja meel muutus korraga hooplevaks, kergeks.

Ta nägi kuis järjest ikka ligemalle ja ligemalle külale nihkus tuldheitvate kogukeste ring, oodatavate ring. Täna öösi veel vallutavad nad küla ja purustavad n e n d e väed, ükski neist ei pääse, ei tohi pää-

seda! Andi tundis käärivat viha, et oleks tahtnud isegi tôtata appi tulijatele, kuid siis tuli meelde too vôôras.

Pääseb ta? Mis ôigus on temal selleks? Ei! Kui ta on veel tähtsam, vôibolla salakuulaja, luuraja, keda peab püüdma? Ja metsik môte läbistas järsku Andi pää.

Ema oli sôudmahakkamisel, kui joostes tôttas ta randa:

„Ema! Sina! Meeletu! Kas sa ei näe kuis hoovavad lained ja kihutavad päärastena jääpaagid? Sääl hullavad loodusjôud, mis suudad sina nende vastu!"

„Olen eluaeg järvel näinud torme, poeg! Seegi pole hirmsam teistest. Jumala abiga jôuan ma veel kôik!" Järv siit pole päälegi lai!

„Ema!"

Andi hakkas kinni môlast. Suur laine lôi üle ta saapasääre, vett pritsis näkku ja riided said märjaks. Ta nägi, kuis tuul kiskus ema laia undrukut kui lippu ja vedas vanakese peaaegu küüru. Ning ta môistis sellestki küljest, et ei tohtinud lasta vanakesel tormiga minna järvele, see oleks päärasus.

„Ennem lähen mina kui sina!"

Andi tômbas môla ema käest ära ja hüppas rapsatades hällivasse venesse.

„Sina . . . nüüd?" imestas ema.

„Jah lase ma lähen!“ tõrjus poeg teda kuiva häälega venest välja.

Ema vaatas pojale näkku. Ta ei olnud lootnud säält järeleandmist, ei olnud harjunud sellega, sest Andi oli järsu- ja kindlameeleline.

Pojast ei saanud aru. Selle nägu oli tume kui vari. Midagi ei leidnud ta säält iseäralikku pääle vilkuvate silmade.

Kokkupigistatud huuli ja rusikakäsi nägi teda istuvat sõudepingile, kuna ta mahalöödud pilgud jooksid kaugele üle vee, sääljuures aga näisid välgatades riivavat venepärasistuvat võõrast.

Emal oli halb, kuid ta ei teadnud, mis teha.

Sõnatult sirutas võõras emale tänuks ja jumalagajätuks käe — aga käsi värises tugevasti.

Vene vallandus rannast.

Mõne tugeva mõlalöögiga tõmbas Andi ta lagedalle, tuulest ja jäätükkidest kihisevasse piirkonda.

Ema jäi rannale seisma. Ta silmad olid kiindunud võõra näkku, ta arvas leidvat selle nukrapärastest näojoontest ja allavajunud lõuast midagi tuttavat, omast, iseenese sarnast. Kas ei olnud ta siiski . . . kas ei olnud ta siiski . . . t e m a ! Kuidas muidu teadis rääkida nii oma nooremast vennast ja emast, järverannikust ja kalurimajakesest!

Vanainimese meel läks segaseks. Tal oli häbi iseeneses ja võrratu kahju, et ei tunnud poega otsekohe-

selt. Ja poeg, miks oli ta sarnane jäik, hoolimatu, vôôrakspidav?!

Järsk meeleheite-hoog sundis teda jooksma, hüüdma, karjuma — kuid teda ei kuuldud.

Tuul, mis hoogudes tôusis, kiskus ta ôhukesi jakikäiseid torru ja puhus pluusihôlmad täis kui purjed. Joostes vajusid juuksed lahti, ja tuul pani nad linakiudena lemmendama ümber pää.

Pilveserva vahelt vilksataval kuuvalgel nägi ta äkki: Andi tôusis venes püsti, haaras môla ja tahtis lüüa sellega ränka hoopi istuja pähe. Kuid tema sai môlast kinni, toetas end püstküllakille ja karjus midagi. Olid kaugel, hüüe segane läbi tormi, kuid ta oleks nagu tajunud ühtainust ahastavat, hirmuväljendavat, kuid siiski täis palvet ja lootust sôna:

„Ema", nagu arvas.

Venes tôusis heitlus. Môlemad mehed hoidsid môlast kinni ja püüdsid seda väänamisega omale vôita. Andi oli metsik ja tapahimuline, tungis kallale. Vene vaarus ja kôikus nende all. Siis tuli suur jääpaak. Kôrge laine viskas selle üle ääre venesse ja vesi tuli sisse.

Sel silmapilgul kadus kuu. Järv muutus pimedaks, ei näinud enam venet ega venesolijaid.

Hirmus arvamine kivistas ema. Ta môlemad pojad: punane poeg ja valge poeg — vaenlased, nad ei tunnud üksteist! Ja Andi vihkas punaseid, tal oli kindel nôu tappa punane ja ujuda ise tagasi randa.

Oli ju tugev, harjunud järvega ja lainetega — aga teine oli haavatud.

Ema ei suutnud enam môelda, liigutada. Nagu tardunud kuju seisis ta tuulest kôverakskistud riietega kummargille järve poole, käed abipaluvalt tôstetud kôrgelle.

Ei näinud ta, kuis lained raginal jäätükke ta jalgade ette puruks loopisid, ei tunnud omi tuules hilbelevaid juukseid, ei tunnud, et jäine tuul puhus läbi ôhukeste riiete ja oli külm. Ta tundis vaid vôrratut hirmu ja nägi vajuvat venet uppuvate poegadega oma ees.

Oli pilves, pime.

— — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — —

Kui uuesti ilmus pilve tagant kuu, hällis kummuli vene juba kaugel järvel. Ja vene kôrval ühes lainetega ôôtsusid kord üles, kord alla kaks mustavat pääd.

Lähines uus hiigla jääpaak: ning päid ei olnud enam.

Juuli 1926.

PAGULANE

1.

Mees ruttas.

Ees oli lai, lôputu maantee nagu looklev jôgi. Valge lindina siirdus ta hämarast metsast ähmaselle öisele lagendikule, läbistas valmivaid viljavälju, riivas ädalaslokkavaid niite, keerles läbi talu- ja külatanumite ning lookles siis edasi otsima uusi välju, niite, küli ja linnu . . .

Taha jäid mustavad metsad ja raiesmikud. Ümberringi algasid madalad munakujulised mäed ja orud

Orupôhjast, kuhu olid kaevatud ritta linaleod, kerkis valge vôrguna udu ja ronis üle mäekülgedel kasvavate kaera- ja kartuliväljade ülespoole.

Udu hakkas valguma maanteelegi, metsa ja pôldudelle, kôrgemad mäekupud paistsid tast läbi kui mättad, kuna niitude kohal rippus ta juba ammu, ôhtust saadik.

Mees jôudis mäkke, tômbas sügavasti hinge ja seisatas. Siis uuris ta tähelepanelikult mäest alla uttuviivat maanteed.

Mis peitus sääl all hall-pimedas udus? Olid sood, metsad, vôsastikud — vôi asusid talud ja külad? Ei

võinud aimatagi seda, sest oli võõras võõral, tundmatul maal . . .

Oli põgenenud õhtul väikse maakonnalinna vangilaagrist, joosnud lähedasse viljarõuku ja varjanud end sääl seni kui saabus öö, siis oli joosnud . . . joosnud kümnete kilomeetrite kaupa.

Kuis alati oli ihaldanud põgeneda! Kogu oma poolteiseaastapikuse vangipõlveaja oli haudunud aina põgenemisplaane ja kavatsenud, oli katsetanudki — kuid ikka äpardus: sõdurid püüdsid kinni ja viisid tagasi laagrisse, mis asus linnaäärses vanas mõisa rehes. Ning siis järgnes karistuseks kümnepäevane arest, veel tugevam valve ja viletsam toit.

Neid, sõjavange, kui ei peetudki inimesiks. Neid aeti kui elajaid kägarasse vanna rehte kokku, neid toideti kartulikoortega ja peedijuurikatega, neile anti kehakatteks vanu sõduritest ärapeetud pluste, mis kubisesid täiest ja sadajalgseist. Ja pesu — see oli midagi kartulikoti taolist, kuid mida siiski ainult kord kuus sai vahetada.

Aga tööd pidi tegema hommikuhämarikust õhtuvidevikuni, nii et valutas piht ja tööga harjumatud käesooned, sest vangide jõul hoiti korras sõjaväeosa suur mitmekümnevakamaaline keeduviljaaed.

Ja kui veel töötasuks korralikult süüagi oleks saanud! Ei. Aina täie selga, nälga, kannatusi. Kas see otse ei sundinud põgenema?!

Ent nüüd ta oli vaba . . . Kümneid kilomeetreid eemal tagaajajaist ja otsijaist, kes valejälgede abil said juhitud otse teise suuna. Nad ei võinud aimatagi, kus oli ta praegu. Seekord pidi õnnestuma põgenemine. Ta ringutas kauasest rippuolekust tuimaksjäänud käsi ja tõmbas suurte sõõmudega karget öist õhku kopsudesse.

Kui värskendav see oli, nagu külm karastav vesi! Ta tõmbas halli ümariku kollasejoonega vangilaagri mütsi päästs ja pühkis selle põhjaga näolepuserdunud higi. Nii väsinuna ja tülpinuna tundis end, et toetas silmapilguks teeäärse tulba najale, võttis kuuegi käevarrele ja puhkas. Oli otse erutav unistada eelolevast pikemast jalamatkast, pääsmisest ja kodust.

Teadis, et sõjaliinini ei pidanud olema tee kuigi pikk, vaevalt kolme-nelja päeva tee, kuid see tee oli võõras, näis täis ähvardavaid hädaohte ja uuesti-vangisattumise võimalusi, ja nagu linnas oli kaude kuulnud, oli valve küladeski väljas, tähtsamaist teesõlmedest ja sildadest rääkimata. Sääl peeti iga sõitja, iga jalakäijagi kinni, kes äratas vähegi kahtlust. Kuidas võis siis veel tema oma vangivormis neist läbi pääseda ilma tunnistuseta, ilma kõigeta?

Pää vajus ohates norgu. Oli jälle teinud mõtlemata sammu. Oleks ometi enne põgenemist pidanud hoolitsema erariiete ja tunnistuste eest! Ning valusana tundus talle älle oma iseloomus mõnikord esilepuhkev ruttamise ja

kärsimatuse joon, mis sundis tulipalavalt teostama kavatsusi. Mäletas, kuis see mônikord juba ennemgi oli läbikriipsutanud ta plaane. Kas jälle see keevaverelisus . . .? Kas ta nüüd seotuna käsist ja jalust ka laagrisse tagasi pidi minema?

Ei! Ennem missuguseid kannatusi! Nälga, külma, valu, kôike, kôike . . . aga mitte enam tagasi sinna!! Mitte enam sinna kärnkoorikuis ja parasiitides vaevlevate olevuste sekka pahnasesse rehte, kes olid muutunud peaaegu roppudeks elajateks, keda vaevalt veel inimesteks vôis lugeda!

Tanneril oli kahju mahajäänud seltsiliistest. Kuidas nad kôik säält kas vôi pimesilmi oleks pôgenenud!

Ta vaatas tagasi üle metsalatvade kumava linna ôhe poole, pikkamisi, môtiskledes, nagu meeldetuletades vôi ettekujutades pilti praegusest puhkavast vangilaagrist.

Kusagilt ôige kaugelt-kaugelt paistis udust vähe kollakaksmuutunud tulede ôhe, paarikümne kilomeetri tagant. See enam ei erutanudki teda, muutis ainult rahulikumaks.

Ta pani mütsi uuesti pähe. Ebameeldivad mälestused ja môttekatked püüdis viimasena tôrjuda ajust. Misjaoks siis nüüd enam neid? See oli ju mööda, minevikus, miks vaevata end kurvastavate meeldetuletustega.

Ja môtted kaldusid nagu iseenesest teise suuna.

Kusagilt Preisi-Läti piiriäärsest külast kerkis silmi ette väike valgekslubjatud kivikatusega ja valgekorstnaga maja. Maja ümber aed, lilled — eemal kartuli ja kapsavaod.

Kui oleks juba sääl! Koduste juures, kodus. See unelmis nähtud pilt oli nii võluv, et mees alateadvuses noogutas pääd ja ohkas.

Minna — jah minna, tõtata!

Ta heitis higimärja kuue risti üle õla ja hakkas särgiväel sööstuma mäest alla.

Pikil sammel vuhises ta läbi udu, komistas maanteekividelle ja taarus, kuid saavutas silmapilk jälle tasakaalu.

Oli väsinud üle pooleöisest jooksust, ei jõudnud enam joosta, kuid niivõrt kiiresti läks siiski, et lainetama lõi udu ta ümber, seljataha udusse jäi nagu must tühi joon.

Ümberringi peaaegu kohises vaikus. Paks udu mattis enesesse põllud, metsad, mäed ja talud, külad. Ei kuuldunud ühtegi koerahaugatust ega muud häält, udu sumbutas isegi ta ruttavate sammude kaja.

Peaaegu veidrana tundus see tõttamine. Ei tea kuhu viib tee, kuhu jõuad, kuhu saad — muudkui mine, mine udus või otsekohe teevalvurite sülle?

Kuulatas ettevaatlikult, kuid kõikjal oli vaikus.

Tee siirdus mööda mäekallakut poolnurgeti ikka enam ja enam orgu. Ning mida madalamalle põgeneja jõudis, seda harvemaks muutus udu.

All orupôhjas näis olevat hoopis selge, üleval pääkohal aga rippus tumeda pilvena udu.

Orus asusid talud, neist möödus ta kikivarvul, et mitte erutada koeri. Teiselpool mäkke ülesviival kallakul algas uuesti vôsastik. Siin oli julgem liikuda, siin vôis hooletumalt vibutada väsinud sääri, vôis pooltukkudeski käia.

Kaua oli käinud, kui hakkas hôretama agu. Metsaparras hôrenes, lähines päiksetôus. Udu valgus tagasi maapinnale, metsad ja niidud tilkusid vesihallis kastes.

Ärkasid linnud, sidistasid ja robistasid unistena tiibadega puuokstes. Kaugemal kudrutas teder ja mökitas allikalt joomasttulev metskits, ütid üüdutasid vôsas.

Taevaalune täitus kollakas-roosast aovalgusest. Selle valgel hakkas metsast väljajôudev pôgeneja nägema korraga tee äares talu. Talu aia taga oli jôgi ja sel kôrge tellingutena ehitatud puusild.

Niidul, silla kôrval pôles tuli ja küttis hallikasvalget suitsu laias kobrutavas kaares hommikôhku. Nagu lai joonistussöe vôlvakas tômme venis suits aeglaselt üle talu majade ja väljade metsa poole.

Tule ümber istusid kobaras inimesed, liikusid ja kôndisid, sillal käis edas-tagasi patrull.

Tanner jäi seisatama. Môistis, et oli sôgedus edasi minna, kartis. Ta keeras teelt kohe metsa ja hakkas otsima soodsat kohta puhkepaigaks. Môtles metsas veeta kogu päeva, et siis järgmisel ööl tutvuneda jôega

alt- vôi ülevaltpoolt silda, ning vahtide märkamata üle ujuda jôest. See näis ainukese vôimalusena edasipääsuks.

Metsa all seganesid varjulaigud valguslaikudega, pedajate pruunid tüvid tômbusid punaseks ja kaselehed helerohelisiks, paskräästad raksusid, varesed hakkasid kraaksudes lendlema, orav jooksis klugistades üle teeraja.

Päike oli tôusnud, looduselu ärganud.

2.

„Onu, onu, mis sa siin teed?“

Tanner lôi unised silmad ehmunult lahti.

Väike valgepäine tütarlaps seisis kummargille ta kôrval, kartulikorv ühes ja vana sirp teises käes. Tütarlapsel oli seljas lühike sinine kleit ja paljad jalad. Uudishimulikult silmitses ta lamavat vôôrast meest ja kordas küsimust.

Tanner ei vastanud. Ta tôstis pää kuusejuureit sambla päält kôrgemalle ja püüdis piiluda ümbrust. Oli hirm, et lapsega ka vanemaid inimesi kedagi kaasas vôis olla, kes talle vôibolla vaenulikud.

Keskpäevane mets kohises tasa. Kuuskede ladvad ôôtsusid nôrgas tuules. Üle sinise augustikuu taeva rändas valgeid pôuapilvede kägaraid.

Ei liikunud kedagi kuskil. Ümberringne sume metsaalune oli tühi ja heledast päikesest vähe kollakasroheline. Sammal ta pää all oli kuivanud ja kahises liigutades.

Rahunedes küsis Tanner tütarlapselt järsku, nii et see ehmus, oma vôôrapärase kôlaga, kuid muidu

kaunis ladusas ja rahvpärases Eesti keeles, mille oli õppinud juba kord noorena Tallinnamaal kellegi mõisniku juures kirjutaja abiliseks olles:

„Kust sa siia said?“

Tütarlaps taganes nagu häbenedes enese julgust, kuid vastas siis südikalt:

„Tulime emaga Lillikulle heinu otsima.“

„Kus ema's on?“

„Sääl!” näitas tütarlaps paremalle, „põimab praegu Järve peremehe kraavikallast. Mina vahin järele, et keegi ei tule.“

„Kuidas su nimi on?”

„Johanna . . . ema ütleb aga Anni, mõisarahvas kutsuvad kah nii — lühikene hõigata.“

„Mõisarahvas? Kus on siin siis mõisa?“

„Mõisa? Noh see on meie mõisa . . . me elame mõisa saunatares — Jaanimõisa siin metsa ääres järve kaldal kohe. Kas sa ei tea siis meie mõisat?“

Tanner ei teadnud. Huvitatult küsitles:

„Kes teie mõisas peremees on?“

„Peremees? Peeremeest ei olegi, ei-ei, peremees on praegu Juku.“

„Juku?”

„Nojah Juku. Ta on suur poiss, juba seitsmendat aastat päris elajakarjas, mis tal siis viga peremees olla.“

Tanner muigas. Tütarlapselgi sai hää meel. Ta pani korvi ja sirbi kuusejuurele maha ja istus Tanneri kôrvale samblalle.

„Kuule, ütle, onu, mispärast sa metsas magad? Siin on usse.“

„Siin on jahedam puhata.“

„See on ôige küll. Ma tuleks ka vahel metsa puhkama, aga ema ei luba. Küll ma selle emaga olen hädas, ta kuhugille ei lase mul üksinda minna.“

„Mis su ema nimi on?

„Ema nimi on Marta.“

„Aga isa?“

„Ema ütleb, et mul ei ollagi isa. Môisa Priidul ja Ellil olla isa sôjas, Juku isa olla surnud, aga minul ei olegi isa.“

„Mis ema siis teeb?“

„Ema ômbleb kodus. Vahel käib môisas tööl kah ja mina käin ühes.“

„Kas môisas palju rahvast on?“

„Ikka on kah: ema ja mina, perenaine, Juku, ja Priidu ja Elli kah. Sulast praegu ei ole, tüdrukut kah perenaisel ei ole, ema aitab tal raskemad tööd teha ei ole vajagi — vaene aeg . . .”

„Aga kelle oma to môis siis on?“

„Môisa? . . . Môisa on perenaise oma — ja peremees on Juku . . .“

Lapselt kuuldud jutukatkendite varal hakkas Tanner enesele ette kujutama kônesolevat môisat. Oli kindel, et môis oli vaid väike talu, ainult nimi vôis olla Jaanimôisa, sellest tüdruku jutt. Sääl oli vähe rahvast: perenaine, popsinaine, nende lapsed — ja karjapoiss Juku, keda lapsed omavahel hüüdsid peremeheks. Tannerit hakkas huvitama to talu, säält vôis ju saada täpsemaid andmeid eelpoololevate sôjavägede ja muu seisukorra kohta, sääl polnud midagi karta, sest talus polnud plika jutu järele meeshingegi.

Anni oli istunud mahapandud korvi pôhja otsa ja nokitses sirbiotsaga sammalt. Tema lapseajus pakitses uudishimulik küsimus: kes vôôras on. Ta ei olnud kunagi näinud säärast meest: pikka, kôhna-näolist, harvade pruunide habemetüügastega ja säärase imeliku ümariku kollasepôhjalise mütsiga, mille alt rippusid kôverakstômbunud juuksekahlud. Ja siis veel riided? Neis oli enam paiku ja paikade kôrval auke kui tervet riiet. Ning piki püksireit jooksis samuti lai värviline triip. See mees oli naljakas ja imelik, ta vaikis nii kaua, et Annil hakkas hirm.

Korraga kôlas metsast ema hele huige.

Anni hüppas püsti ja haaras vôôra käevarest kinni:

„Onu, tule ühes, lähme meile! Ema huikas, tule! Ta oli unustanud jälle hirmu ja seisis naeratavi-kutsuvi lapsesilmi Tanneri ees.

Plika hääl oli nii kindel ja kutsuv, et Tanner tôusis samblalt ja läks temaga kaasa. Ja mis oligi tal karta sääl meestetus talus? Naisperega lootis niihästi jôu kui ka nôu suhtes hakkama saavat, neid ei tarvitsenud kartagi.

Aga kui sôdurid? lôi äkki kahtlane môte pähe. Mis siis? Vôtavad kinni, viivad tagasi laagrisse ja näljutavad kuu, paar vee-leiva pääl ära. Ettevaatust. Sôdureid, nagu kuulnud oli, pidi asuma maa lôunapoolseis külades ja taludes pea igalpool, ta jäi järsku seisma ja haaras Anni ôlanukist kahmava liigutusega kinni:

„Laps, ütle, kas teie pool sôdureid on?"

„Ei ole," . . . vaatas Anni selgete imestavate pilkudega meest môôtes.

„Külas . . . teistes taludes ka ei ole?"

„Ei ühtegi. Hiljuti läks siit neid suur voor läbi küll, aga meile ei jäänud kedagi. Ainult viis sillavahti on küll venelased, sôdurid. Aga need elavad silla juures putkas. Keedavad ise sööki ja pesevad pesu — harva tuleb neist môni tallu piima-leiba ostma."

Nad trügisid läbi paksu, tiheda noore kuusiku, mis kasvas suurte vanade puude all varjus kui lopsakas maltshein. Kuused olid nii tihedad, et nende oksad kriimustasid nägu ja paljaid käeselgu, neist sai otse jôuga litsuda läbi. Vaevaga järgnes Tanner tütarlapsele, kes puges kui nôel ta ees läbi tihniku.

Eemalt hakkas valendama. Metsa äär ei olnud kaugel, puud muutusid hôredamaks ja tihnik kadus.

Päike oli vajunud juba ôhtutaevasse. Pikkade puude hiiglavarjud venisid mööda metsaalust kollast sammalt verstapikkusteks mustadeks tulpadeks. Kaskede valged tüved paistsid roosakatena ja pedajad olid tumemustad tüvelt, kuna kôrgeid ladvakroone helendas päike.

Tanner imestas. Oli ta siis maganud kogu päeva? Kogu pika augustikuise päeva päikesetôusust peaaegu ôhtuni — küll pidi aga selleks olema hää uni!

Mets lôppes, muutus madalamaks vôsastikuks, ja vôsastiku järele algas pahemal lai kuletunud kassikäpaline karjasööt, paremalt aga avanes vaade üle poolvalminute tôuvilja väljade taluni, mis asus metsa äärsel künkal, ainult paarsada sammu paremal.

Hoonete ümber piirdlevad roigasaiad, lôppedes kahes suunas pika väljaulatuva karjatanumina, näisid kui tuuliku tiivad ristivastu üksteisele seisvat.

Elumaja oli pikk rehealuse ja rehega ühekatusseallolev hoone. Tagant paistis puuviljaaed täis valmivaid ôunu, tumepruune kirsse ja siin-sääl üksikuid kollendavaid lehti. Maja taga laskus uuesti voore ja selle orus, sammu paarsada eemal talust, pilkles ôhtuses päikeses järv, väikene, vooredevaheline tiigitaoline — nagu neid küllaldaselt Haanja ja Otepää kôrgendikkudel.

Metsapoolse tanumi ääres lömmitasid popsitare ja

talu saun. Tare poole sammus otse üle välja naine, kott heinu risti ôlal, hoides parema käega sirpi selle ümber, kuna pahem oli puusas — kotile altpoolt toeks. Naise valgetkirja rätik oli kotti kandes kuklasse vajunud ja hall seeliku äär peksis vastu paljaid krobelisi jalakande ning robises mätaste vahel kohati mööda pikka seaharjast.

Mees ja laps astusid naisele järele.

Anni seletas vôôrale talu ôunade rohkusest, kiitis nende häädust, pehmust ja suhusulavust, kuid nurises ka, et perenaine olla kitsi, ei lubavat puu otsast vôtta, vaid ainult neid, mis tuul maha raputanud.

Tanner imestas lapse jutukust. See rääkis nagu vanainimene, ei vôôrastanud ega kartnud: talle meeldis sarnane laps.

Parajasti kui nad olid jôudnud jutujärjega selle juurde, et sügisel hakkab Anni karjas käima, kuna Juku kartulaid vôtma pannakse, kuulis naine nende hääli seljatagant, viskas koti prantsatades söödile püsti, toetas ise küljega selle vastu ja jäi uudishimulikult peaaegu kartlikult, vaatlema vôôrast, lapsega ühestulevat meest.

Välimuselt näis mees talle nii veidrana, et hakkas hirm. See oli nagu pool-sôduririides, pool-eraülikonnas. Aga riided olid närus, ripendavate paikadega, ilma igasuguse hoolitsuseta: kortsunud, määrdunud, paikadest hoolimata katkised, samblatükke täis. Mehe nägugi

polnud harilik, oli mingi valkjaskollane, pikk, lihuniku-tüüpi inimene. Kahtlemata täitsa võõras.

Tanner teretas.

Naine vastas imestades.

Siis seletas silmapilk Anni: „Ema, onu magas metsas. Ma kutsusin ta meie lakka magama — meil heinu on — ja soojem kah. Kas jah, ema?“

Naine ei lausunud sõnagi. Ta pilk uitas ikka veel võõra mehe võigastel riietel ja näol, ta mõõtis meest üles ja alla.

„Kes sa siis oled?“

„Olen . . . teekäija, kaugelt pärit — Tallinnamaalt — tahtsin Karulasse oma venda vaatama minna. Tema säält, näe, võttis naise; mina aga poissmees — riidedki puru puha . . .“ kõneles Tanner veidi segaselt ja otsitult.

„Kust sa säält Tallinnamaalt oled siis?“ uuris naine ebausklikult edasi.

„Keilast.“

„Või Keilast . . . ei tunne säält kedagi. Minu onu-tütar vanasti elas Haapsalus.

„Ah Haapsalus . . . see on jälle teisel pool . . .“ venitas Tanner sõnu, et mitte katkestada juttu, sest oli piinlik seista vaikselt. Talle tundus nagu näeks naine läbi ta vale Keilast ja Tallinnamaast. Naise urgitsev pilkki oli terav.

„Või nii . . . või nii . . .“ tarqutas naine . . . „mina

kuulen jah, et Anni tuleb, kôneleb, vôtab nagu vallaga . . . arvasin, ei tea mis tal nüüd."

Naine naeris. Paljastus rida kollaseid hambaid ja suu ümber tekkis paar allarippuvat joont. Ta kohendas rätti kaelal, sidudes seda kindlamini lôua all sôlme. Ta on umbes kolmekümneaastane, arvas Tanner endamisi, aga elavate sôstrasilmadega. Oli üks neist harvadest sôstrasilmalistest naistest keda näinud siin maal, sest enamus oli sinihalli- vôi hôbeläikesilmadega. See naine vôib olla hää ja halb, teda vôib uskuda aga ka mitte uskuda: ta on tujuinimene, arutas Tanner jälle endamisi.

Kui talle öelda tôtt, et olen see ja see, jooksik, mis vôtaks ta siis ette? Kas kutsuks sôdurid, teataks vallamajja — vôi aitaks edasi pôgeneda? Ei, ta ei teeks kumbagit, môtles Tanner, käseks mul vaid ära minna, mujale. Siinsed inimesed on sarnased kartlikud, kinnised, omaetteolevad — nagu oma kogemustest linnas teadis.

Naine hakkas heinakotti uuesti selgavôtuks korraldama, Anni haaras sirbi oma kätte.

„Vast annate koti mulle . . . kandsite juba isegi hulka maad," küsitles Tanner tagasihoidlikult.

„Oo . . . ma jôuan küll . . . mis see nüüd . . ." naeris naine täiel suul. Kuid Tanner tôstis siiski koti oma ôlale. See tundus talle harjumatuna kaunis raske, kuid suutis kanda siiski.

Astuti edasi. Anni kôige ees, Tanner kotiga ja

siis Anni ema. Tal oli hää vaadata ja naljatada, kui vôôras mees loogas kandis kotti. Kui oleks eneselgi sarnane mees, môtles, aga siis tuli korraga meelde, et oli sôjaaeg ja peaaegu ühelgi naisel polnud meest. Maius! otsustas ruttu, aga uuris endamisi kotikandja kumerat selga ja tugevaid sääri. Ei, tagantpoolt polnudki see mees nii heidutav kui eest — oli päris harilik — ja tugev, laiaôlgne, rässakas.

Toa nurga juures jäi Anni seisma ja näitas: sinna, sinna! Ning Tanner heitiski heinakoti raiemolli kôrvale maha.

„Raske ôige oli? . ." küsis Anni ja ema naeratas Tannerille.

„Ei olnud . . harjumata aga . . . muud midagi."

„Sa vist tahtsid süüa siis kah?" küsis Anni ema.

„Süüa — ja — ja öömaja ka."

„Öömaja ei tohi meie anda, perenaine peab lubama enne, tema vôtab siis passi oma kätte."

Tanner ei uskunud seda. Ta ajas vastu, naljatas ja seletas, et ega perenaise juurde öömajale ei lähe, vaid nende juurde. Päälegi tal ei olevatki passi, olevat unustanud koju, kes siis omal maal seda nôuab — püüdis ta naljatamisse peita oma hirmu ja teha naist usaldavamaks ja sôbralikumaks. Naljatades sai ta kodusemaks ning tuttavlikumaks.

Mindi väikesse saunataolisse maija. Selle eeskojaks oli kitsas ja hämar savipôrandaga tsubarik. Tsubariku

tagumises seinas paistis väike paja, mille kõrval kuuldus röhkivat siga, õhk lehkas.

Tannerille oli see vastik. Kuid toaga seevastu võis ta rahulduda. Siin tundus hoolitsevat ju korralikku kätt. Akna alla asetatud lillepotid pingil olid garneeritud roosakaspruuni pakkimispaberiga, odava ja näotuga, kuid siiski maitsega, nurgasoleval kummutil valendas tikitud lina ja otsaakna all asus väike jalaga õmblusmasin. Põrand ja söögilaud olid sinkjad, ehkki ahju ääres nööril rippus reas porissepraagatunud jalgrätte ja sukke.

Toodi lauale piimakauss, leivapäts, võitass ja suur leivalõikamise nuga, kästes võõral asuda sööma. Perenaine oli nüüd nii virk, lahke ja hääsüdamliku naeratusega, et Tanner tänutundega asus lauda.

Vahepääl oli veelgi vajunud päike. Kari tõttas robinal koju. Lehmade ees jooksid säbarikus lambad nagu lained ja üle nende lehvisid hallid sõrgadest õhkutõugatud tolmupilved. Elajad ammusid, möögisid, määgisid, pusksid ja hüplesid nohisedes tigedate tugevamate eest. Sead vingusid, karjapoiss kärkis, talu pool vitsitas perenaine inisevaid vasikaid.

Ema ja tütar lahkusid toast, nende lehm tuli karjaga koos koju, nad tõttasid teda vastu võtma.

Tanner keeras pätsi otsast viiluka leiba, määris võid kikule ja servas puulusikaga kausist piima. See oli hää paks kooresegane ja rammus piim, võileivaga

maitses ta Tannerille paremini kui miski muu. Ta laskis töötada hambail ja neelas tugevate suutäitega maitsevat piima, ei olnud kaua enam suhu saanud sarnast toitu. Laagrisupid peedijuurikatest ja posla-maslaga kruubipudrud olid võtnud söögiisu ja tahtmisegi neid süüa. Kuid nüüd oli jälle isu. Öösine jooks ja uni olid ta toonud.

Väljas söömaruhede kallal rabelesid elajad: müksisid, lörpisid, peksid händadega vastu külgi ja keerlesid. Tanner nägi madalast aknast vaid nende liikuvaid ja sagavaid jalgu, need just kui kõikusid, sõtkusid tainast. Elajate kehad ôôtsusid keskpaigast

Tanner hammustas võileiba. Väljas hakkasid lüpsikutesse sirisema palavad piimajoad.

3.

Vôr-vôr-vôr-vôr-vôr . . . laulis all ômblusmasin rütmiliselt ja naine ümises lauluviit sinna juurde, kui Tanner ärkas.

Praokilolevat laka otspaja jalaga lahti tôugates viskus hommikune päike talle kohe silma; see oli veel madalal, pajaga ühekôrgusel, aga hele. Tanner tômbas jala tagasi, keeras näo vastu kotti — uks kukkus kolisedes kokku.

Teine hommik, teine päiksetôus oli juba, mida ta vastu vôttis vabana. Ta sirutas käsi ja jalgu, ringutas — valge lina voltus külje alla kägarikku. Meeldiv oli tunda puhast riiet oma näo all, mis lôhnas veel äsjapestuna seebist ja tiigiveest.

Ajas end püsti, vedas selga pungatud vangriided. Pidi minema jälle — kes teab, millisele juhusele, saatusele vastu.

Aga kui jääks siia päevaks-paariks, koguks andmeid, tutvuneks olukorraga, muretseks erainimese riided — sellise välimusega ju kaugele ikka ei saa?

All lakkas töötamast masin, uksest tuldi. Tanner laskus mööda lühikest redelit alla kurgiaeda, lähines uksele ja teretas.

„No, kas reisimees juba jalul?" küsiti vastu.

„Mis ta ikka — — kôhuvalu on kole."

„Noo, kas lahti vôi, venitasid lakas end ära?"

„Ei, lahti ei ole — aga kisub kui hull" aietas Tanner ja istus akna alla lühikesele pingile, kämblaga naba ümbert voolides.

„Kuule, vôta palderjani, kas tahad, ma toon!" jäi Marta köögi lävele paalapp käes kôhuvalutaja vastust ootama.

„Ei tea n'd . . . eile sai metsast marju nopatud . . ."

„Mis sääl teada, vôta ära ja mine kisu end uuesti lakka kerra — küll näed, kohe parem. Ega's haigena ikka minna ei saa — vôid ju tänase päeva siin ka olla."

Naine tôi toast väikese pudelipäraga palderjani, kallas teelusikasse ja Tanner lômpsas selle suulae külge laskmata ära.

„Küll on teil ikka siin ilus elada" algas ta natukese aja möödudes, „paks mets tuulevarjuks ees, järv, aiad — kôik omapäralt ja vaikne, just nagu môni muinasjutumaa. Ega siia vist küll pole ühegi läbisôitva sôduri ega kellegi jalg . . . vist veel saanud — mets on ju maantee pool ees?"

„Ega palju ei ole jah, ainult viimase suure voori ajal, kui Riia linna silda viidi, olid siin kah ees."

„Aga ega ta linnast just kaugel ei olegi?“ küsitles Tanner naist edasi, pää peaaegu põlvedelle toetatud, küürus, käed kõhu pääl.

„Noh, vallamaja manu saab nelikümmend, siit on kaks versta vallamajja — umbes 38 versta ikka tuleb.“

„Ja-jah,“ möönis nähtava ükskõiksusega Tanner, tõusis ja heitis nurga taha päikesepaistele pikali. Naine hakkas köögis tegelema klõbisevate nõudega.

Veider oli hoida kõhtu, kui see põrmugi ei valutanud. Tanner sirutas käed üle pää, ringutas ja muheles. Suus keerles kibedat palderjani maiku. Veider... veider — ah, kõik on ju nii — puhas veiderdamine! Üks siis kõik kuidas aga pääseda hõlpsamini läbi sõjavägede ja üle piiri!

Ta tõusis ja lonkis aeglaselt üle söödi järve kaldale, säält metsa ja maanteele, kust ta eile oli tulnud. Nägi uuesti silda ja sillavalvureid, kuid ei midagi muud. See oli tühine, tähtsusetu, seda kõike ta teadis juba.

Tagasi vaadates kallakult alla järvele, peegeldusid selles varahommikuse värskusega talu ja puud. Need oleks kui asunud kusagil kaugel, silmapiiril, sinetuses — oleks olnud just kui nood väiksed elamukesed rohelisel madalal jõekaldal, kuhu ta igatses.

Kirdest puhus hommik-nõrk, kuid sügistõmbene tuul, ei olnud külm, aga jahutav, vile. Üksikud valged pilvesäbarikud hakkasid kerkima ja nihkuma edelasse lõunasse — sinna, kus oli temagi siht.

Ta istus kivile ja silmitses andunult nende edasirühki. Kui saaks isegi nii minna: puutumatult, takistamatult — vabana nagu vôililli seeme üle tuules avarate vete ja metsade!

Vôsastiku tagant kuuldus hobustnôôtavaid hääli, kärkimisi. Keegi vist seemendas sääl rukkipôldu. Tanner virgus môttist ja kôndis tagasi üle söödi talu poole. Saunatare lävele oli tekkinud naine ja vestis Martaga juttu.

„Näe, sulle tullakse külla!"

„Too — öömajaline," silmas Marta üle läve.

„Öömajaline? Ma môtlesin, et kosilane — lubasid ikka teha varsti pulmad?"

Kônetatav jäi vait. Alles vähe aja pärast tôukas nagu môttes olles:

„Jaa — hää, et sinagi tegid!" Talle tundus pilkena teise lause, vihastas vähe, oleks järsku midagi haavavat teha vôi ütelda tahtnud. Jutt ei sugenenud enam hästi, ja vôôras asutas minekulle, öeldes et tulnud ôieti perenaise poole asjale.

Marta istus tuppa ômblusmasina ette. Kuid äsjaräägitud lausete môjul ristlesid môtted ikka veel enese ja oma mineviku man.

Kuremäel olid talgud . . . päev aega laotatud sônnikut, hullatud, kastetud ja märatsetud . . . ihu ôhtu nagu tina . . . Tuli tema . . . kordus tavalik juhus . . .

enne päiksetôusu ta läks — ja ei tulnudki enam . . . olevat sôitnud Mulgimaale ostma uusi palke ja metsi.

Talvel sündis Anni . . . Ema suri . . . Aastad läksid . . . Üksi oma lapsega oli ta ikka veel vanemate vanas hütis . . . elas lapsegatüdruku poolpôlatud elu. Ei olnud lähemaid sugulasi ega omakseid — kôik olid kandunud ilma — ei olnud kedagi, kellele rääida, kelle eest hoolitseda vôi kellega jagada mure- ja rôômupäevi koos. Ka laps oli veel väike.

Tuli meelde üksikuid vahekordi poistega pääle selle, kuis need saagiahnetena kippusid salaja ta juurde — ning mône aja pärast taandusid jälle. See oligi loomulik, sest enamuse vastu neist tundis temagi vaid iharuse tunnet, mis rahuldamist vajas.

Ta astus voodi ette, kus Anni magas: pää kollastel juuksekahludel, päikesepôlenud nägu läikiv ja soe. Kas teadis see nääbus, kui palju valu ta temale ilmas oli valmistanud, kui palju piinlikkust, häbi ja alandust? Kui teda ei oleks! — ja mingi külm jahm lendas järsku läbi naise keha. Ei, siiski! Ta vôttis ettevaatlikult lina ja laotas selle tütre paljastunud käsivartele. Need oild peened, pruunid, armsad. Kuid ei kunagi nende kallistused siiski suutnud vältida seda rahuldamatust, igatsust, nimetut tarvet, mis juba aastaid tas pakitses, mis vahest otse kôrvetas — kui keegi teda sônades riivas vôi seda küsimust arutas.

Ema pilkude all ärkas Anni, ta sirutas käed järsku lina alt välja, hüüdes:

„Ema, kas täna lähme vallamajja?"

„Vallamajja — mida sinna?"

„Aga sa ju pidid minema — lubasid mindki kaasa võtta ja . . ." siis lõi laps järsku imeliku liigutusega end püsti ning hele naer kajas läbi toa.

„Ma nägin ju seda unes, ema, unes!"

Nüüd naersid mõlemad. Anni hõõrus heledas päiksepaistes und silmist ja tõmbas selga ühe riidetüki teise järele. Ema tõi köögist söögínõusid ja asetas need korrapäraselt lauale: keskpaika kohvikannu ja ümberringi kolm tassi teelusikatega, laua tagumisele äärele sündisid hästi poolik leivapäts ja võitoos, eespoolsele taldrek juppidekslõigatud heeringatega.

Hoolega silmitses ta veel kord üle laua, siis astus otspaja redelille, et kutsuda ka võõrast hommikueinelle, sest oli näinud teda ronivat lakka tagasi. Ning sääl ta lamaski käed-jalad laiali valgel linal, nägu vastu katust.

„Noh, sul kõht ei valutagi enam? Üle?"

„Kus ta's üle!"

„Aga miks sa siis nii lesid, oleks pidanud ilusasti kerra kiskuma ja jalad vastu heinavirna toetama."

Mees ajas end küünarnukile: „Kas too siis aitaks?"

„Muidugi aitab, alati aitab — olgu naba paigast ära või venitanud — ikka aitab."

„Aga mis südamelle aitab?“ haaras Tanner järsku läve-palgil istuva naise käsivarrest kinni ja tômbas ta oma pôlvedelle.

„Liikva . . .“ katsus naine läbi rüseluse ja rabelemise seletada. Aga kui Tanner teda veel tugevamini tômbas, ennast vastu surus, môlemad käed ümber naise lôi — hakkas see kahe vabaoleva rusikaga mehe randmeluile taguma ja kordas mehaaniliselt sônu:

„Hull, hull, mis sa nüüd teed, lase lahti . . . Anni all kuuleb . . . lase!“

Kuid pigistus aina tugvenes. Naine peksis ja vinskles nagu kasevits tuhas. Vastuseks hakkas ta kôditama meest. Kerana pöörlesid kahekesi heintes, magadisriided rullis all, näod ôhetavad, higis, käed kuumad ja kôditavad. Naisel polnud hirmu, tugevana tundis end, lahti saada ei himustanudki. Kuumauim ja mehe märatsevad käed tegid ta loiuks, mônus hingeldus tungis rinnust.

Hullamishoog rauges, heinte kahin vaikis, lôôtsutati. Suuremakspaisunud tuul tômbas paja ukse lahti ja lôi kolisedes kinni, vuhistas üle katuse ja sööstus säält metsa. Nagu hullates oli ta mähkinud vesistesse pilvevôrkudesse päikese, varahommikusist üksikuist räbalaist lappinud suure halli vihmaennustava vaiba.

Lakas möödus hulk aega. Alt, toast, hakkasid kostuma Anni jômpsuvad, rahutud sammud. Naine

kuulas neid, lamades tülpinuna mehe käsivarrel, vaadeldes meest, selle sasis juust ja pikakskasvanud habemetüükaid, sôrmitsedes ta kuuenööpe, varukaid — silmis segasus ja raugenud uudishimu. Siis haaras ta järsku mehe pikkadest juustest kinni, raputas:

„Kuule, nüüd lähme sööma!“

4.

Tõlvahoobid laksusid, hoonetest ja järvepinnast kaikusid kajad: rõõmsad heledad, hüplevad ja segiläbi kõrvusööstuvad, purelevad nagu kadakad tules.

Sauna pära taha järve kaldalle oli viidud mõsipink, sauna katlas keedeti vett, loputati ja uheti järves — pesupäev. Üks kord kuus peeti seda Jaanimõisas.

Naised plaksutasid tõlvu, pmoserdasid, seebitasid, nühkisid ja väänasid vett — hallid omakoetud särgid tõmbusid siniseks ja lillaks, kuivades aga said valgeks nagu lubi.

Naistel olid ümber piha kampsid: lühidad pihikud, koetud ilma käisteta ja kaeluseta, näod õhetavad, rätid lõua all sõlmes. Eespool aga, mööda kõhtu ja reisi nirises vesi, sest olid märjad kaelamulgust suurevarbani.

Vinge septembri tuul vesistas ninu, kiskus kuklallebavat kolmenurgelist rätinurka torru, peksis tagumist seeliku kuiva poolt vastu sääri — pani sageli võpatama naha.

Siis jooksid naised robinal sauna — ja pistsid kivisinised käed palavasse vette, kust välja tõmmates need olid punased nagu helmed, tursunud ning aurasid tugevasti.

„Marta, on sul ikka tõsi taga?"

„Millega, perenaine?"

„Meheleminekuga ikka?"

„Muidugi."

— — — —

„Kas sa siis armastad teda?"

„Tema mind veel enam."

„Aga kui tal Saksamaal naine on?"

„Ei ole. Ema ainult, muud kedagi."

„Ja homme lähete õpetaja juurde?"

„Jah — ning täna vallamajja."

„Riided olla sa talle teinud ja . . ."

„Jah, tegin, mütsi ostsin kah pühapäeval ühisuse poest."

„Küll sina ikka võid ruttu . . ." imestas Martast vähe vanemolev perenaine, „kus mina olin oma Kaarliga enne kaheksa aastat ära, siis alles hakkasime rääkima niisuguseid asju!"

Marta oli uhke. Lartsatava viskega ta heitis uue pesutüki toobrist mõsipingile ja haaras tõlva:

„Ah, küllalt mul elatud seda üksikugi elu, inimene jääb tuimaks ja kangeks. Ja mina olen juba niisugune — kui mulle keegi meeldima hakkab, siis ma

kohe ei saa muidu . . ." tihedais hoopides hüples tôlv vastu märga riiet, veepiisad lendasid kaares kahelepoole.

Perenaine segas toobris rôivit, lai mehelik nägu peaaegu vastu vett, tuhmid juuksekahlud ripakili. Tôustes vedas ta ühes laia voodilinaga uue küsimuse esile:

„Kas ikka imelik kah ei ole sugugi nii vôôrale inimesele minna? Kes teab, missugune vôib olla, kuidas veel elate . . ."

„Mis ta ikka on, inimene nagu kunagi inimene, olgu laanest vôi linnast. Arvad sa siis, et siia metsanurka ei tea missugune parun mind vôtma tuleb? Hää kui temagi . . . mul näe oma elaminegi kôik juba lorin: keldri lagi tahab uus panna, katus parandada — kesse teeb? Meest nagu marjaks vaja kohe! Ja mis siin muust veel? Tema teeb kingsepatööd, mina ômblen, tareütt meil on — oh ära elame ikka, kui aga tervist on!"

Marta oli sattunud hoogu, ta ei märganudki, kuis suur veetilk ta nina otsa tekkis ja toobrisse vulksatas, tôlv aina laksus. Alles jutu lôpetanud, taipas ta äiata peoga üle näo ja ritsistada nina.

Perenaine ei tahtnud rikkuda popsinaise hääd lootust, ta muheles endamisi, hakkas ümisema laluviit — ning siis tantsisid tôlvad jälle endises segamatus tempos . . .

Tuul järvelt pildus endamisi rannale heeringataolisi lühikesi lainejuppe, pladistas nendega vastu vana veskikivi-poolt, millelt vôeti vett. Marta tôlvaga ühetaoliselt tagudes vaatles lainete kerget virvendavat hällimist, nende sujuvat, rannalehääbuvat jooksu — ja kuidagi pehme, avar häämeele tunne haaras ta sisemust. Laialisurutud sôôrmeil ta hingas vastu nägu lôôtsuvat tuult, nagu oleks tahtnud püüda sest meeldivaid lôhnu.

Kui lähineks ôhtupoolik ennem! Ta püüdis leida ja määrata läbi pilvede päikese seisu, et taibata aega. Oli vist ligidal lôunat.

Järsku tuli tal midagi ôige üllatavat, uut meelde: „Perenaine, kirikusse sôita annad sina oma uue plüüspalitu — kas jah, annad?“

„Hää küll.“

Uhkena ja kärsituna tagus Marta pesu, just nagu oleks ta sôitnud juba praegu kiriku poole perenaise plüüspalitus ja tôlva asemel piits käes.

5.

Uksist saalis inimesi sisse ja välja. Ümberringi rôkkas lai jutuvadin, millesse segunes kaugemalt naeru ja räuskavalt lartsavaid vandesônu. Rahvast seisis püsti ja istus.

Jaanimôisa Marta oma tulevasega seisis vôre ees sellele isikutunnistust hankimas. Prillispäine sekretär segas pakse rolliraamatuid, ning leidmata neist soovijate poolt mainitud nime, pööras järsku ootajate poole:

„Meie hingekirjas ei ole. Kust vallast Te pärit olete?"

„Isakult, Tallinnamaalt."

„No jaa, siis nôudke säält. Vôi oodake niikaua kui saadame sinna kirja — ja saame vastuse — siis saate," ning lôi raamatu lartsudes kokku.

„Aga meil niisugune rutuline asi, tahtsime paari minna, ja siis vaja enne linna sôita — kes teab ehk tuleb tarvis — aeg säärane . . ." seletasid môlemad korraga.

„Ei saa. Ei ole midagi teha — vôôra valla isik."

Marta lôi vähe norgu. Läbi oma käevarre kumeruse nägi ta pääd allapoole lastes, kuis ahju nurga juures säbarikus seisvad naised pistsid päid kokku ja kihistasid. Ta viskas vihase pilgu noile armuleivasööjaile: sõdurite naistele ja emadelle, kes ootasid teise laua ees sabas abirahade jagamist. Siis müksas ta küünarluuga Tannerille külge, see astus sekretäri juurde vôre otsa taha ja hakkas midagi tasemini rääkima. Tüki aja pärast nad kadusid tagumisse ruumi, ise kôvasti rääkides, nagu vaieldes millegi üle.

Akna all pingil reas istuvate meeste seas tôusis kôma:

„No see sobitab passi välja."

„On ikka raisal hää tahtmine — vanainimest."

„Aga no ta saab ka tüseda patsu: naise, tütre ja vôibolla ehk kälimehe kah. Terve suguvôsa ühekorraga! Mis sa hing tahad's?"

„Ei noh — kaup on aus!" nöögati teisalt vastu.

„Ah, mis too Tanner isegi siis ära ei ole," vôttis keegi tuttavaist naisist Marta kaitseks sôna, „olnud ju nagu räbalapunt, kui tulnud, nüüd sai püksidki jalga. Eks ole Marta."

„Andsid omad piluga vôi?" küsiti ja jälle ürgas hirnumine, ilma et Marta oleks saanud sônagi oma kipitava, haavunud enesetunde kaitseks öelda.

Paar talumeest tulid sisse, tassides pôlvede ja rinna varal kaasas poolevakalisi kotinässe, milledes oli

maatarahvalle jagatav sunnivili. Ähkides litsusid laiad venesaapad hallile pôrandalle pruune porilämme.

Mehed pildusid kotid nurka üksteise kukile, naised surusid huvitatud nägudel lähemalle, sest olid ju ise viljasaajad, -sööjad.

„No, Kusta, kas lasid ilusti aganad ja rotisitad sisse?"

„Kas pôrsale anda kôlbab?"

„Ära pirise, vanamoor, midagi — küll käib sinugi kerele! Vaata kui sakslased tulevad, sööd sea eest kartuli kooredki nahka."

„No on mul kartuleidki maas. Ja küllap juba Kerenski hoolitseb selle eest, et sakslased Riia taha jäävad."

„Aga sakslane ajanud Kerenski ja Lenini karvupidi kokku, ja ise muud kui astub nüüd edasi. Eks ole ju pommipaugudki varahommikuti ja ôhtuti juba kuulda."

Jutt hargnes kaheks. Ühed sattusid arutama sakslaste tuleku ja pôgenemise küsimusi, teised sônelesid politika ja politikameeste üle, maatamehed sôôratusid ukse poole — sääl puhuti nôukogudest, sôdurite ja tööliste komiteedest päälinnas, Venemaal ja meil.

Marta oli astunud üle ukse esimesse suuremasse ooteruumi, silmitses sääl ajaviiteks seinalelöödud viljavôtukuulutusi ning kuulatas poole kôrvaga ümberringi

podisevat ja sädisevat juttu. Tagant valgus ettetuppa läbi ukse lai suitsujoome.

Näost vähe punaseksläinuna tuli Tanner.

„Kurat, ei anna. Oleks tunnistajad — saaksin ajutise, tõendustunnistuse."

„Tunnistajad, aah" — Martale oli oodates tulnud säärane mõte, et miks Tanneril tolle tunnistusega selline rutt, kui ei anta ei anta, võiks jätta järgi — „aga võime ju niikaua oodata kui..." siis tuli tal isegi oma meeletus meelde: ta ei olnudki ju Isakus hingekirjas, kust see kiri siis võis tulla!

Pikema jututa astus ta ühe tuttava popsniku, vanamehe, juurde ja lunas teda tunnistama. Mees oli pooleldi nõus, kuid tahtis selgemat rääkimist:

„No mida's ma pean tunnistama?"

Naine ja Tanner vahetasid pilgu. Siis haaras Tanner, vanamehe käevartpidi kinni:

„Tule, ütle, et olen Marta peigmees August Tanner, et tead seda, — saad pool toopi „oma" ja pulmas maotäie süüa!"

Läksid sisse, Tanneril vanamees käealt kinni, näol võidurõõmukas ilme, juuksed sargus ja püsti, säärsaapad läikivad. Marta astus taga, kuulis, kuis tüdrukud viskasid sõnu:

„Aga on sel jõhkamil toredad juuksed."

„Ja uhke nägu — nagu peremehepojal!"

„Vanatüdukul, närul, on õnne — kingsepp olevat veel kah."

Kadetsevate pilkude saatel astuti uuesti võre ette: Tanner võidukalt ligi tikkudes, Marta vähe ennatanuna, vanamees harkjalu pool-juhmi ilmega näos.

„Teie tunnete siis August Tannerit? Teate, et ta ei ole hobusevaras, väejooksik, suli ega mõni muu vander, — tunnistate seda?" nõudis sekretär vanamehelt, ühe silmaga naistele rahajagava vallavanema poole piiludes.

„Mida's mina n'd temast . . .

„On ta Marta Haukase peigmees?"

„Ets ta's ole, kui sekretäri-härra arvab . . ."

Vaikus. Sekretäril oli vastik küsida, sest vanamees vastas segasõnu, jaatavalt ta eesöeldusi, ilma ise midagi teadmata, nagu temagi — hakkas tunduma piinlik. Päälegi oli vanamees valla tuntuim joomar, hulkur, pops-vanapoiss, lobajutukalduvustega ja jonnakas, kellega vallamajas tavalikult ümber käidi sootuks karmimalt. Tunnistuse valmiskirjutanud, lükkas ta selle vanamehe ette käskides:

„Kirjuta alla. Oskad?"

Vanamees maalis paberi nurgale suurte, viltuste tähtedega: Ants Luur. Teise tunnistajana kirjutas Marta ise, alumisele äärele sekretär, ning temast vähe kõrgemalle vallavanem, kellele sekretär paberi ruttu koos muude allakirjutatavatega pistis ja samaruttu selle läbilugemata ka tagasi sai — kuid allakirjutatult.

Tänavalt pigistas Tanner sekretäri kätt. See soovis vastuseks õnne ja pikka abielupõlve. Kobinal hakkasid nad suruma läbi naistekarja ukse poole.

Eesruumis seisid viljasabad. Talumehed oma kottidega ühel pool seina ääres toojatena reas, popsi-naised-mehed teisal saajatena, takused kotikäsnad rullis kaenla all. Keset ruumi suurel kümnendikkaalul mõõtsid vallavanema abi ja töörahva esindaja ootajaile annuseid kätte, pildusid kotimässakaid kaalule ja kaalult maha. Vihid, lingid ja ahelad klõbisesid; avara lae all tõmbles puukoorekarva sinakas suits.

„Oleks mulgi tarvis nõuda välja oma osa . . ." arutas Marta eesruumist läbi astudes.

„Osa? Kas jagatakse siis siingi normivilja nagu meil S . . . maal?"

„Kus teil?"

„No Tallinnamaal, meil juba kevadest saadik," sai järsku Tanner oma lipsatanud sõnast kinni ja vaatas kähku ümber.

Marta muigas.

Väljas oli vaheajal tibatanud vähe vihma: niisugust peent sügisest, iseenesest rabisevat, vähemärgavat, mis teeb roheliseks hoonete hallid palkseinad, lepatüved läikivaks, lööb maanteel kinni tuule lennutatava tolmu ja liiva, kuid ei porista, ei märjusta — ei olegi nagu vihm, vaid pigemini kaste, tuuleslendlev niiskus.

Talumeeste kuiva-konna-tôves hobused puresid krampsudes lasilapuid, nende karva otsadel hallendasid äsjasadanud vihma-niiskusepiisad.

Mäest alla sôitsid vallamaja poole, pehme liiva nahisedes ümber rataste, paar talunikku. Tunnistusesaajad läbistasid värava ning jôudnud otsekohe maanteele hakkasid astuma mööda teeäärt neile vastu.

Tanneri käsi mängles pool-endamisi püksitaskus rublalisega, häälmeelel lirises tasane vile. Kuidas siiski vahest vôis ônnestuda! Paar eelmist pôgenemiskatset olid äpardunud — kas vôis seda juhtuda enam nüüd, mil ta taskus kandis tunnistust: Isaku valla kodanik August Tanner, mil tal seljas olid erariided, säärsapad — mil ta kogu olemus näitas enam tavalikku talumeest kui peaaegu keskkooliharidusega Saksa sôjaväe noorem-allohvitseri? Kindlasti ülendavad nad teda nüüd koju jôudes leitnandiks — ning pea säält ei jôua kapteniks, kolonelliks! Kodumaal, nagu vargsi väljamaa ajalehist oli saanud lugeda, olid juba mobiliseeritud isegi raugad ja alaealised — sinna vajati teda, sääl vôis kasutada omi teadmisi ja oskusi, vôis tunda mônu oma tegutsemistest, vôis sôda, mis praegu kusagil lagastas ja tappis, kasutada oma isikliku elukorra ülespoole-kergitamiseks.

Mis läks korda talle see naine: naiiv, himur, tugeva emaseinstinktiga — kes tölsis ta kôrval, nii et vabises kere ja plartsusid villased laiad seelikud. Pikkade sammudega ja hoos viskas ta mäkke üles.

„Kuule, mis sa nüüd jooksed nii ruttu?“

Eelmineja ei kuulnudki. Marta kordas.

„Ah ruttu? Nojah — läheb pimedaks varsti, peab ruttama,“ ei leidnud järsku oma ruttamisele paremat põhjust.

„Tühja, meil suurtee minna. Ütle, parem, palju ta ära võttis?“

„Kümme.“

„Nööris raisk!“

„Ah, see nüüd, mõne raha, midagi!“

„No — mul terve suve võiraha . . .“

„Hm — nööris, mis nööris, aga tunnistus on käes.“

„Tuleval nädalal sõidame linna — ostame ostud . . . säeme asjad ritta . . .“

Tanner mängles uuesti rahadega taskus. „Sõidame linna, mis me sõidame — raha on vähe. Sellest 6--70 rublast, mis sul, ei jatku kuhugi — peaks laenama või kuidagi . . .“

„Jah, raha on vähe küll . . .“

Tee siirdus kollas- ja punakastriibulisse lehtmetsa. Üksikuid lehti varises maha, tuul rabistas. Astuti vaikides edasi. Taha jäi maha üks vöödiline verstatulp, ning kaugusest kerkis nähtavusele järgmine.

Hakkas uuesti tibatama vihma.

6.

Looklevad viljakaared jooksid risti üle nurme. Neid oli täis kogu väli paari vakamaa pikkuselt ja laiuselt. Neist järsu pilgu ülelibisedes sai märge, nagu oleks lainetanud ümberringi vahakas rahutu vesi. Ning järjest rohkem sugenes seda vett, sest ikka ja ikka lôpetas Tanner nurme ühes otsas kaare ja algas teisest jälle uue.

Töötanud oli ta juba hommikust saadik. Marta tuli alles hiljem, kui päike juba kuivatas kaste, ning hakkas kokku riisuma kaari hunnikusse — esialgu keskpaigast eilseid, nende ühiselt niidetuid.

Jalatäit jalatäie järele hunnikusse kiskudes kandusid naise môtted mehe juurde ja säält tagasi, pilk lendas vahest vastu päikest tema poole ning pani tähele, kuis see luiskas vikatit, kuis kergitas püksirihma, äigas käega tüütununa üle higitseva näo.

Nüüd oli ta millegipärast tusane — juba paar päeva, peaaegu vallamajas käigust saadik, ei naljatanud ega nokkinud, vihtus vaid tööd, mis kätte vôttis, ning

kui jäi jõudena, vahtis kuhugi, et kangestusid silmad, mõtiskles alalõpmatult. Küsimusile vastas vaid vastutahtmist ja nöögates, mõista andes, et ta südame pääl ikka veel rahaküsimus.

Õieti olid nad harkunudki rahaküsimuse päras. Ta oli nõudnud Martalt raha, öeldes midagi ette võtta tahtvat — kuid Marta ei olnud pooldanud seda, ei olnud võtnud kuuldavakski ta juttu mööda küli käimisest, toiduainete ülesostmist ning linnatoimetamisest — äritegemisest — nagu ta ütles. Ta ei võinud näha oma tulevases külaharjukest, muna-või-müüjat-ostjat, teiseks oli tal nagu väike hirmgi anda mehele kogu oma raha, mis päälegi on perenaise hoiul, ning mille äraandmise perenaine ütles enda sõna maksvuse äramüümise olevat. Selle kõige pärast ta ei hankinudki raha perenaise käest välja ja ei viinud Tannerille — ta tahtis siiski mõnes asjas olla endine, elu juhtija ja juhataja, sest mees oli ju võõras, kohalikkude oludega kogenemata. Paistis koguni tark ja kaalukas olevat, hoida teatavat tagavarasummat endiselt perenaise juures ainuüksi enese ja selle teada.

Täna öösel perenaine oli sõitnud linna: uudsekartulid ja lammas vankrikehades rahakstegemiseks. Saadava ta oli lubanud saata mehele sõjaliinile, kellelt saabunud meeldetuletav kirigi.

Kas võttis ta täna kodust veel lisaraha kaasa? või jättis koju kogu oma kehaka karbitäie, mida nii

sageli oli armastlenud näidata nagu võrdluseks, kui Marta oma sajarublalisele mõnd saadut summat juurde lisama läks.

Kui see oleks kodus? Kui seda saaks sõrmitsedagi! Lugeda kümne- ja kahekümneviielisi — muidugi ka sadasid — riitadesse, kergitada kuld-viielisi peo pääl! Äkki ta heitis reha risti hunnikulle ja läks mehe juurde, kes parajasti lõpetas kaart.

„Puhka kah ometi vahel!"

Mees ei kõssanudki, lõi vaid vikatininaga parajasti kõlahtades kivvi.

Marta jälgis ta liigutusi, mis väljendasid soovi uue kaare otsa juurde astuda, pool-altkulmuliste pilkudega, nagu vähe vihaneolev, kuid leppidaihaldav plika, kes poisiga mängukolide üle tülli sattunud. Siis tõmbas vikatilöest kinni:

„Jäta põrnitsemine! Tule istume, kõnelen sulle midagi!"

„Ah!" heitis Tanner käega, kuid läks siiski naisega hunniku juurde ja istus sellele katsiratsikile otsa. Tal polnud erilist huvi naise labase jutu vastu, mis vaid tüütas — sest ei osanud rääkida muust kui tulevasest kooselust, lastest, tareparandamisest, uue seapaha tegemisest. Tanneril oli tekkinud isegi veider hirm, et naine on rase juba — see käis nii laiutavhooletult, seelikud vedelalt ümber puusade. Oli küll vaid möödunud enam kuud ta tuleku päevist, see ei

oleks võinud märgatavgi olla, kuid ta siiski piilus salaja — sarnased hoidunud on ju sigivad!

Ning end selliselt mõttelt või piilumiselt tabades tundis ta järsku masendavat vastikust iseenese vastu, oli ta siis põgenenud selleks vangilaagrist, et petta ja sigitada naist, saada siin lapseisaks ja teistkordselt perekonnapääks? Eh, kui vilets ta oli, et ei lahkunud talust juba esimesel hommikul pääle tolle — siis oleks see kõik vaid olnud juhus, mälestus, möödaminnes visatud naljavemp! Kuid siis mäletas ta oma tookordse seisukorra täbarust. Ei oleks ju ikkagi kaugelle saanud ilma tunnistuseta, riieteta, rahata. Raha — ja seda ei olnud ju veel nüüdki enam kui mõni rubla, mis ta talus töös olles teeninud. Sellegi eest tundis ta tänulikkust naise vastu, kes ta kõrval istus, keda ta nii alahindavalt alles paari sekundi eest oli silmitsenud.

„Kas sa veel ikka haud omi endisi harjukesekavatsusi?“ katkestas naine vaikuse.

„Muidugi. Teenib hästi. Mis siis ilmagi . . .“

„Aga kust sa raha võtad? Kas minu oma tahadki nüüd enam — kui ütlen, et soostun?“

„Mis nüüd sinugi raha . . .“

„Ma tean aga kust enam võib saada.“

„Kust?“ välgatas peaaegu Tanneri hääles.

„Meie perenaiselt — tal suur karbitäis teist kodus.“

„Kas ta laenab?“

„Kes talt laenu tahabki . . .“

„No kuidas sa siis mõtled?"

Naine tõmbas istuja kaelast kinni ning painutades selle pääd oma käele ligemalle algas sosisevat juttu:

„Ise on ta praegu linnas... kodus pole suure inimese hingegi. . mis siis kui viiakse ära... Meie oleme nurmes... ei kuule ei näe keegi, lapsed need teab jooksevad kus... kes nüüdsel ajal teab otsida enam..." ja naeris.

Tanneril hakkasid võbisema lihaksed, kuulates naise juttu. See kavatses roima, vargust. Kuid olgugi, et ta mõistis selle hädaohtlikkust, kujutas ette tagajärgi, selle vastu esilekerkivat vastikust omas hinges — hakkas see teda siiski võluma nagu isuäratav toit.

Jalgu äkki kõrrele välja sirutades küsis ta välkuvail silmil:

„Tead sa, kus on?"

„Tean."

„Kuipalju?"

„Kolme-nelja tuhande ümber."

Mõlemad toetasid õlanukke vastu hunnikut, piiludes õieliaetud kaelul ümber. Ühesugustes hingamismuutusis, silmalaude ebaharilikus pilkumises ja käte närvilises viljakõrte mässimises avaldus nende kasvav ärevus.

„Kas lähme praegu?" toetas Tanner end käele, vaadates talu suunas.

„Hull oled, praegu!“ Naisel olid järsku säärane tahtmine, et oleks ühtaegu läinud ja mitteläinud. Ettekujutlus veetles, kuid südametunnistus kipitas, nagu oleks kavatsenud ta roima pool-iseenesegi vastu. Oli raske, nüüd tundus kahjugi, et oli rääkinud sest Tannerille, kes oli ahne ja läbematu.

Kuid säälsamas märkas ta omagi ärritust: silmi ees liikuvaid rahapabereid, kuldtükke, hunnikukesi. Mis nende eest kôik ei vôiks saada — vôiks osta alevikku majagi, elada nagu pursui, vôi kes teab mis pääle hakata! Kujutlused laienesid: kolletav kôrreväli ta ümber näis kui laialipillatud paberrahadega kaetud, leppadelt langevad üksikud verpjad lehed — metallitükid.

„Ohtul,“ heitis ta mehele ühe käe ümber kaela, teisega nagu kujutlusi tôrjuvalt üle näo viibates, „kui ma sinna magama lähen, lähme kahekesi — siis magavad lapsedki ning perenaine jôuab alles eelhommikut koju.

Selle otsuse juurde jäädi kindlaks — kesksöömavahene kojuminek nurmest oleks vôinud äratada kahtlust juhusliku möödaminejagi silmis.

„Nüüd viskame kaera rôuku.“

„Viskame.“

„Ja sul oleks aeg oma pôrnitseminegi jäita!“

„Arvad,“ muigas Tanner.

Asuti jälle tööle: rahututena ja rutates kanti kokku kaerahunnikuid, riisuti, hanguti rôuku. Vähesônalistena käidi üksteisest mööda, plaanitseti, sisemine ärevus hoidis pingul meeled. Peaaegu tusasena tagus Tanner maa sisse kärpa, mis ärritusest ebakindlate käte tôttu iga järgmise hoobiga kôrvale kaldus eelmisega ettelöödud august, viites aega, kulutades asjatult jôudu.

Päike lähines järk-järgult sinavatele metsatippudelle, ôhtupoolikune jahedus levis üle sügisese maa, kolmnurkades läksid lôunasse kured.

7.

Pikki, tõmme varje viskus üle maa, kui tõukoristajad lõpetasid rõukupanemisega töö ja asusid kojuminekulle.

Rehad nurgeti üle õla, lõuna-riistad käevangus astus Marta ees, Tanner vigla ja vikati kandamitega laapsuvail sammel taga.

Sügisõhtu isemeelne vilu kargus ja nukrus helkis päiksest heretavas läänetaevas ja nurmede paljas, kõledas rahus. Kaugelle taamalle ja ette avandus vaade üle avarate kõrte, mis kolletasid. Kõrres asetsevate rõukude ja saadude kohal keerles üksikuid vareseid, aeg-ajalt suundudes paremalle metsa — ööbimisasulasse. Päevase sügav-sinkjuse asemelle hakkas laotus omama pääle päikese kustumise öist musttumedat tooni.

Peenra pikad kuivanud veriheina-kõrred ja pänilad peksid rabisedes minejaile vastu põlvi, jala alla sattudes murdusid prõksatades katki, kuna nende riivates peenra ääres kasvavat pajupõõsast varisesid selt vii-

mased harvad kirjukstômbunud lehed nagu äelmed kôrrele. Leppades kollendas veel, kuid kased sirutasid ôhku kroone siin-sääl juba vitsastunud tume-lillakate luudadena.

Ôhk oli jahe, kohmetades minejate käeselgu. Järve kallaslähema vee kohale sôrenes udu, valgudes säält edasi niidule, nurmele, ussaida. Tôotas saada hallane ja selge öö.

See just Tanneri kavatsustega kôige paremini ei sobinud — oleks meelsamini näinud tulevast ööd vihmasena, tuulisena, hirmutav-sügisliku pimedusega — kuid ta lohutas end lootusega, et lôpetab kôik niikuinii hästi.

Tundis üha selgemini, et jätab varsti seljataha ühe väikese elujaama, ühe nimetu teetulba, kuhu enam kunagi ei satu, kust enam millalgi ei möödu. Rahulikult ta laskis libiseda pilgul üle väljade, üle talu sauna, üle eesmineva väsinud liigutustega naise.

Väikse nikitsemisena ta tundis kusagil oma sisemuses noomivat ja ähvardavat häält endise tugeva ärrituse asemel, kuid säälsamas sumbutas selle hääle môte ja tahe kodumaalepääsust.

Ei vôinud olla patt ega kuritöö selline toiming, nagu ta kavatsenud, kui see andis vôimaluse pôgeneda vaenlase maalt ja sôjavangi-laagrist. Sellisel juhusel ilmatahtmata igaüks oleks valmis kasutama igat kättehaarduvat paremust ja vôimalust — nii ka

seda. Ühe poole kannatus ju alati tagab teise hüve ja naudingu!

Vôi oligi tal midagi kahjatseda? Seda, et elanud tolle naisega, pakkunud talle lootusi, äratanud tas kaastundmust ja osavôttu? Aga seda oli soovinud naine ise veel enam kui tema. Au ei saanud ta talt vôtta, — see oli vôetud juba ammu varemalt.

Vilistades ta püüdis vältida jooksmast môtteid noile esemeile, mis vôisid häirida sisemist rahu, mis kiskusid kahtlemisse ja nii tundusid vähendavat hoogu ja tegutsemistahet.

Talueelselle laiemalle teele jôudes nad nägid teiselt poolt väravast tulevat karjapoissi karjaga kimp luude seljas, mida see tavalikult tegi talve varuks olles sügiseti pikil-päevil.

„Pühid sinagi nendega talvel teed kaevule ja laudale!"

„Pühin — nii et tuiskab."

„Ja krôôbid nonde väiksematega seapudru-keetmise katelt?"

„Seda ka . . ."

Isevärki meeleolulikkus kajastus Tanneri hääles, Martagi jäi seda märgates ta otsa vaatama, et inimene, olles peaaegu kogu päev ärevana ja vähesônasena töötanud, äkki ôhtul sellase kergusega jututses tühja-tähja, mida muidu ei vôtnud märgatavakski.

„Kas sa tuled varsti mäele?" küsis väraval harkudes mehest.

„Viin riistad alla. Tulen siis, kui näen tôusmas kördikeedu suitsu.“

„Ära ootagi, ei keeda täna. Lüpsan vaid lehmad — sööme piima-leiba, aitab.“

Riistu kôlistades astus mees mööda aia äärt edasi.

Sauna juures ta peitis vigla katuseräästasse ning vikati viis lakka pennipuile. See tehtud lukutas pingi alt vôetud vôtmega ukse lahti ja astus tuppa, kus kôigepäält tômbas lahti kummutisahtli ja pistis taskusse oma isikutunnistuse môninga juuresoleva rahapaberiga. Pääle selle tiirutas üksikasjaliselt mööda tuba, otsides varnast oma vastsed riided, mütsi, sängi alt saapad — sidudes neid kôiki ühte naise vanemasse sitsirätikusse.

Tegeledes ta käed omasid närvliku rutu ja kerge värina ning vaade pidas lakkamatult silmas aknaavamust, millest hämaruse hoolimata siiski varjust oleks vôinud märgata ôigel ajal möödalipsatavat tulijat.

Kimbu sidunud ta pilk seiras tähelepanelikult veel kord igat toasleiduvat asja: kella, peeglit, laualvedelevaid nuge, kuid ta ei huvitunud neist. Vôttis vaid köögilaudilt lüheldase lambatapmise pussi, mähkis selle tera linasesse närtsu ja pistis püksitaskusse. Ka tikutopsi ahjuservalt ja paar-kolm taskurätikut kummutist ta ulatas.

Siis viskus selili sängi, peites kimbu enne sängi serva alla, jäädes nii ootama tihedamat pimedust.

Mäelt kuuldus Marta, karjapoisi ja laste, kes olid üksi kogu päeva olnud koduhoidjaiks, teravaid ja rutustitegelevaid hääli. Loomad inisesid ja üksikud äraeksinud lambad määgatasid.

Lebajasse nood hääled sisendasid tunde, millise ta oli läbi elanud esimesel õhtul sesse tallu saabudes, mil väljas räseles samuti kari ja tema istus lauas, süües näljasena võileiba. Tollest hetkest hargnesid mälestused ühenduses Marta ja selle taluga. Mäletas üksikuid ilusaid päevi viljapõllul, haometsas — tihedas noores männikus — kus räselesid tolle naisega nagu kaks laiasarvelist põtra, raiudes ja maha murdes noori kuivanud puid, neid katki raiudes ja hunnikusse ladudes. Siis oli tunnud eneses isegi sarnast huvi talutöö vastu, et oleks võinud jääda pikemaks ajaks sesse rühmeldusse. Kuid see leevendus varsti — ning endiselt kerkis tarve minekuks teravana esile. Ei olnud ju olemuselt põllumees ega maatöö harrastaja, oli harjunud kodumaal töötama lühida-tööajalises suhkruvabrikus — jättes isegi oma aialapi harida naisele. Mis oleks paelunud teda siis siia? Too juhus, too naine . . . kellest, nagu tavalikult sedasorti naistest, oli harjunud mööda minema nagu vastulevaist teekäijaist, maitstes vaid silmapilkset sõdurlikku lõbu . . .

Vaevu võis seletada toa sisemuses midagi, kui Tanner hüppas voodist, lukutas ukse, kõndides riidepambuga rehetagusesse võsastikku. Säält ta mõne

silmapilgu pärast astus otsejoones talu elumaja poole tagasi.

Ussaial oli lôppenud talitus, ainult lauda esikust vilkus ähmane laterna tuli ja kuuldus kiireid lüpsitômbeid.

Köögis olid lapsed süüdanud tule väiksesse ôlilampi, mis hôôgus punast, mille kuma aknast vaadatuna paistis nagu läbi punase eesriide. Tanner suundus sinna.

Käinud ringi toas ja istunud lauaotsas vähe aega käsipôsakile ning vaadanud kaheksa-kümneaastaste nägelemisi — tuli laudalt tärisevate piimanôudega Marta. Ta kurnas piima, viskas vahu kassile, tôstis kurnatud kausi lauale, lisas leivapätsi ning käskis peret hakata sööma. Ise tal veel olla viia suluseale ja lukutada aida uks.

Tas tundus täna niipalju perenaiselikku, kodust ja ladusat, mida Tanner ennem millaski polnud märganud, kuid ühtlasi näis ka nagu läbipaistvat ta kindel, sunnitud rahulikkus. Heites lastega koos söömahakkavalle mehele pilgu, tabas see tolles surutud ärevust ja pingulikistud ootust.

Meheski pakitses toosama.

Kui naine mône aja kuludes uuesti ilmus pangedega kööki, mil lapsed juba olid tuppa voodisse pugenud ja karjapoiss läinud lakka, küsis endiselt lauaotsas istuvalt mehelt tasakesi:

„Kuidas me teeme's?“ katsudes ise rahulikuna pureda leiba ja servata lusikaga piima, nagu oleks jutus päris tavalik asi, „kas sa kummutit vaatasid?“

„Vaatasin, lukus.“

„Võtmeid laudil ei olnud, nagu juhatasin?“

„Ei. Aga leidsin selle,“ näitas Tanner peos lühikest raudmeislit.

„Sellega? . . .“

„Avan.“

„Kuid lapsed?“

„Need magavad esimest uinakut, päälegi võib sulgeda vaheuks. Palju täbaram aga on see, et tagakambri aknast ei näe teele, kust tema või mõni teinegi võib järsku tulla; arvasin, et sul tuleks seista senikaua aida nurga juures ja tähele panna, kuni avan akna ja ütlen. Siis ma saaks aegamööda ja rahulikult talitada. Paneksin sahtli tagasi kinnigi, nii et päält vaadates midagi ei torkaks silma, et näiks nii, nagu poleks meie õhtul koju tulles märganudki midagi võõrast — ega ole asjast aimugi, enne kui ta ise tuleb ja leiab.“

„Sa ei kardagi. Ma ei tea, mul tundub nagu jahe. Esimese rõõmutuhina lakkades see juba mind haaras ning vaevas kogu õhtupooliku, aiman nagu halba sest asjast. Kes teab, kuidas pärast võib minna!“

„Mis, tühja kõik! Nüüd säärane rahutu aeg. Lööme veel sahtlites ja kapis midagi segi, et näiks tõega välja, meie nurmes olles oleks juhtunud kõik. Kahju saame ju

meiegi. Kes'se selgitab või nuhib! Lapsed tagapool ei käinud."

Naine ei vaielnud. Sosistavi hääli nad läbistasid toa, kus magasid lapsed, et näiliselt, kui mõni neist ehk võis olla ärkvel, minna tagumisse tuppa magama, kuid jõudes taha vähese kõne järele Tanner aitas naise aknast aeda, jäädes ise uurivalt pimeduses vaatama talle järele. Aga kohe ta rahuldus, kui nägi naist eemalduvat aida suunas ning asus tegevusse. —

Marta kujutluses keerlesid peijarlikud pildid: kord tundis end juba rikka prouana elavat kusagil suures linnamajas, siis nagu oleks aistnud vangimaja ja selle suruvat õhku oma ümber. Keha lõdisedes ta seisis valvel ja kiskus suurrätiku-nurke pingumale ümber õlgade.

Oli see vast imelik öö, mis pidi otsustama nii palju ta tulevases elus! Oli see õnn või õnnetus? Ta ei suutnud mõista. Kahekordse teravusega, ta mälestas praegu oma vanemate ja enesegi noorepõlve virelevat olemist. Nüüd pikapääle see alles oli vähe paranenud, sestsaadik kui muutusid ajad, kui ta ise hakkas õmblustööga teenima. Kuid miks ei võinud see paraneda, edeneda veelgi, kui tänase ööga saab kõrvaldatud suurim takistaja: rahapuudus! Praegu ta otse palus mehe eest, kes sääl sees. Ei millaski ennemini ta polnud tunnud tema eest sellast segast hirmu ja armastust, nüüd ta alles hindas teda — suuri silmi ta vaatles ringi ja kuulatles.

Kõikjal valitses vaikus. Tineda taevapõhjaga sügisöös hakkas vilkuma üksikuid tähti, järvest tõusev udu valgus üles tallu ja nurmedelle, maanteelt lõgises harvu rattakõginaid, haukus kaugemal koer, vallamaja poolt kandus karvakõrbe haisu. Vist tapetud kusagil lammas ja keegi kõrvetamas päid-jalgu tulel.

Ta istus aidakünniselle, lasi käsipõsikile — oli kuidagiviisi halb ja ängistav olla. Koer, kes magas mademeil, tuli ta juurde, tõstis nina vastu haisu, liigutades rahulolematuna omi kitsaid musti sõõrmeid. Aga äkki ta sai rahutuks, hüppas mademeilt ja kadus. Marta arvas nägevat läbi pimeduse teda sörkimas rehealuse poole, kus irisesid äbarikud põrsad.

Möödus hulk aega.

Ärevana pidas valvaja silmas akent, kogu ümbrust. Kuid ei liikunud kedagi, ei avanenud aken. Suurvanker oli tõusnud, sõel kerkis — tundus juba kalduvat aeg öösse. Ta läks rahutuks, hakates kõndima ümber nurga edas-tagasi. Kuid pikas aia rohus kõndides jalad said kastest märjaks, hakkasid külmetama, pastlaninades tundus juba lirtsuvat vett.

Rahutus kasvas. Ta lähines aknalle ja näputas sellele tasaste sõrmeotsa-löökidega.

Seest ei vastatud.

Uuesti ta kordas lööke, surudes ühtlasi nägu vastu klaasi. Aga sees kuuldus vaikne ja näis pime — oleks nagu magatud toas.

Naist haaras hirm. Mis vôis mehele olla juhtunud? miks see vaikis? Ta kahmas akna peelpuust kinni, tahtes seda kiskuda lahti, kuid seestpoolt olid suletud haagid, aken ei vallandunud.

Segaduses ta unustas valvamise ja hädaohtlikkuse, joostes ümber maja otsa köögiukse juurde. Ning leides selle imestuseks avatuna, tormas otsekehe tahatuppa.

Tuba oli tühi.

Kummuti ees maas vedeles meissel, sääl kôrval lahtiunustatud tühi plekkarp, milles oli hoidnud perenaine oma ja temagi raha. Eestoas magasid lapsed, saadetud sügavaist hingetômbeist. Kuid joostes Anni voodi juurde ta märkas, et selle käed olid seotud mingi rihmaga seljataha kokku, nägu surutud vägivaldselt vastu patja ja suhu topitud lina nurk. Marta raputas teda, vabastas suu, harutas seosed — ent laps jäi minestatuna lamama voodisse.

Midagi ei tajunud esialgu Marta, seistes juhmina tükk aega keset tuba. Siis ta tômbas nagu millegi tôenduseks peiju meisli ja jooksis välja. Ta otsis läbi köögi, sahvri, jooksis alla oma toa juurde — igalpool vaid leides vaikust, öörahu. See, keda ta otsis, ei olnud enam Jaanimôisas. Üle kastese ussaia-muru viisid ta jäljed rehetagusesse, pôikasid säält vôssa ning kandusid siis tagasi väljavaheteele.

Hobusejala sôkutud kitsas kraavis ta oli astunud

pikkade, ruttavate sammudega. Selgesti tundis Marta neid, selgesti need olid nähtavad maanteeni. Kuid selle kõvale servale jõudes kadusid järsku põgenejast igasugused märgid.

Oli läinud ta vasemalle või paremalle? Mõlemalle viis samane lõputu tee.

KAEVIKU VAIM.

Mitu ööd järjest kordus kaevikus kummaline lugu: nähti lahingus surmasaanud sôduri vaimu. Pimeda tühja keerdkaeviku poolt, mis oli vett täis tulnud ja seetôttu meist hüljatud, ta ilmus, käis pikkade lohisevate sammudega mööda kaevikut, naeris üksinda, oigas, kirus, nuttiski vahest ja huikus, ulus. Veidrad olid ta hääled: nagu korinad surija rinnakorvist, nagu kannatava vana peni niutsumised.

Möödus meist hääletult, sônalausumata, kellegille pilku heitmata, kedagi nägemata, unenäosena, mingi tarretunud kivine ja jäik ilme poosis ja näos. Ta käed olid porikollased ja rippusid lôdvalt puusadel, pikk maaniulatuv ja lai sinel lahtiste hôlmadega lohises peaaegu mööda kaeviku maapôrandat, ning selle vasakpoolsel rinnal oli suur täägiauk, millega vaenlane ta tappis, augu ümber veriplekid ja hüübunud paagad. Peas oli karvane talvmüts, selle karvadest tilkus vedel pori, nagu siis, kui maeti ta laipa vene küla vanna kabelisse.

Ilmudes nähtavalle harilikult ta liikus nii tasa, isegi ta suured sibulakarva venesaapad näisid kui tam-

muvat õhus, sest sammude kaja ei kuulnud keegi, — ainult vahikorralolevad sõdurid nägid selgesti — teised tavalikult magasid tol ajal, — aga kui kadus pimedusse, siis trampis, oigas, nuttis, kaebas . . . just nagu oleks kisendanud terve hulk näljaseid lapsi kuski ligiduses või nagu oleks kiputud kellegille kallale ootamatult. See oli niivõrt õudne, et vahid lõdisedes jäid seisma oma tulede juurde ja magajad sageli ärkasid õige raskestki unest. See oli mingi mitteinimlik hingepurev röögahtus, mingi viimane lõristav õhuhaaramine, nagu kuuldub seda täägivõitluses läbirapsatute langejate suust.

See röögahtus ärritas mehi. Sööstuti unest jalule ja joosti mitmetpuhku tabama karjatajat — kuid siis polnud teda enam. Ainult vahilolijad teadsid tõendada, et ta jälle vaikselt ja krõbinata nende tuledest oli möödunud. Olid märganud teda, olid näetades müksanud üksteisele, kuid ei julenud jälgida teda, veelenam peatada.

Valiti öisteks vahikorralisteks julgemad mehed ja tehti neile ülesandeks kinni pidada vaimu, sest polguülem kui vana sõdalane, kes sõi kõige rasvasemad kõhutäied õhtul ja magas kõige rahulikumat und öösel — kuna mehed magasid nagu jatkus aega — ei võtnud kuuldavakski sõdurite „lapsikut memmejuttu".

Kuid kordus endine lugu: Rait — nii oli olnud kodukäia siinmaine nimetus — tuli jälle, läks . . . äratas röögahtusega mehi — ja kadus. . . Ei julenud

südikamadki sôdurid teda peatada, olgugi et kôik nägid, kôik kuulsid; neid kôiki oli vallanud salapärane hirm ja ebausk, sest teadsid Raiti juba inimesena olevat ôela, jonnaka ja kättemaksuhimulise — mis vôis ta teha veel segajalle nüüd!

Sôdurid olid valmis taganema järgmisse kaevikahelikku ja jätma hääd positsiooni, mis asus mäekallakul vastu pääletungivaid punavägesid, punaste kätte, et aga pääseda kodukäijast, lummast.

Peeti omavahelisi koosolekuid ja harutati asja igatpidi, kuid kaevikuist omavoliliselt taganeda siiski ei tohtinud, sest ohvitserid, kes asusid kaevikutagustes erakoobastes, pidasid asja naljaks, mône nupuka vembumehe tembutamiseks.

Kuid olukorda peeti siiski tôsisemaks — sôdurid ei uskunud.

Sôdurid kannatasid hingeliselt peaaegu kôik, jäid päev-päevalt tülpinumaiks, loiumaiks, môned otse kollenesid näost, jäid isukehviks, ainult paar stoilist flegmaatikut rühmas püüdsid alal hoida oma hääd söögiisu ja rahu, kuid salajas näisid needki närvelduvat.

Päeval käidi roidunud nägudega mööda kaevikuid ringi ja vaigiti, ôhtul heideti vara asemelle, kuid looseldi poolte ööde ja ööde viisi unetult ja hirmus asemel. Kôik kui ootasid t e d a.

Alati aga ta ei tulnudki.

Ebausklikumad ennustasid kodukäijas suurte tulevaste lahingute märki, mõned pidasid teda isegi oma isikliku surma ennustajaks. See aina masendas meeli. Rahutust ja segasust suurendas veel see, et punaste pool vaigiti, juba järjekindlalt nädal aega polnud lastud enam paukugi kummaltki poolt.

Seisti vastamisi kaevikutes. Kumbki pikkamisi ülespoolekerkival mäerinnakul, mis võsane ja kives. Orus all oli väike järv, külakene mõne elumajaga ja külas punane telliskivist vene kirik helerohelise katuskupliga, värvakendega.

Küla polnud kummagi väe oma, ta oli nagu väike erapooletu vabariik kahe vaenulise võitleja piirimail. Külla nägid hästi punased, mis sääl sündis, nägid meiegi kiikrid.

Kuid sääl ei sündinudki midagi. Suurtest kahurlaskmistest oli purustatud ja põlenud suur osa elamuid külas, elanikud olid põgenenud kõrvalküladesse; metsadesse, koobastesse — kes olid julgemad. Ainult vene papi maja ja kirik olid nagu imekombel terved, neid polnud vist riivanud üks kuulgi, ning papp elas rahulikult omas majas edasi.

Ta oli vana hallpäine, suurte sasis juustega ja habemes tõmmunäoline vanakene. Hommikuti, nägime, läks ta ihuüksi kirikusse: raamat kaenlas, võti käes — avas uksed ja palvetas. Siis tulles tagasi laia mantli hõljudes ta söötis hoovil kanu ja tuvikesi, talitas oma

siga ja lehma, sest naise oli tapnud kuul; ning päevapääle võttis ta jälle raamatu kätte, kõndides kaevikusse meiega vestlema. Kuid nägime, et ta vahest ka punaste poole samuti läks: raamat kaenlas, kirikukuub õlul, sammes pühalik tõsidus ja aeglus.

Ettevaatuseks sageli olime valmis saatma talle järele kuuli, kui ta sinnapoole kõndis, — kuid siis tundus nii vastikuna tappa vanakest, päälegi oli keelatud paugutamine.

Meile, kui ta tuli, rääkis ta armastusest, ühetaolisusest maa peal, rahust, vennastusest ja sõprusest — aga väga diskreetselt. Noomis meid sõbralikkuselle ja halastamisele vaenlaste vastu, imestas, et miks me sõdivat, — olevat ju kõik vanasti olnud „ühe tsaari lapsed". Istus meie kaevikuis ja luges meile oma venekeelset pühakirja vahest ettegi, jutlustas, õnnistas. Lasime tal ajaviiteks jutlustada.

Kuid sõduritele ei meeldinudki ta rahujutud ja pühakiri. Hirvitati, pilgati ja narritati teda. Öeldi vahest otse näkku:

„Patjushka on punane . . . laseme maha?"

Aga ütles, et ei olevat punane, ei olevat valge ka, vaid jumalasõna ori ja muud midagi, talle me ühesugused mõlemad: meie ja punased — ühed lapsed kõik.

Kuid siis ähvardati:

„Käid spioonimas siin, vait! Loe issameie ja lähme," ning haarati tembutamiseks püssidki kätte.

Vanake aga naeratas vaikselt, üleolevalt, ükskôikselt, rahulikult, nagu suudavad naeratada vaid väiksed lapsed ja raugad. Silitas ähvardajate sineleis käsivarsi ja lausus omaette kurvameelse rahuga silmis ja hääles:

„Ah lapsed . . . lapsed . . ."

Ning sôdurid tüündusid. Kuulati jälle ta kônet ning muiati omaette, kuid ta külaskäike ei keelanud keegi, ohvitseridki vaikisid. Ei küsitud meie pool talt teateid ega arvamisi vastaste kohta — temas nägid kôik otse süütuse ja erapoolikuse eeskuju.

Nii vältas umbes kümme päeva. Pingulikistud närvid ja pônev meeleolu kaevikuis oli tôusnud seniiti. Vaim käis endiselt kollitamas öösiti, karjatas, sonis, kirus, oigas. Punased vaikisid. Nägime ainult, kuis nad omist vôsaäärseist kaevikuist väljusid ja vôssa kadusid, tagasi tulid ja jälle läksid. Kardeti, et sealpool mingi suurem sôjakavalus haudumisel, suurendati ettevaatusabinôusid mitmevôrra, saadeti kahekordsed luurajad, kuid kôik jäi endiselt saladuslikuks ja teadmatuks. Kuni ühel hommikul jälle tuli papp külast, näitas käega punaste poole ja tähendas:

„Seal on jôulud!"

Môistsime nüüd ühekorraga kôik, miks seal vaigiti, kôigil kui oleks avanenud silmad. Meid täitis korraga omapärane sisemine soojuse ja ligisuse tunne, nagu oleks see sônum meiegi närusesse kaevikusse toonud midagi pühalikku, ammuharjunut, armast. Vaatlesime

nende liikumist nüüd veel terasemalt ega môtelnudki segada nende pühaderahu.

Kuid saades kuuldust nagu mingi värskendava energiahoo, saatsime tolsamal päeval veel saatkonna polguülema juurde palvega meie kodukäija vastu midagi ette vôtta. Mehed ise tunnistasid end vôimetuiks ta vastu, sest oli antud käsk: mitte paugutada püsse, üht paukugi mitte — kuna mehed mitmetpuhku just kogupauguga olid kavatsenud kodukäijat tervitada. Tänagi ei antud seks luba, ohvitserid kavatsesid ise ööseks kaevikuisse kontrollima tulla. Päälegi oli päälikkonnaski levinud juba teade vastase pühadest ja vaikimise pôhjustest — ning nüüd môeldi organiseerida äkilist kaelalangemist.

Õhtuhämarikul saimegi erakordselt agaralt luurajalt teate: punased purjus viimse meheni, kaevikutes suured joodud, meeleolu ükskôikne — sündsaim aeg küla ja vastase ülihea positsiooni vallutamiseks!

Valmistati lahinguks: katsuti ja puhastati püsse, korraldati riidevarustust. Lôôbiti ja visati nalja, jagati omavahel juba tiblade nagaane ja häid nahkseid revolvrikotte. Päälikud käisid ringi, askeldasid, jagasid alampäälikuile igasuguseid käske.

Kesköö paiku hiilisime kahes kolonnis mööda mäerinnakut alla: üks kolonn pidi vallutama küla, vaikselt kôrvaldama eelvahid ja tormijooksul tungima vastase kaevikuisse, teine pidi haarama paremalt seljatagat ümber vastased ja avama sealt risttule pagejatele.

Maa oli külmanud, kuid kõle ja paljas, konarline. Kaugele võisid kajada sammud, seepärast liikusime mööda võsa, kus kattis maapinda pikk kuluhein ja summbutas sammude kaja sammal.

Oli tuhm pilvetaguse-kuuvalgene öö. Viie sammu kaugusel võis vaevalt märgata kaashiilijat. Nagu varjud vajusime läbi lühikese vaevalt rinnuniulatuva lepavõsastiku, ei häält, ei kobinat. Ainult laialitõugatud leparaod langesid kõhisedes kokku me taga, nagu oleks hällitanud neid vaikne tuul.

Kaugel vastasrinnakul häilisid punaste tuled. Vaevalt nagu kumana paistes meile peidetutena põõsaste ja mätasvallide taha, vahest päältki varjatud, et ära hoida reetlikku õhet. Külas — papi majas — näis vaikne ja pime, seal kui oleks valitsenud ainuüksi Liiva-Hannus.

Mitmesugused mõtted läbistasid me ajusid tol hetkel. Kujutasime võitu, sõjasaake ette, kuid tundsime ise sealjuures kõik mingit lahingueelist ärev-hirmulikku segast ja arusaamatut tunnet. Võibolla nägi sel hetkel nii mõnigi oma ees avatud hauda ja ennustas iseeneselle surma, võibolla tehti vaikseid lõpuarveid iseenesega astudes.

Olime saabumas külla, kui äkki kõik kuulsime imelikku häält: kiriku kell helises, helahtas üheainsa hoobi, pika, sumbutatud — nagu oige andis ta hääle, mis kaua kumises õhus. Oli tunne, nagu oleks keegi järsku

tõmmanud nöörist kella tila vastu vaske ja jätnudki nii — nööri tagasi laskmata.

Seisatasime jahmatusest hetke ja haarasime relvad. Tekkis läbisegine sosin ja pomin. Juhid olid nõuta.

Oli see mingi vaenlaste salane märguanne? Eelvahtide signaal? Ärevalt jäime ootama ja kuulatama.

Aga kõik jäi vaikseks ja pimedaks, endiselt häilisid vastase tuleõhed, sahisesid leparaod. Metsast kajas äkilise kellahoobi vastukaja nagu tõrrest. Kõikide hinges oli äratanud öine salapärane kellahoop salapärase vastukaja.

Siis äkki sähvatas valgusjuga meist üle.

Kukkusime kõik nagu iseenesest kõhuli, surudes pääd vastu maad, käsi kramplikult ümber relva. Valgus heitus mujale, eksis, otsis ... vastasmäeküljelt meie mahajäetud mäeküljele oleks nagu keegi torgand pika, helendava raudlati. Selle ots torkis ja kobas.

Jooksime hääletuina otse edasi, maruhooga külla, sest läbi, sõnatult, masinlikult, relv iga silmapilk valmis torkama või laskma. Ei olnud aega oodata komandot, igamees teadis ise, mis teha.

Tormati otsejoones papilasse, kiriku juurde. Kuid siis sähvatas sinna ka otsiv valgussammas, värises, jäi peatuma. Peideti, jooksti hookaupa edasi. Kusagil hakkas häälitsema rütmiliselt masin, midagi vingus nõrgalt üle pea. Sellele kuuldus vastavat meie kõrvalthaarav kolonn. Tormasime otse tuleõhete suunas.

Mõne minuti pärast ragises, praksus ja podises kogu ümbrus. Vehklesid tuled ja tulukesed.

*

Hommikul, kui olid vallutatud vaenlase kaevikud ja kui tagasi pöördusime osalt külla, leidsime kiriku kellatornist papi kõlkumas kellanööri küljes. Ta jalad olid konksus ligi põrandat ja silmades võigas, nagu pöörase hirmu läige. Ta seljasoleva Raiti verise sineli siile liigutas kellaluukidest tõmblev tuul, ja ta ninale oli külmanud kõmm tõmmukat pori, mis karvaselt sõdurimütsilt oli langenud üle ta väljarippuva punas-sinise keele ja tursunud sinise näo ning habeme.

29. XI. 26. Tartus.

LEHEMÜÜJA JA KELLALÖÖJA

1

Üha kui helisevad tornides kellad, kui peetakse hingepalvet, lüüakse hingekella, kui linna täidab harras ôhtupoolikuvaikus vôi kirgas pühapäeva-hommiku meeleolu, kui tôtatakse palvele vôi saadetakse kooljat läbi linna sônatus pühalikus leinarongis — läigahtab mulle lapsepôlvest kurb mälemik.

See on ajast, mil elasime vanaemaga Kabelitänava suus, ja vanaema käis kirikuesisel ôhtupooliti ajalehti müümas, sest tol ajal ilmusid ajalehed alles päälelôunati, kuna hommikupooliti pôimisime kodus kuuseoksadest ja karukolladest pärgi, mida mina haudajatele kabeliväravas müütasin.

Sellest teenistusest meie siis elutsesime: mina ja vanaema. Vanaema sai iga müüdud lehe päält kopika — ja kui hästi juhtus, vôis paarkümmend lehte ôhtuga ära müüa — mina teenisin pärgadega môni päev ka 25 kopikat ja enam, môni päev aga ka krossigi, nagu päev juhtus, kui matjaid ônnistus, ônnistus minul kopikaidki.

Aga kehv oli meie kaugas, kopikatest rubladeni ei kasvanud me tagavara millaski. Kehv oli me elugi.

Asusime Riksu-maja pööningukambris, mille lagi oli terav-kandiline nagu kirstu kaas — aknaga otse vastu taevast. Talvel, kui tuiskas lumi aknalle, oli me elutus hämar kui koobas, ja kui suur tuul puhus, kartis vanaema ikka, et ajab karukollad kuuseoksadega, mis pôrandal lamasid segamini, raiskab ära vaevagatoodud pärjamaterjalid. Aga siis lohutasin ma teda ja kiskudes kasukat üle pää surusin end lähemalle ta küürus kehale voodis.

Kolm korda nädalas keetis vanaema tavalikult suppi: pühapäeval kartulitest, teisipäeval odra jahust ja reedel samuti odra jahust ainult vahest kartuliklimpidega. Need olid suurpäevad. Siis sôime ja soojendasime supiga keha ning kohmetunud käsi. Muil päevil külmetasime, sôime silku ja leiba, kôrvale sütemasinal keedetud pohlavarre teed, tulime hilja üles ja läksime vara voodisse, sest toast jooksis tuul läbi — ning kopikaid oli meil talvel iseäranis vähe.

Mäletan ühte talve: oli pakane ja käre. Tuiskas, kui oli pilves, selgel ilmal lumi jalgede all säutsus ja sirtsus. Ei mina saanud müüa pärgi ega vanaema lehti. Inimesi liikus harva tänavail ja needki rutuga, kooljaid peaaegu ei maetud — meie kopikatagavara oli nullini jôudnud, vaesemaks enam ei vôinud jäädagi.

Mitmendat päeva sôime silku ja koorega kartuleid — leiba enam ei olnud, kartulikoorimise ütles vanaema

olevat rikaste uhkuseajamise ja raiskamise. Nädal aega oli kütmata tuba. Vesi külmas ämbrisse, ahju uks hakkas külmast härmatuma, aga midagi meil sinna panna ei olnud, isegi pärjamaterjalid oli ôginud juba ahi.

Istusin tundide kaupa vanaema pihtkasuka sees voodis, soojendades jalgu ja käsi. Vanaema käis väljas, käis siin, käis sääl, mulkline suurrätik mässitud ümber piha ja pää, püüdes hankida tööd vôi raha, — aga kes'se vaesele laenab! Ikka ja ikka tuli ta koju tühji käsi ja järjest kurveneva näoga.

Lohutuseks hakkasime ärdameelselt palvetama: hommikul tôustes lugesime Isa-meiet, samuti ôhtul voodisse minnes; vanaema pobises käieski palveid ja ümises jumalasônalaule — sest ta oli üpris vaga ja usklik. Aga ei môjunud palved ega kaebed: praksus terasemalt pakane, nälgisime päev-päevast enam ja enam.

Isegi ajalehti müügiks vôtta ei saanud enam vanaema — polnud viit kopikatki, — ning ilma ei antud. Linnas oli ühes rahutustega paisunud tugevaks suur rahulolematuse ja umbusklikkuse-laine — mille all kannatama pidime isegi meie, katusetare-rahvas. Linnas kihises ja kees, midagi uut ja ennekuulmatut, sosistati üksteisele salapäraselt kôrva, käidi koosolekutel, miitingutel, kônedel, räägiti pappide kottiajamisest ja kohutavast mustastsajast, mis pidi tulema Venemaa poolt.

Meid aga näis unustanud olevat kogu maailm — ja nagu selleks, et suretada meid näljasurma: keegi ei

hoolinud palvetest, hädaldustest, ohetest, nutust — mida ma nii ohtralt piserdasin, et vanaema pihtkasuka villakarvade otsa külmasid purikataolised jäähaavlikesed — ligimestel ja rikkamatel oli tegu suuremate ja meelipingutavamate asjadega, kui meie nälgimisega, meie, kes me mitte kellelegi mitte midagi ei olnud.

Kui ma paaripäevase paastumise järele üle tänava ristitegija proua Aiste kööki jooksin, kes mulle ikka ennemgi oli vahete-vahel pihku pistnud heeringasaba leivaviilukaga, või magusrabeda karaskipala, ja peaaegu häbematult võibolla näljase lapse välkuvate, kiivaste silmadega küsisin:

„Anna tilku ja leiba — tüda on vedine," siis sähvasid vihased pilgud mu üle, ning esimest kord elus lendas vastu silmi mulle lause, mis küll pärastpoole on muutunud stiliseeritumaks, ilustatumaks, mille mõte on enam peidetud olnud, kuid mille sisu on siiski jäänud ning jääbki igavesti samaks selle kõrvale, kes peab manguma armu:

„Käi välja, konn!"

Ja ma tulin ning ei läinud sinna enam tagasi iialgi, sest teadsin sääl elasid inimesed, kellede omanduseks olid majad, vabrikud, kellede juures töötas kümmekond meest: ristiraidurit; ning kellede köögist levines õhku suudilastavat praelõhna — millega vaid vaeste näljaste haistmisorganid toitsid erutatuid närvikiude.

Kõht aga korises tühjana juba neljadat päeva.

2

Tol õhtul, eelvideviku tunnil, kui meie katusaken hakkas juba tõmbuma sinkjaks, kuuldusid helisevat kellad, vist maeti kedagi.

Vanaema tuli kuskilt rutuga, temaga kaasas keegi võõras naine. Rääkisid omavahel ärevalt, kiirustavalt, millest taipasin vaid niipalju, et väljas pidi olema enneolematult suur matus, pidi matma kogu linna rahvas kedagi väga tähtsat ja suurt meest. Ning vanakesed pidasid omavahel juhust soodsamaks momendiks seista tänava äärde, sirutada välja käsi ning oodata sinna heldete südamete ja käte poetatavaid ande. Mindki mähiti seks otstarbeks vanaema pihtkasukasse, mille ääred jooksid mööda maad, mis oli rebitud, riidega täis mulke ja mille käised tolgendasid otsadega jalalabadel.

Kuid viimane asjaolu aina suurendas mu ehtsandipoisikeselikkust; tilluke mütsilott peas, päälagi paljas, nina sinine — sarnasena tõmbasin vanakeste mangumissõnade ja palvete kõrval minagi omale teataval määral tähelepanu. Ning õige mitmegi kaastundliku annetav käsi, mis valmis oli vanakestele jagama almust, hei-

tis mind märgates oma vaskraha mu peosuurusesse mütsi.

Möödaminejaid oli verstaviisi, rong môôtmatu aga annetajaid vähe. Kui rongi esimene ots jôudis kabelisse, kuuldus räägitavat lôpu kesklinnas olemisest, kuhu oli umbes paar kilomeetrit kôige otsemat teed.

Rong iseenesest oli üsna haruldane ja suuresti erinev mu tavalikult nähtud peievooridest, mille eesotsas liikus surnuvanker, mustaga kaetud hobused ees ning nende järele käisid korralikkudes ridades leinajad — sabas papp valge lôuaalusega ja voorimehel. Selle rongi ees liikus mees punase lipuga, tema kôrval kaks teist paljad môôgad vastu reit. Esimeste järele tuli teisi samasuguseid: noori mehi ja naisi, värvimütsid pääs, leinaloorid üle, nägudes tarkus ja valjus — ning keskmised neist kandsid suuri, kalleid ja raskeid pärgi, millede ümber lemmeldusid lindid punatäheliste loosungitega. Neid oli mitukümmend. Pärgade järele kanti lillisse ja rikkusse uppunud puusärki, kaheksa frakkides meest astus ta all ühetempolises sammus. Muusika kusagil rongi keskpaigas mängis pühalikult, ärdalt midagi väga tôsist, sest matuselised astusid üpris aegamööda ning tähele pannes. Muusika järele kujunes rong kirjuks: lippudega üksikud säbarikud inimesi, siis nende vahel üksikuid uudishimulikke, kaasatölpajaid, jälle lipp, rühm ning uuesti laviinina ühesveerev rahvaparv, mis hällis kord siia-, kord sinna-

poole, vajudes nagu laine. Pappi voorimehega rongi lôpus ei olnud. Rahva hulgast kuuldus môningaid ähvardavaid lauseid, môningaid sajatamisi kellegi ligiolematu kohta, oldi vähe ärevuses.

Kui rong kabelisse suubus jäi värava ette, kus seisime meie, môônama lai rahvahulk. Avar nelinurk oli teda täis, pôiktänavatesse ulatusid riismed, nii tihedalt seisid inimesed, et neist läbi oma maja ettegi ei pääsnud.

Korraga puhkes pôiktänaval kära, algas läbisegine rahutu liikumine, säältpoolsed inimesed murdsid rinnaga teed läbi teiste kabeliesiselle, need trügisid omakord edasi kitsast väravast kabelisse, üksikutesse hoovidesse, majakoridoridesse. Suust-suhu jooksid segased hüüded — nurgale ilmus tääkisid ettehoidev salk sôdureid, nende eel kihutasid ratsa paar karvmütsis kasakat, larpides nuutidega oma ümber kuhu aga juhtus: inimestele selga, näkku, suhu ja silma.

Rabelemine muutus ääretuks, igaüks kiskus omale poole, karjuti, röögiti, litsuti, suruti, rôhuti jalgade alla nôrgemad ja väetikesed, kes ei jôudnud pôgeneda ehmunud kääriva hulga jalust. Meid, kerjusi, surus inimjôuk vastu majaseina, kuhu jäime nagu surmamôistetud pärani silmi jälgima lahtirulluvat sündmustikku.

Väeosa marssis lagedalle, kajasid komandohüüded, püssipäradega hakati tôrjuma rahvast laiali, kasakad kihutasid räseledes ratsahobustel läbi rahva. Siin-sääl

langes üksikuid hobuste jalgu, kôlasid oiged, hädahüüud. Kabelis kargas keegi värvimütsilisist kôrgelle kalmukünkalle, lehvitas mütsi, karjus :

„Elagu vabadus!“

„Elagu, elagu!“ kajas vastusena mônede kabelisviibijate suust, kud üldiselt oli vallutanud inimesi hirm, värava ees valitses lausa paanika. Joosti läbisegi, püüti pôgeneda — kuid sôdurid olid ümber haaranud platsi, igalt poolt piiras pôgenejaid haljas püssitikkude oksastik. Ning samm-sammult, järjekindlusega lähines see rôngas kabeliväravalle, surudes hirmunud karja ikka enam ja enam kobarasse kokku, isegi meid vedasid läbematud taganejad kaasa.

Kokku surunud rahva värava ette, lôid sôdurid kaheltpoolt väravat aialangud maha ning piirasid sisse ka kabelis kogu matuserahva. Kes pôgenema pääsid, neid ootasid aia taha ettesaadetud ratsanuudimehed.

Sôdalased kiskusid puruks matuseliste punased lipud ja lindid, pärjad käristati tükkideks, uhke puusärk heideti kummali hauda. Üksikult ja salkade viisi vôeti inimesi kinni, viidi püsside vahel tänaval ootavate sôdurite kätte, — hoolimata protestist, palvest, sajatamistest.

Kui kôik olid läbi sarjatud liikus uus rong ärevaid ja ehmunud inimesi kaheltpoolt tihedate sôdurite ridade saadetuna sôjaväekasarmute poole, kus tegutses väljakohus ja asetsesid mässuvaigistavad väeosad. Meid

kisti inimhulgaga sôdurite vahel kaasa. Vôibolla ei oleks meid tahtlikult viidudki, kuid vanaema oli nii nôrk, et liikuvalle inimeste voolule vastu panna ei suutnud — me nagu veeresime nendega ühes.

Tundsin vist kuidagi meie seisukorra olevat masendava, sest enesellegi ootamatult puhkesin järsku nii ägedasti luksuma, et poetasin käest oma väikse mütsigi, kus olid môned ümarad metallrahad. Ning siis tundsin, et värisesin, tundsin, et oli külm, nina otsa kippus külmama jää. Ajasin seda varukaga, kuid olles nälgimisest ja erutusest nôrk langesin vanaema kôrvale lumele lôôtsutavana maha. Ta haaras mu sülle ning kiipas jôudumööda edasi.

Olime kirikuplatsile jôudnud, kellad lakkasid löömast. Vanaema kohmetus, pani mind maha, nägin ta lubikollasel otsaesisel pärlendas higi, ta hingeldas. Kuid ühtlasi märkasime ka môlemad, et nagu iseenesest olime sôôratunud viidavate voorist välja, tagatulevate sôdurite ette, nagu noodapärra. Sôdurid astusid kôrvale, meile tehti avaus, sest nägi vist igaüks, et me kellegi kinnivôetavad ei olnud oma kaltsudes, nälginud nägudes — ning me seisime keset lagedat platsi.

Kurb voor suundus ümber nurga paremalle.

3.

Üle kirikuesise ruttasid vastutulijad, möödaminejad, uhked ja elegantsed, härrad ja daamid. Vôôrastusega vaadeldi meid, närusriidelisi agulielanikke, sest meie kasukad haisesid kopitusest, meie näod olid hallid ning vanaema otsaesiselle tilkusid räti alt vildis, luitunud juuksed.

Tegime paar kobavat sammu, vanaema haarates mu käest näis tahtvat joosta tänavaäärsesse poodi, kuid vist mäletas ta siis isegi mu ennist rahakaotamist, ning pööras sammud otse üle kirikuesise kellalööja vanapoiss Mapi maja poole, urisedes ise tänusônu pääsmise üle vangiviidavate hulgast.

Kellalööja Mapp oli veidravôitu mees. Elas ihuüksinda kiriku kôrval majakeses, mida vanasti luukambrina olla tarvitatud, vaikis alati, oli väliselt tusane, sülgas läbi hammaste, ning kui käis mööda tänavat, oleksid ta käed alatasa nagu sikutanud kellanööre, nii vildak, ühekülgne ja tolksuvate liigutustega oli ta kônnak, isegi ta punakas-pruun labidahabe vônkus käies nagu

kella lüüeski. Mapist olin kuulnud öeldavat, ta olla rikas, ihne ja halvasüdameline. Olin teda paari puhku ennemgi näinud, kui vanaemaga lehti müües kirikuesisel seisin ja kui Mapp lôi tornis kella vôi lonkis üle lageda linna poole ja säält tagasi. Mulle oli ta ikka veidi vastik, isegi kartsin teda vahest — ehkki ei teadnud ôieti mispärast. Vanaemagi näis teda vihkavat vôi kartvat, sest kunagi ei rääkinud ta temaga ega temast.

Tollel ôhtul aga rääkis ta Mapiga harukordselt palju.

Mäletan: vanaema palus teda, mangus, klanis ja nurus — nuttiski, aga Mapp vandus, sülitas, jooksis mööda oma kitsast tuba edas-tagasi, oli ärritatud ja vihane. Nad tülitsesidki, vanaema tôstis rusikad ja ähvardas, needis — aga Mapp karjus vastuseks: välja!

Seisin lôdisevana nurgas. Hirmuga ei kuulnud kôiki sônu, mis nad vahetasid, kuid niivôrt mäletan, et jutt oli minust ja kellestki Maiest.

Jäid kôrvu vanaema hädaldavad sônad: „Närakas . . . nüüd ei tunnegi . . . ei teagi, et tal on laps, kelle mina pean kasvatama, aga tütart tundsid sa küll . . . siis oskasid toputada ja meelitada ôhtuti lehti tooma . . . jagasid maiustusi, lootuseid . . . kuni ajasid hauda . . . tôbras!“

„Vaata nii suur on ta juba! Peaksid ônnelik olema, et sul on selline ihuvili . . .“ tômbas ta mind varukat pidi lagedamalle.

Kuid selle asemel, et olla õnnelik, mäletan, haaras Mapp meid vanaemaga mõlemaid peaaegu sülle ning surus uksest — välja.

Ei mõistnud tol ajal sündmuse otsest tähtsust ega tagamõtet, ei saanud õieti arugi kuuldust jutust — oli vähe häämeelgi, et pääsesin jälle välja — kuid pärastpoole, kui hakkasin taipama enam, olen sagali mõtisklenud tollest õhtust, kellalööjast Mapist, vanaemast ning kellegist nimetatud Maiest. Ja olen ikka tulnud otsuselle, et imelik on inimeste armastus ja viha.

4.

Vanaema jäi tost õhtust minu vastu kinnisemaks, külmemaks, sõnaahtramaks. Vaiksetena käisime majast majja, võttes vastu antavaid leivapalukesi, vaskrahakesi. Ning kui õhtul kodus talt mõnesugust oma lapseliku uudishimuga päevaste nähtuste üle hakkasin pärima, vastas ta mulle vähe tõrkuvalt, ebaotsekoheselt, nagu hoiatavalt, et ma ei saaks teada nii ruttu kõige suure maailma suuri olemusi ja salapärasusi, mida minu arust näis olevat täis kogu elav ja elutu maailm.

Ja mu küsimused olidki vahel peijarlikud. Mäletan, ühel päeval seistes kasarmu aia-laides ja oodates sõdureid tulevat lõunasöögist ülejäänud riismetega, mida nad tavalikult jagasid läbi aia sinna kogunud vaestele ja lastele, küsisin ma, kui paar sõdurit mu ägeda katelokikeerutamise ja „putru, putru!" järele möödusid must ilma midagi andmata, vanaemalt:

„Miks on neil putru ja leiba, aga meil ei ole?"

Kuidas võiski vanaema seda vastata! Ta lõi kämblaga mu turjale, sulges teise käega mu suu ning noomis:

„Rumal poiss oled ... revolotsia on ... sellepärast meil ei ole ... pead suu pidama, muidu jääd sellestki ilma!“ See ehmatas mind, edaspidi vaatasin enne hoolega ringi, kui julgesin sôdurite aia taga seistes vanaemale esitada mône päädvalutava küsimuse.

Ning vist selle ettevaatuse ja tarkuse tôttu saingi ma iga päev sôduritelt, kes olid juba tuttavad mu kileda putrukarjuva häälega, poole katelogi ôligakeedetud kruubiputru ja viiluka leiba, sain seni kuni lahkusid kasarmust tuttavad sôdurid ja asetati uutega, karmidega, hoolimatutega, kes vaid raha eest müüsid agulinaistele leivapätse ja lihakampse, mis said näpata, kuid kes iialgi ei jaganud söömaajast ülejääke lastele ja kerjustelle aia taga.

Kannatasime jälle enam, vanaema hakkas hommikuti varemalt, kui ma alles uinusin veel, kodust ära kaduma, ning jäi ära kogu päevaks. Ôhtuti, kui tuli, istus murdunult järile, vôttis kaelkotist peenikesi rahapudemeid, luges, ohkas, sest neil ei olnud mingisugust väärtust me suures hädas, nendega ei jôudnud vanaema tasuda korteriüürigi, mida peremees juba korduvalt käis nôudmas.

Vahest tôi vanaema kaelkotis koju ka leiva- ja saiakäärde, paar korda isegi vorstijupi ja ôuna. Olin rôômus sel puhul, hüppasin nagu kutsikas ta ümber, kellele ema toonud pureda suudilastava kondi. Aga tema oli kurb, nukker. Ikka enam jättis ta leiva- ja

saiaraasukesi minu hooleks, ise peaaegu mittemidagi süües.

Nägin, ta jäi päev-päevalt hallimaks, kortsunumaks, kôhnemaks näost. Sundisin teda sööma, sest oli ju meie elujärg nüüd jälle paranenud, nagu arvasin, — ehkki ôieti ei teadnud just kuidas — vist oletasin seda sellest, et meil oli jälle midagi, mis hamba alla sündis pista, — kuid ta ei vôtnud, ei tahtnud. Tal näis otse soov olevat end tahtlikult näljutada.

Kuid minu elukord muutus sootu paremaks. Vanaema ei saatnud mind enam pärgadega — mida tal enam ei olnudki, sest paks lumi takistas meid minemast paariteistkümne versta kaugusse metsa, kust suvel ja sügisel tassisime oma pärjamaterjalid, — kabeliväravasse naiste hulka, kes mind alati pilkasid, narritasid ja haugutasid — vahest niisuguste sônadega küll, mida otsekoheselt ei môistnud, kuid millede üle vanaemalt seletust küsides see väga vihaseks ning halvailmeliseks muutus. Nüüd vôisin ma päevade kaupa istuda toas, olgugi et ta oli külm, kuid mul oli kôhusopp soe, — vôisin asjatada, unistada, vôisin isegi naabrituppa minna. Kuid sääl mind häämeelega ei sallitud, hüljati, näägutati, öeldi sandipoisiks — ja mul läks see otsekohe vastikuks, nii et jäin juba päevadeks oma tuppa ja ootasin iga päev ôhinal vanaema ôhtust tulekut.

Ikka ta tuli, kui tuba läks pimedaks. Aga ühel

jaanuarikuu kilekülmal õhtul ei tulnud. Ootasin, kuni uinusin, aga kui hommikul uuesti ärkasin, polnud veelgi vanaema tulnud.

Sain rahutuks, viristasin nuttu peaaegu kogu päeva, vahetevahel närisin nälja peletamiseks kuiva leiba, kuni eel õhtut uuesti uinusin.

Ärkasin sellest, et inimesed kõndisid mööda tuba: kaks politseinikku, naabrinaine kõrvaltoast, majaperemees ja kellalööja. Naine seletas midagi ja imestas, politseinikud vaatasid toas ringi, üks kirjutas ja hindas toasleiduvaid tarvilikke ja tarbetuid asju.

Majaperemees nõudis kõige kraami kirjapanemist, sest terve pooleteise kuu üür olla talle tasumata; ta oli ärritatud ja räuskas, sest teadis nagunii, et me kraamist midagi pääle vanaema kasuka müümiskõlbulikku ei olnud.

Mulle tundus sarnane nõude- ja talitusviis enam kui imelikuna, suuri silmi jälgisin võõraste tegutsemist toas, siis puhkesin luksuma, sest majaperemees haaras kasuka mu päält ning oli valmis teda ära viima kui panti. Kuid edasi nägin, et kellalööja haaras taskust kauka, maksis peremehele raha, tõmbas kasuka ta käest ning mähkis mind uuesti sesse. Kasukaga aga võttis mind sülle, viis voorimehele ja sõidutas oma poole, kiriku kõrvale majja.

Sinna jäin hulgaks ajaks.

Kunagi ei näinud ma enam vanaema. Ainult mäletan, et saatsime paari-kolme lehenaisega kabelisse laudadest kokkulöödud valget puusärki, ja Mapp — keda ma enam sugugi ei kartnud ega vôôrastanud, sest ta oli lahke ja hää — lôi tornis kella: pühalikult, tugevasti ja aegamisi, ja et naised laulsid vanaemale ônnistuslaule, viskasid peoga mulda, ning koduteel jutustasid ôhinal üksteisele, kuis teda leitud luukskülmanuna kusagilt hoovist.

KATSE

Kui kingsepasell Adam Raudjalg kolmkümmend kaks aastat vanaks oli saanud ning käimas kuu-paari juba kolmandat, viskas ta ühel laupäeva õhtul nahkpõlle iseäralise žestiga pingile ja lausus meister Tehvanille:

— Esmaspäeval enam ei tule.

— Sa ei tule tööle, Adam, mispärast? Viisteistkümmend aastat ei mäleta sind puudunud olevat päevagi — ja nüüd. . .

— Nüüd! Sellepärast nüüd, et jäin mõtlema, et mis sest elust nii ikka sugeneb: orja ja orja aast-aastalt, päev-päevalt peremeest, venita teise nahaveert, koputa poolitallu ja kuluta teise jalgepinki. Oma ei saa nähagi, oma elu sedaviisi jääb elamata, kuna ju ometi pühakiri käseb naida igal mehel neiut ja soetada järeltulijaid. Mina olen nii vanaks ära elanud — tegemata aga veel üks kui ka teine. Kurb, ei taha mõeldagi, lõi käega.

Ning kõigile sigines tunne, et oli kurb.

— Või's naist hakkad sa võtma! imetles meister, kes istus aknaaluse töölaua keskpaigas nina kumeras

üle saapa. Sellid ja ôpipoisid sähvivad aukartusega vaadelda vanemat töötegijat. See oli tötsakas, istumisest paksukskasvanud kerega, peaaegu kui meister ise, kelle ajutisel äraolekul ta oli senini täitnudki töö-juhataja kohuseid.

Meister maksis raha, pigistati kätt ja lahkuti, kuid enne lahkumist, mis näis Raudjalale nii hirmustähtsana, ta jättis kättpidi jumalaga kogu töötoas tegeleva pere.

Siis ta läks, astudes raske inimese kômpsuvail sammel üle ümarate tänavakivide.

Koolitare tänavalle ta üüris väikese neljakandilise toa, mille aken oli neljaruuduline, parandatud, mille nurges hallitas niiskus ja seintel ripendasid tapetilindid nagu lahtirullitud lipud. Sesse tuppa ta säädis sisse oma esialgse töö-, elu-, söögi- ja magadistoa, selles ta vôttis vastu kunne ja ärimehi.

Akna alla risti asetas töölaua, akna kôrvale seina ja selle piitadesse lôi naelu, konke, kuhu riputas tange, viile, kääre, liimeistreid, loogaspääga nuge; naasklid torkis viltu seina nagu harjased, teravaotsaga riistapuud: orad, puurid, nôelad torkas aknalauasse püsti ning laua alla ladus nahatagavarad; järgeootavate ja valmistehtute saabaste panipaigaks määras lähedal- ja käepärastoleva sängialuse, mis muidu niikuinii oleks seisnud tühjana ja kasutamatult.

O m a elamine oli korras.

Võttis naise — ning tol päeval, kui sõidutas voorimehega papi juurde õmblusmamsli: laisa ja paksu, kõõrdsilmalise, kel oli raha, mida arvas kasutada tulevikus avatavas töökojas — pildus kokku toas kraamid ja kolid, pildus laua alla, sängi alla, nurka — nii et tuba sai tühja aidasalve ilme.

Oli rahul iseenesega. Naeratas, keerutas vurre, lõi käe ümber naise piha ja avaldas Lullile armastust.

Selle kõõrdsilmis keerles teeskeldud häbi.

Aga Adam täna oli ju peigmees, ta haaras naise sülle ja suudleski kähku. Lullil sest sai häämeel.

Õhtul järgati tantsu väikses toas. Oli tulnud paar Lulli noorepõlve sõbrannat, paar Adami tuttavat kingsepaselli — sädisesid kitarr ja mandoliin segi, hilisööni lauldi pulmalaule ja joodi 40°-list vabariigi viina.

Järgmisel hommikul, Raudjalg leides end magamas naisega voodist, tundes end väsinuna, imestas asjaolu. Kuid võitis selle varsti, harjus sellega, lõpuks sooviski seda.

Hommikuti, kui Raudjalg istus töölaua ette, Lulli voodis avas silmad, haigutas, keeras teise külje ning uinus. Kella üheteistkümne paigu ta vast ärkas, kõhvitses pool tundi pääd, soputas riideid, hõõrus kuumi jäsemeid üksteise vastu. Siis nööris teine niikaua seelikuid ja taljepihte ümber, lõpuks sai nii kaugelle, et astus pliida juurde ja valmistas lõuna nii mehele kui enesellegi.

Söödi. Elu hakas kujunema.

Esimesil nädalail Raudjalg märkas naist sageli enselle veidrat, tülgastavat tähelepanu omistavat, mis seisis selles, et naine haaras tal vahest ümber kaela, pigistas teda, sasis ta pääd, katsus ta pakse käsivarsi, istus ta juurde lauda ja vaatas töötegemist päält. Kuid järgmisil need naise veidrused kadusid; mida enam möödus päevi, seda ükskôiksemaks ta muutus. Sööa ta tegi, magas, käis ülepäeviti korra poes, keerles, ähkis paksusest ning jälle magas. Isegi toa koristamise ta unustas. Adam ei vajanudki seda, sest see ei püsinud ju puhas kaua. Nii läks päev, öö, päev... paarisônaline kône selle jooksul, ühine magamine, ühine söök, ühine tekk ja soojus.

Elu oli roopas.

Ning kui ta ses roopas oli joosnud üheksa kuud ja päevi paar pääle — Luili tôi kingsepale esimese poja, sünnitas selle täitsa valuta, rahulolevana iseenesega, häält tegemata poetades viljakest voodisse — nagu pudeneb kastani lôhkenud käbist seeme. Lulli tundis end haruldase noorikuna, ônnelikuna, tähtsana.

Tol päeval peeti püha. Kingsepp viskas nurka liistud, tôi poest vorsti ja viina — ning laulis. Ning kui naisega ühemeelselle otsuselle oli jôutud poja nime suhtes, ta tôi ôhtupoolikul maalijalt sildi, riputades seda tänavalle oma akna kohta seinale nagu näituse auhinda:

Kingsepp A. RAUDJALG

&

poeg JUULIUS

võtab vastu igasugu uut- ja parandustööd.

Just nii: & poeg Juulius, võtab vastu igasugu uut- ja parandustöid. See oli olnud ta ammune sala-südamesoov — niisamuti kui poeg. Nüüd ta ühe saabudes vôis teostada ka teise. Sarnast silti ta pidas väga suursuguseks, sest oli ju linna suurima nahakaupluse sildil „Urvinski & poeg Nathan". Ning säält kogu linn ostis naha.

Rôômust hôôrus Raudjalg käsi, lullutas last, tatsutas naist, lubades sellele kinkida helevärvilise siidirätiku.

Kolm päeva vältas rôôm. Neil kolmel päeval parandatavatesse ja tehtavatesse saabastesse tagus kingsepp Raudjalg kôik tikud viltu ja ômbles paigad viriliti — kavatsused ja rôôm ajasid segi meeled.

Neljandal aga olukord muutus. Väike Juulius, kes lebas ema kôrval voodis teki all, sai selle pôhjuseks. Ema oli magama uinunud ning magades pojale pääle heitnud oma raske käe — kui ta ärkas oli väike külm ja sinine laip ta kôrval.

Kingsepa tuppa sigines nukrus. Väike laip pesti ja pandi kahest toolist tehtud asemelle lautsile, naabrinaised vesistasid silmi ja Lulli isegi jônnis naistega kaasa.

Tol päeval esimest korda kingsepp Raudjalg tundis viha oma naise vastu, sörkis sôna lausumata välja ja jôi end kôrimulguni täis. Ning hilisôhtul koju tulles käratas kurgupôhjast naisele:

— Raibe!

Rohkem sônu ta ei öelnud, ägises vaid, kiskudes säärikuid jalast.

Naine vaatas kôôrdi ta näkku, silmis eksinud looma alandlikkus, valu ja kahjutunne. Raudjalg aga sai sest pilgust verd, sülgas ning läbi selle lirtsas uus sôna:

— Lehm!

Naine tirtsatas nutma.

Raudjalg ise istus lauda ja kôputas kesköösi saapaid. Peaaegu vihaga töötas, märkamata sedagi, et oli purjus ja käsi sageli eksis.

Järgmisel ôhtupoolikul ta vôttis väikese nahakasti, pani sellesse ristimata lapse laiba ning sangatades kasti kaenla alla, kôndis sellega linnast välja kabeliaia taha, kuhu mattis kabelivahi juuresolekul oma poja Juuliuse — ilma jumalasônata, lauluta, palveta, mattis nii nagu tavalisesti maetakse kassi- ja koerapoegi, keda üleliia, kes määratud hukkamiseks.

Raudjalale see tundus valusana ja häbistavana. Koju tulles ta seepärast pidas naisele ôige pika ähvardav-noomiva kône — nii pika, et isegi imestas, kuis omas sônavaesuses oskas rääkida nii ohtralt.

Naine palus andestada.

Kingsepal oli härras süda — ning soostus. Kuid sildi seinalt vôttis järgmisel päeval jälle maha ja kandis selle näruse tundega nagu kurjateinud poisikene kuuri puuriidale. Vaatles sääl seda ning môtles:

— Kui saaks ära lôigata keskpaigast tähed: „& poeg Juulius" — ei oleks viga, vôiks jätta; kuid seda kuidagi ei saanud, siis tuli hävitada kogu sildi tumesinine tagapôhi, tuli silt ümber teha lasta, ning seda Raudjalg ei raatsinud. Päälegi — kes teab, ehk ônnistub järgmisegi pojaks ning nimeks vôib samuti jääda Juulius — miks siis mitte? Silt vôis aastaid seista, varuks oli ta igaks juhuks. Igatahes enne poja sündimist teda tarvitada ta ei kavatsenud, môtles läbi ajada tolle väiksemaga aknal, mil vaid saabas ja kaloss kôrvu joonistatud mustaga valgelle paberille. Piinlik talle näis avada enne suuremat töökoda kui pole poega; selle saabumiseks ta siis oli kavatsenudki môlemad: sildi ja töökoja, millele ta tol juhul vôis toreda firmataolise nimegi anda, nagu talle meeldis.

Jälle elu läks rahulikku rada.

Tüli pääle naisega lepiti, leppimise pääle armatseti. Naine oli esialgu juhtumusest haige, kuid tervenes varsti ning istus endiselt Raudjala juures, valmistades sellele traati, soojendades peile, tehes süüa, magades ja siginedes.

Teist korda kandis ta ihu vilja. Ta nägu moondus paksuks, paled tursusid üles, silmaalused hakkasid

kollenema, keskkehas asetses magus raskus ja väsimus, nagu kivi vaevas nii ihu kui hinge. Viisteist tundi päevas polnud tal magada asigi.

Meestki haaras see tuimus: ta sôi palju, töötas vähe, niivôrt vaid kuipalju oli hädapärast, kuipalju kulus süüasaamiseks ilma vana raha abiks vôtmata.

Magati koos, laiseldi ja haigutati. Kahe paksu keha ôôgumisest sugenes vaiba alla rammestavat soojust, kahe lodeva keha väljaauramistest ja naha haisudest oli hommikuti ôhk toas paks nagu sült. Magajate pääd valutasid ja surisesid.

Kui Lulli hakkas ajale lähedalle jôudma, Raudjalg ühel päeval kôndis jôeäärsesse puuturgu ning ostis säält pajuvitsust pikliku korvi, mida môtles kasutada kiigena, et ära hoida esimese pojaga juhtunud kurbslooluse kordumist.

Seda aga juhtuda ei saanudki, sest naine poetas lapse ilmale surnuna: laperguse pää ja pitsunud kehaga, mingi nimetu molluski taolisena. Arusaamatuks jäi isegi selle sünnitatu sugu.

Kurbus suruti maha. Kôôrdsilmiga ema ise pesi lapse, pani ta kasti ja mattis paari jala sügavusse majaperemehe aeda. See ju ükspuha. Naabritele asjast üldse ei hingatud, vôeti seda kui suure Issanda nuhtlust ja kättetasumist esimese pojaga hooletult ümberkäimise eest.

Lulli nuuksus endamisi. Raudjalg hulkus paar päeva mööda linna nagu otsides midagi kaotatut. Tutvunedes kusagil lahkusulistega, astus pääle selle isegi advendistide perre, kes end nimetasid Issanda äravalituiks ja meelepäraseiks, kes ütlesid end Temale kôige lähemal seisvat — ning hakkas nelja- ja pühapäeviti käima korrapäraselt palvetunnel. Mône kuu pärast ta oli juba tuntud vend ja jutlustaja ühingus, ta oskas nutvalt laulda ja laulvalt jutlustada, tal oli suur môju ja tähtsus vendade hulgas, kui Issanda meelepärasemal sulasel kunagi jüngrite silmis.

Naisegi ta viis nüüd omma usku.

— Katsume, rääkis ta. — Katsume, kas Issanda sakrament päästab meid ta viha alt, palume, Lulli!

Palusid, olid usklikumaid vendi-ôdesid. Rahuldasid vastutulelikult üksteise hinge- kui ka ihunôudeid — sest mees peab olema igale ôele ja naine igale vennale vennalik — jagades ande Issandalle ja inimesile.

Loiu elu tôttu juhtus, et eksiti üksteise vastu, rikuti abielu, kuid sarnased asjad usklikud likvideerisid omavahel rahulikul teel.

Viie kuu pärast Lulli tundis end jälle paisuvat. Õndsal näol ta rääkis sest mehele.

— Ma tunnen, Issand on andestanud, mu ihu kannab jälle. Vôid loota, et kingin sulle varsti uue poja. Aga ta eneses kartis, kahtles — mees ei tohtinud sellest aimugi saada.

Nii oodati. Oldi üksmeelsed, õnnelikud.

Issand ei unusta omi lapsi! Issand on suur, Issand on püha, Issand on heldemeelne ja õnnistab! Issand jagab usklikele ja võtab ära uskmatuilt! kiitis Lulli igapäev palvetunnis õpitud sõnul vägevat.

Hoolega ta valmistas end ette: käis jalutamas, nagu oli soovitanud keegi õde, tõstes üht jalga teisest üle, üks külg vähe ees nagu aeglaselt tõrkival penil, viibis palju vabas õhus, katsus pingutada jäsemeid töö ja teosklemisega. Undki püüdis ta vältida, kuid see õnnestus vaid üheksanda kuu alguseni, siis haaras alaline sünnitamiseelne väsitav loidus ja rammetus keha — ning ta istus ja lebas kodus nagu endiseilgi ajul.

Raudjalg oli tasakaalus. Lootuses ta kõpsis saapaid ja vaatles naist, mõlgutades mõtteid tulevastest sündmustest, mil üürib suurema korteri: kahe-kolmetoalise, asutab töökoja, palkab sellid ja õpipoisidki. Raha oli ju pangas, poeg sündimisel — kõik edenes. Kui ainult sünniks poeg!

Elada edasi omas pojas, kellel on töökoda, sellid, õpipoisid, kel on nahad, naasklid ja saapad — on sama nimi ja samasugused kõverad väiksed sõrmedki — selle eest võis teha tööd ja paluda Jumalat!

Kergeil sammel ta nüüd vantsis edas-tagasi kodu ja palvekoja vahet. Pikad olid päevad ja igavad ööd — sest nüüd magas ta eralditehtud asemel teise seina ääres. Viimaseil nädalail see ärevus kujunes otse te-

ravaks, mis ei lasknud enam teha korralikult tööd ega annud kusagil rahu.

Kuid tema oli armuline, nagu ikka ja igavesti. Naine sai maha ja tôi tôepoolest poja: poisi nagu juurika, kaheteistkümnenaelalise, punasenäolise, latakaslaperguse.

Poiss oli kena, aga ei kosunud hästi. Esimesil päevil näis kôbusamana kui järgnevail; päev-päevalt ta jäi virilamaks, tômbus kollaseks näost, nagu oleks närinud teda môni salane tôbi, nagu oleks sattunud kala kuivale maale, ta hingitses — ning paari nädala pärast pani silmad kinni ja reisis jälle ära sinna olematusse, kust tulnud, — saanud enne maapäälset ristimissakramenti ja armuôpetust oma enese usklikult isalt.

Vanemaile see hoop oli liig ränk. Lulli kaua ei suutnud tôusta voodist, Raudjalg unustas Issanda ja palveühingu — juues pääle matuste nädalapäevi mööda linna kôige räpasemaid kôrtse, vôttes selleks raha oma pühaks otstarbeks pandud tagavarast pangast, — sest milleks hoida ja korjata seda enam!

Pikapääle tal aga hakkas kahju raiskamisest. Läks mornina koju, püüdes matta töötamisse oma viha ja valu.

Kuidagi ta ei suutnud môista, miks nuheldi teda, miks ei antud talle seda, mida soovis ja ihaldas, oli ses süüdi ta ise vôi naine — oli seda varemaltki harutlenud, ilma et otsuselle oleks jôudnud.

Tuli harutlemisele enese ja naise kehatüsedusegi

küsimus, kuid sel ei arvanud Raudjalg olevat mingisugust tähtsust. Teadis ju kümneid perekondi linnas, kus vanemad ägasid oma kehakoorma all, kuid lapsed ometi olid peened ja sihvakad kui tollipuud. — Ei, otsustas, selles viga ei ole! Oli kusagil mujal — või ei olnud kusagil, oli lihtsalt õnnetus?

Aga siis Tema, Suur? kas Temagi sest õnnetusest üle aidata ei suutnud? Ning Raudjalg tundis korraga, et oli tüdinenud Issandast ja palumisest, mis niikuinii tagajärjetu. Milleks siis teha seda!

Vana juhtmõte oli nurkaheidetud, kõlbmatu — kuid raske oli uutki leida.

Kohates õhtul kõrtsikaaslast vestis sellega pika jutu perekonnaõnnest, elumõttest ja selle tähtsusest, muuseas puudutades ka naist, lapsi ja nende vahekorda, oli sõnarohke ja hoos, nagu kunagi jutlustaja. Ning kui lõpetas, lausus kaaslane veendunult:

— Jah, kuramus, ei sul lähe nendega!

Kuid Raudjalg tundis eneses praegu veel nii palju lootust ja usku kõige pääle vaatamata, et peaaegu uhkena vastas:

— Ei ole viga. On veel eluaastaid, on võimalusi, ees veel pikk aeg — vahest siiski! Kui neljandaga ei õnnestu, võib ju viiendaga . . .

— Jaa, kui jatkub . . . ja armastust . . .

— Mnäh, see ju ei lõpe, lõi käega.

IGAPÄEVANE LEIB.
(Kavand.)

Hunnates ja jôrisedes kajasid viled üle linna.

Kell tagus viis, hämardus.

Sel hetkel lôpetati savivabrikus töö, tüdrukud pesid käsi, hoolimatumad naised lippasid otsekohe minema.

Tööjuhataja, kes seisis harkjalu kontori uksel, kust lahkunud juba ametnik, pöördus käsiloputavate tüdrukute poole, ning tômmates pääga hüüdis ühele neist:

— Klauda, tule siia! mispääle kadus kohe ruumi.

— Teab, mis see täkk jälle tahab? urises tüsedakondiline hüütav, käsi kuivatades.

— Ts, mida's muud, mida's muud... pilgutasid tüdrukud kellegi vaikselt öeldud sôna pääle veidralt itsitades silmi ja hakkasid omavahel kahjurôômsalt sobistama, kui Klauda eemaldus.

Vähe aja pärast ta ilmus tagasi, näost nukram, huuled kokku pigistatud. Osa tüdrukuid oli läinud, osa ootas.

Mindi koos tänavalle, küsiti.

— Mida's... kutsus kabinetti ôhtul. Ähvardas, kui ei tule, töölt minema kihutada, seletas Klauda veidi tukslevate suunurkadega ja rutates.

— Lähed's? päris keegi.

— Kas ise kunagi minemata oled jätnud? salvas kihvtiselt muiates Klauda, ja seejuures tekkis peaaegu mehelik häbenematuse ja rôveduse volt ta tômmunahksesse näonahka, suu lähedusse, — ise kisud lahtigi, kui tahab, näru! Mis sa veel mögad siin!

Sööstuti laiali: paremalle, vasemalle — otse üle laia tänava järgmise risttänava nurga suunas.

Lopsusid kingakotad jalas, kobisesid savised pôlled ja pluusid, väike säbarik tüdrukuid velkis otsetänavat edasi, linna ääre poole, kasarmuagulisse, kust nad pärit.

— Ise tal on naine ja lapsedki — aga tômbab ümber, ei hooli midagi. Ähvardab veel, kui julged viiksatada. Mäletan, kuis toona minuga jantis — kaks ööd vedas järjest mööda kôrtse ringi, laupäeva ôhtust esmaspäeva hommikuni, ei lase ära kah, ole nagu lupard. Mis tal viga: tuleb vabrikusse, keerab magama — asi nii pikk. Aga sina astu pressi juurde ja higista, ei hooli keegi, hädatses üks tüdrukuist.

— Jah päeva eest saad veel oma 80 markagi — öö eest ei sedagi.

— Eh, kurat ma ütlen, neid tôpraid orja ööd kui päevad kokku nagu elajas — vaevalt saad süüa! vallandas Klauda jämeda pôlgusega lause.

Tüdrukud jäid vaiksemaks. Nad kôik tundsid himura ja jämeda meistri vastu sedasama pôlguse tunnet, kuid ühtlasi ka paratamatut soovi alluda ta

tahetelle, nad otsekui ei saanud sellele vastu astuda — olgugi et teadsid omavahel juba ammu, tundsid end olevat ühe mehe naised, mis vihastas ja oli häbistav.

Tänavail süüdati tuli. Gaaslaternate all askeldas süütekeppidega vanamehi, linna kohale kerkis ere õhe, kaugemalt piki tänavat vilkus üksikuid lampe nagu õunu. Kõnniteil saalis inimesi.

Risttänav, kuhu tüdrukud pöördusid, viis otsaga kohe linnaäärse mõisa väljadelle, millede üle kummus pime pilveräbus taevas, maa lähedalt mustem kui ülevalt. Ümberringi kerkis madalaid, siin-sääl lömmkatustega maju ja kuure, agulilobudikke.

Hakati lahkuma.

— Hästi, suruti üksteise saviseid käsi.

— Hääd olemist! nöögati Klaudale silmi pilutades.

Muist tüdrukuid lahkus eelmisel tänavanurgal, muist viimasel. Klauda üksi kõndis edasi tolle mustava lageduse sihis, mis haigutas tänavaotsalt.

Puiklevad mõtted sarjasid pääd. Aja jooksul ta oli küllastunud sellisest käitumisest, muutunud tõrksaks iseteadvaks, uhkeks, tõmbunud enesesse — jäädes ikka enamal määral ükskõikseks lipitseja kutsete ja ähvarduste vastu.

Thh, laskugi lahti kui tahab! Võtku uus endalle, kes on nätskem, painduvam, kartlikum, kelle hing ehk veel ei ole kõrbenud sääraseks siniseks vormituks saviplonniks nagu temal selle igavese kahekordse orja-

misega. Oli vanamees ju sôitnud läbi suurema osa vabriku meeldivamaid naistöölisi — sôitku edasi, niikuinii kunagi see tuleb, tundis Klauda.

Vôi mis oligi ta saanud sellest armukese-aust, mida ta nüüd juba kuid järjest kandis — vabrikus ei olnud praegusel juhusel veetlevamat ja julgemat tüdrukut kui tema — lähkritena kôhulevajunud nahksed rinnad, lodevuse kehha ja pisted. Ei olnud ta enam parem noist, kel kusagil katusekambris kiratses kari lapsi: igal suu ja ihu, mis vaja katta ja toita, kel mees jôi vôi larmas kôrtse mööda ringi oma teenitusega — viies kodu naisele vaid haisvat ja solgist iseennast, oma sigitavat ihuosa. Jaa — sellise vaevatud ning elanud naisena tundis endki: lôdvanahksena, roidununa ja väsinuna.

Säärane teadmine tundus kibedana — oleks tahtnud olla sootuks midagi muud ja paremat praegu, kui oli. Sügavamalle varukais survusid käed, pää vajus kumerusi üle rinna.

Oli ta selles süüdi, oli keegi teine, kolmas — kes ta säärasele teele viinud ja ajanud? Mäletas vaid ühte, et ema, kui oli rääkinud tööjuhataja ligitikkumisest esmakordselt, oli mögistanud rahulolevana naerda.

*

Kolisedes langes uks Klauda selja taga kinni, kes tuppa jôudnud kiskus ägedate liigutustega ôlult

vati ja viskas pää ümbert rätiku, langedes pääle selle tülpinuna kapp-laua äärde istmelle.

— Otsi süüa, käratas pool-küürakalle vanale emale, kes konutas nurgas, selg vastu ahju.

— Toho sôge, mis sul's jälle? Missa paugud — saa ikka enne sissegi.

Ettevaatlikult hoides sooniseid käsi ümber astja, tôi vana midagi lauale, asetas soolatopsi ja kruusi teevee jaoks, vôttis kapist leibagi.

— Mis sodi sa jälle siia oled kupatanud? urises tütar küpsist kahvliga urgitsedes, — pehme.

— Issand, selge lehma udar, odavasti sain. Kôlbab süüa nagu muugi jumalaanne — hulka rasva panin manu.

— Rebi ise oma udart, viskas Klauda kausi kôrvale. — Kas heeringut on?

— Hommikul said viimase kaasa — kus ta's on.

— Rasva?

Vana lonkis uuesti üle toa ja tôi laudilt tütre ette peopesasuuruse kausi, mille pôhja pääl oli ôhuke pekistsulatatud rasvakirme. Pannes kaussi lauale ta pilk kahjatsevalt liukas üle selle ja tütre näo, ta halli näonaha voltidesse tômbus kalkus.

— Süüa sa oskad nôuda — aga palju sa raha annad mulle, igapäev teenid!

— Palju sa's tahad, juudas, saada! Nelisada marka iga nädala jaoks oled saanud alati. Mis puu-

dus tuleb, kooberda ise. Mina's jôuangi niipalju — môlemad tahame süüa!

— Mis nüüd mina, ei mul ole kuskilt saada. Ikka sinust oleneb me olemine ja elamine.

Klauda matsutas huuli, rüüpas topsikust sahariiniga teevett ja jäi vait. Tüki aja möödumisel ta küsis:

— Kas mu pesu triikisid?

— Mis sa tollega's täna?

— Välja lähen, viskas tüdruk, heites ühte pôlve teisele risti pääle, nii et savine pôll ja seelikud kobisesid.

— Vabriku omaga vôi? katkestas vana seljasügamise.

— Jaah... ajas Klauda järsku lôua ôieli ja naeris veidra kugiseva häälega, silmis jälkusetunne ja vastumeelsus. — Ikka tollega...

— No-jah, raha hädapärast vaja, küsi vast annab sulle veidikesegi — mis sa's muidu käid, ise poolsöömata.

— Vait ole! Klauda puhkes nuuksuma.

Vana pilutles viduseid silmi ega osanud lausuda tütrelle sônagi, kes laskus kummuli lauale, nägu vastu puud, mustad juuksed salkudena savistel kätel ja ôlgadel. Vana silmad läikisid, neis polnud kaastundmust ega hellust, küll aga külmust ja ükskôiksust, nôudlikkust. — Söö nüüd, ära hulu! Ei olnud minugi tüdrukupôli parem — niisamuti olin... aga ei vesistanud silmi

ühtki. Nii sain vana-ikki veel mehelegi. Söö, — rääkis raasu aja pärast.

Tuppa sigis rõske vaikus. Klauda püüdis rahuneda, ema tõstis voodist pulste: vanu palitu- ja pihikunärusid, kohendas neid, puistas, säädis pääalust ja sobitas, nii et õhus hakkas tunduma kopitushõngu. Siis ta laotades üle aseme laiasiilulist vana mantlit, asetas end selle servale istuma ja hakkas vallandama end riidist. Hilp hilbu järele neid langes järile ja kadus aseme päitsisse kuni paigatud särgirüblikuni ja lapitud sukkadeni, mis jäid öösekski selga ja jalga, kuid millede sääred ta enne voodisseastumist keeras aegamisi kahekorra ja tõi nende vahelt välja paar valget neljajalgset, mis surus tugeva lõbutundega pöidla küüne ja laua nurga vahel lämuks. See tegevus tundus nii mõnusana, et sülg valgus suhu ja vana selle klõnksatades neelas tagasi makku, nõksudes sääljuures lõuaga allapoole, nagu oleks kugistanud suure suutäie maitsevat söögipoolist. Leiust indusattununa keeras ta välja ka särgi alumise otsa pahupoole ja urgitses pool-käsikaudu selle õmmeluste ning paiga servade kallal, sest tuli nii madalalle ei valgustanud. Pöördus aga varsti pettununa asemelle, sest käsikaudne kobamine ei annud saaki.

Kõrvaltubades kobistati ja sõneleti, eeskoja läbistas mitu paari ropsuvat samme: tuldi töölt ja mindi õhtut veetma, armatsema, teisest soost töökaaslaste poole.

Pikkamisi lahtus Klauda halemeelsus, pikkamisi ta tôstis pää ja ohatas, lükkas kôrvale juuksed näolt ja vahtis ôônsal pilgul lae pimedasse nurka. Ei midagi erilist ta sääl seletanud, sääl vaid oli samane tavatu tühjus ja lagedus nagu ta seeski, kus ei liikunud tunde- ega môtteuidu. Alles tüki aja kuludes ta märkas ulatada maha ja tôsta kukkunud leivatüki lauale.

Seepääle ta toimis oma muidu nii huvitavat toimingut: riietumist ja ehtimist ôige ükskôikselt. Laisa käega venitas kammi läbi juuste, tômbas huultele punakat tooni ja pôskedelle kreemi. Ei tahtnud täna olla ihaldatav ega kena, sest ei teadnud ôieti kuhu läheb, môtles vaid kuhugille kôndida, kus mööduks jôudsamini ôhtu.

*

Kas pidi minema kôrtsi, kuhu oodati? Käis edastagasi värava ees aru piadades, — ei tahtnud ôieti.

Tühi oli tänav, kôle. Üksikuid rättimähitud naisi ja kraesseuppunud mehi tuli vastu, neil näis rutt, vehkisid käsi ja kadusid.

Klauda vôttis suuna linnast välja, valis tee, mis keerutas ringiga ümber surnuaia nurga luhale, kust algas maarahva talvine sôidurada. Tahtis hulkuda, olla üksinda.

Mida kaugemalle jôudis kodust, seda kergemana ja paremana end tundis. Môttedki olid kadunud ja hüübunud sesse hääletusse, mis ringles ümber mineja;

tühju päi ta siiruviirutas tee harjal mööda sood, ei tahtnudki midagi môelda ega teada.

Selgesti kujunes aga siiski iseenesest arusaamine pähe, et täna viimast päeva oli savivabrikus tööl, kui ei täida kutset, — ja selle juurde seltsis teadmine, et emal raha oli otsas. Kas polnud liig kergelt otsustatud, kui ennist môtles asja kohta eitavalt? Vôiks ju, vôiks ju tôepoolest vôtta lipitseja käest raha — nagu soovitas ema — ja siis jätta viimaseks, kaduda ise vabrikust.

Keegi mees lähines, tegi juttu:

— Kas sul tuba on? küsis esmajoonelt.

— Tahad kaasüüriliseks vôi? nokkis vastu. — Ei vôta praegu.

— Aga, tule, lähme minu sôbra juurde, elab lähidal, on grammafon kodus, noodid „Valsi unistustes", seletas kätega, — niisugused toredad tükid! Joome veini, naljatame vähe — ta on riks poiss, raha ei mängi rolli!

— Ja mina ka mitte, on omalgi koht kuhu minna — jäta järele.

— Käi . . . käi . . . käi . . . — ökitas mees ja kadus poolelijääva lausega pimedusse, kust tulnudki.

Tüdrukulle tegi sônelus nalja.

Eemalt lähines rong, sädemeidsülitav ja tuldhelkiv, mürises ja rapsles roopais. Klauda korraga tundis tarvet olla tos rongis, sôita, rutata — olla osakene tolle veereva raudse mao sisust, kas vôi ta rataste alla tallatav.

Ta püüdis joosta rongile vastu, haaras selle sädemeid õhust, kuid rong vurtsatas enne mööda, kui ta teele jõudis.

Raudteel ta kohtas meest-naist, kes vesteldes ja naljatledes jalutasid linnast väljapoole. Rong ja vastutulevad inimesed muutsid lõplikult ta mõtete suuna, tõid need tagasi teravatena elumurede, töö, vabriku, tänaõhtuse kutse juurde. Ning nüüd uues meeleolus asja vaadeldes ei näitunudki see nii kibedana ja kohutavana.

Pidi ilmas siiski ju täitma mingisugust ülesannet igaüks. Võibolla polnud temagi otstarve nii kasutu ja üldsuselle halvem kui iga teisegi naise või mehe, kes rühmas tööd, kasvatas lapsi, sõi ja jõi.

Tahtmatult oli ta hakanud kõndima mööda raudteed linna poole tagasi.

Kas oligi see elukord kellelgi parem? Kaebas ju igaüks: tööline, vabrikuomanik, tööjuhataja, kaupmees; turul sageli võis kuulda kaebamas maaomanikke, talupoegigi — kõigil vaid ühine häda: puudus, ühel ühest, teisel teisest — aga ikka üks ja seesama oma põhiolemuselt. Kõikjal elasid inimesed hädades ja rahulolematutena.

Ees häilisid puhmastena jaama ja linna tuled, kiirestilähinevad, suuremaks- ja selgemaksmuutuvad.

Tihenesid vastutulijad-möödaminejad, liikus inimesi

linna poole ja säält eemalle, sôideti teedel hobustega ja autodel.

Tuli jälle üksik mees, piilus teda viltusilmi, hindavalt — nagu juut rebasenahka, jäi ta ette seisma ja sônas magusalt:

— Igav üksinda, mis? liigutades veidralt nagu môistaandvalt kulme, muigas.

— Arvad, et sinuga lôbusam? naeris pääletükkijalle näkku.

— Minuga? Oleneb se sinustki, kuidas oled...

— Jah kui viissada annad.

Mees tegi viduse näo, tômbas pää sügavamalle krae vahele, häälistes vähe hädiselt, nagu pakkudes viimast hinda:

— Kakssada!

— Ei taha!

— Kakspool!

— Äh, käi pôrgu, ma'i kauplegi täna, lôi mehe eest kôrvale ja pühkis mööda liipripakke majade vahele, kus jättis raudtee ja siirdus piki elektritulist valgustatud kônniteed kesklinna poole.

Vastu ründas jaamatôttavat rahvast sôidukeil ja jalgsi, kihavat ja kärarikast nagu turult.

Kôikjal helkis tuli, huugas elu, oli jälle inimesi: ônnelikke ja ônnetuid, kiratsevaid ja rahuldatuid — vältas lakkamatu ringjooks kôhutäite pärast hoolimata ööst vôi ajast.

Otsides ja kaalutledes mõttes Klauda rühkis edasi. Sellistes tingimusis nagu tema elas ju suuremjagu agulirahvast, elas naisi, tüdrukuid, leski, kel igaühel suu, igaühel ihu — mõnel veel mitugi — mis tahtsid toita, katta, lõbustada, kes niisamuti nagu muudki inimesed tahtsid kõike saada ja maitseda, mis andis või pakkus maailm.

Ning igati moodi võideldi selle kättesaamise eest.

Ja näljasurma polnud senini surdud...

See võitlus pakkus naljagi... õige sageli pakkus...

Mida's oligi enam õigus nõuda või tahta?!

Lähedalolevast joogikohast ürgas vastu pillihäälitsusi, rõkkas eluröömsate joomavendade viisitut laulu, lällutusi, mis nagu lömmilöödud ja seetõttu komistavate ning jõmpslevate rattakestena veeresid läbi jaheda õhu.

Klauda kiirendas käiku, pööras ümber nurga, kus kadus teda ootavate uste vahele.

POTILAADA ÖÖ.

1.

Laiv kiskus ukse rägisedes lahti.

Seest viskus näkku talle tossu, auru, pagari saiatoa lõhnu kardemonist, maisijahust, suhkrusiirupist, võist.

Tossus tuikas tuli.

Laiv kärsutas nina, aevastas, klõpsis saapakontse vastu läve, puristas:

— Hei, poisinolgid, õhtust!

— Õhtust, õhtust! vastasid lähemalolijad segiläbi kooris.

Magusaid lõhnu tulvas ninna: laudadel auras vastahjustvõetud saiapätse, runstükke, kringleid, pirukaid, võisaiu — viielisi ja kümnelisi, suhkruriputisega, moosiga ja ilma, alevinaistele-lastele ja linnaprouadelle, kõhukasvatajaile ja näljanärijaile.

Laiv hõõrus külmastnäpistatud rusikaid, surus, muljus neid, pigistas, puhus ja nagistas sõrmi: sai sooja. Silm libises üle avara töötoa.

Askeldati, rutati. Sõtkekastis lainetas tainas. Poiss seisis mütaga juures ja tagus. Tainas korises, rebenes,

venis, lôi mulke täis kui koitanud riie ja tôusis, kerkis, podises.

Ahjusuul kükitas teine jônglane, tegi tuld, kiskus panne ahjust ja laadis neid ahju, pildus vormidelle taignakäkke, vormidelt laudadelle saiakukleid.

Haisesid môlemad, higi lainetas, leemetas näol, nirises mööda kaela valge pagarikuue alla, valgus läbi juuste ja alt lakata laiapôhjalise taignagamääritud mütsi krobedalle otsaesiselle.

Tagasopes survas naisi: lôikumas tainast, segamas pärmi, tegelemas, ruttamas, sosistlemas, sôimlemas.

Keerutati, kraabiti, hôôruti tünne ja môhki, tilistati panne, pilluti. Kanneti vett, pesti, lobistati, solistati: kohisesid pajad, potid, kastrulid, keesid piimad, sahvtid, marjad, moosid — kôrbes suhkur ja sinetas pajapôhjas tükk lahjat vasikakintsu.

Tagaukse juures sabas seisis saianaisi. Laaditi korvidesse, kottidesse, taskutesse; rüseldi, tôugeldi, vannuti, tôugati, tômmati, maksti raha ja joosti palavate saiadega laiali mööda linna: söögimajusse, trahtereisse, kôrtsesse, vürtsikauplusisse.

Ei näinud teda keegi, ei kuulnud, ei märganud — ei olnud asjagi märgata; igaühel oma töö, tôtt, ruttamine, hirm ja häämeel.

Sai, tainas, vorm, värv, koor, nägu ja maitse — oli neile kôik, huvi ja tulipunkt. Katsuti käega, pisteti näpuga suhu, nätsutati, väänati igemete taga, mait-

seti, kiideti, laideti, hôôruti suhkrut ja kaneeli juurde, riputati soola, jahu, klopiti püülikotte.

Tolmas, haises, särises, krabises; kees, kahises ja rullus tossu mööda tuba.

Laiv astus üle töökoja, tômbas ôhukese sinivärvi suvimantli ült, viskas varna, kohendas pükse, sirutas konte — mis olid rasked, kanged, külmad — kiskus valge töökuue selga, tahtis astuda oma koogilaua juurde.

Laud puudus, laua asemel kuheldus hunnik jahukotte, laudilt olid koristatud ta kondiitririistad: hakknoad, tuutud, koogivormid, pressid, karneerpulgad; sinna oli laotud pärmikange, rosinaid, mooniseemneid, mida puistati odavamaile suhkrusaiule ehteks ja maitseks pääle.

Ei töölauda, ei -riistu! Pidi paljaste kätega tegema kalleid kooke?! Kihvatas, surus käed püksitaskuisse, astus läbi tööruumi lahtiseukselisse äri-peremehe tuppa. Teretas köhatades, lôi vaate pool-vidamisi peremehe pilgust mööda selle ôlale, kratsis kuklatagust nimetissôrmega, küsis:

— Kas teeb täna kooke vôi vahvleid?

Rinnakas pagaripidaja torkas käe vestitaskusse, ei vastanud kohe, mängitses pöidlaga uuriketi ripatsi juures, môôtis selli, pôrnitses. Selli välimus oli vilets: närune mütsilott kuklas, narmendavad taignaplekilised linasepüksid ümber reite, varbad irveldi kingakottadest

väljatulekul, habe pooletolliline, nägu külmast ja joomaelust sinikas-kollane.

— Täna sinu jaoks tööd ei ole — võtsin uue.

— Korralikuma, täiendas Laiv — aga see läheb härrakesel maksma kolme päeva palga. Nii oli me kaup, et kolm päeva enne töölt ärajäämist teatame ette, ükskõik kumb meist soovib loobuda? Ja omakorda mõõtis Laiv peremeest, selle siledat lõuga, rasvunud nägu, ümarat keskkeha.

— Maksad välja? kordas.

— Pennigi, käi!

— Ah sa'i maksa? Ei maksa? luuras Laiv poolaltkulmu vastast, enesel tunne, et oleks annud jõmaka jalaga, oleks kägistanud, väänanud, muljunud.

— Kas maksad? otsustas järsku heites pagarikuube ült ja käärides kuuevarukaid kõrgemalle, — näitan!

— Sinusuguselle kaabakalle! Iga teine päev lakud, töölt ära, logeled mööda päevavaraste koosolekuid, haud ilmapööramise plaane, õhutad mässu, mu omas majas oled kihutanud inimesed segaseks — siis veel palka! Ei kröömi! karjus, tõusis püsti. — Välja! Ei enam jalga üle mu läve!

— Kuradi paksmagu . . . haaras Laiv järsku teise rinnust, — vaata, vaata, võta, võta — ladus hoope vanamehele mööda kõrvu, näkku, pähe, kuhu juhtus, — lõkendav vihast ja hüplev kui sõdiv kukk.

Pöördusid maha, vehklesid: paks ja peenike, käed tangidena ümber, peremees karjus appi, kisas kogu kõrist. Laiv püüdis tõugata ta hääleavamusse takistavat rusikat.

Tulid töölised, sasisid vehklejaist kinni, tõstsid jalule peremehe, hoidsid käsis pool-purjus ägedameelelist selli, kelle silmis pöörles veri, lõõmas viha, loivas tuli, lainetas.

Jooksis kokku mehi, naisi, poisikesed ahjusuult ja puukandur kuurist, surusid vastuhakkaja nurka eneste vahele, vaigistasid, püüdsid aidata, peremeest rahustada.

— Politsei tooge, karjus vastu, — sunnitööle! Haaras laudilt noa, vehkis sellega vastase nina all:
— Röövel, mõrtsukas — löön maha!

— Ära seda tee, tuled kaasa!

— Vangimajja!

Naeris Laiv, oli rahunenud, seletas töökaaslasile sündmuse põhjust, huuled värisesid, naer oli viril.

Paluti peremeest, nuiati, manguti, et ei laseks teha protokolli, et lõpetaks asja omavahel, täis-mehe viisi — sai kumbki, mis sai.

Sülgas vihaselt, saatis kuradeid õhku, kirus, raputles rusikaid, tatistas — aga ei joosnud tooma politseid, laskus tagasi.

— Käi minema — ja olgu!

— Maksa palk!

— Välja!

Haarati käsist ja jalust Laiv, tôsteti ôhku, avati uks, heideti ühisel jôul tänavalle, kuhu lennutati järele müts, rihm, palitki varnast — mis sattus möödarühkiva laadarahva jalgade tallatavaks.

— Tasun kuradille, tasun, kihises Laiv. Korjas palitu maast, tômbas selga, läks, inimkari hirvitavana ümber.

2.

Sagas tänaval inimesi, hobuseid, regesid, autosid, lapsi ja koeri. Rutati, joosti, longiti, käed ümber kõrvade, palede, seljad vimmas, ninad teravad. Krägises, räsin-rüsin, tõtt.

Vabrikuväravaist ammutus tänavalle pigipõllelisi mehi, nõginäolisi poisse. Töökojad sulgusid uksi, ärid süütasid elektrituli, vaateaknail naeratas nukke, kujusid, kraesid, pitse, särke, sukke. Uikas voorimehi, kõlises kuljusi, ähkis veoauto, puristas omnibuss — poisike pakkus tänavanurgal kisades ajalehe õhtust väljaannet. Sõjatorni kell tagus viis.

Kräunus ja karjus lumi ruttavate jalgade all, näugus. Autode rattad pildusid teda vastu nägu, jalgu, riideid — tolmutasid õhku. Norskasid hobused, sõitis maamehi jorisedes, rusikaid kokku tagudes linnast välja ja linna sisse, kääksusid restoraanide uksed turu ääres, sissesõiduhoovide väravad olid aetud kõikjal pärani kui ahned lõuad: homme algas jõululaat, täna müüdi potte.

Turul taoti vaiu, kopsiti, raiuti, ähiti, lôôtsutati: üksteise järele kerkis ritta kaubalöövide lattidest luukeresid. Hilples purjeriideid, lipendas tekinurke, kirendas siin-sääl asju: odavaid ja kalleid; müüdi, osteti.

Laiv astus risti üle turu.

Ringi kükitas ôunanaisi, korvid rüpes, käed pôues, nina nupuna rätihunnikust väljas, pôsk ôunaga ühesinine.

Kuhu minna? Kuhu ööseks? Oli tulnud rätsepa poolt sônades, et jääb ööseks tööle, ei vôinud sinna tagasigi minna — sest polnud kohta neil ööseks. Päeviti vaid käis magama sinna — rätsepa nurka — öösi sääl siputas lastekari koivi.

Tômbas krae üle kôrvade, rühkis lagedalt kitsa pôiktänava majade varju, puhkus peiju, soojendas peoga kôrvu.

Tänavanurgal kükitas venelasi, setusid, naisi, mehi segi sibulakorvidega, sigurikottidega, kaussidega, pottidega. Nende vahel sagas inimesi: ostjaid, pakkujaid, môlemast soost, rikkaid, vaeseid, karvkraedes ôhetavaid ja sinininalisi külmast lôdisevaid.

Sumas ja kahises ôhk kauplemisest, kärast, sammude krabinast ja rutust. Tehti kaupa, vahetati, pakuti, tingiti, makseti ja laoti peo pääle raha. Kôlises metalli, rudises paberit, solpsas nahkkaukaid taskuisse.

Läks mees üle lageda, vann kôrvapidi ôlal, jonniv lapsepônn järel. Tuli naine, pamp ostusid kaenlas, si-

bulamärss turjal. Jooksis lapsi — saiatükke hambais, kärises lôôtsmoorik, viras huulpasun, tilahtasid karusselli kellad, plaksus telkide taga poisikeste korkpüsse. Paar korrakaitsjat rühkis ärevalt läbi rahva.

Vaatles, lonkis — hakkas külm; kiskus end kössi, kannatas.

Jôeäärsest restoraanist kajas rima, räuskamist, sôimu, soppa, aknaist lailas suitsu ja grammafoni toone. Treppist üles ja alla voogas inimesi, nende kannul ôlle-viina haise, higi- ja veesaapa täita-määrde ôhku, köögist segunes juurde kotleti, hapukapsa, sea- ja vasikaliha kôrbenud hôngu.

Isunenuna vaatas Laiv üles, jälgis nende liikumisi, liigutusi. Söögilôhnad panid 'ilalema suu-, kurgu- ja keelepära näärmed.

Aknast nägi suhuveerevaid lihakampse, praeviilukaid, kartuliklômme: söödi, rüübati pääle, tralliti, hôisati, hüpati, larmitseti kooris.

Enesel oli möödunud söömaaeg, tavalikult sai pagari köögist ôhtuti enne töölehakkamist süüa, täna nälgis, rahapenni polnud.

Sülgas, astus edasi; sihitut, eesmärgitut, lôputut tänavat viis tee, suu täis sülge, meel kibe. Sülgas uuesti ja needis südames pagarit, timpis jalgadel, peksis varbaid vastu kontsi, tagus kokku külmetavaid kämblaid, toppis taskuisse, vaheliti varukaisse — polnud olemaski kindaid.

Iga restoraani, söökla, teemaja akna taga tahtis astuda sisse. Aga teadis hästi: keegi ilma ei anna kröömi, näägutavad, nöögivad, ärritavad — oli siin-sääl vanugi võlgu.

Hakkas tundma eneses pöörast viha ja põlguse tõusu, kättemaksu kirge. Süda hüppas, käed tõmbusid rusikaisse, soonis paisus, lihakseis tursus. Oleks teinud näruks pagar Assevati, tükkideks, oleks pannud käte pääl külmale lumele käima, keset turgu tiritamme kasvatama.

Sajakordist kättemaksu tõotas eneses Assevatile, pilgutles silmi ja näris huuli selle tagatiseks, kinnituseks iseeneselle.

Järjest suurema kiirusega vehkis edasi mööda tänavakive, peaaegu jooksis, hingeldas. Oli nürinenud külmatunnegi, viha ja kättemaksu kirg ajasid jooksma, mässama iseenesega. Veri mühas pääs ja kõrvus. Lippudena laterdasid õhukesed mantlisiilud tuules, püksid tõmbusid vaheldamisi vastu keha ja torru, mütsilott vajus silmile.

Ümbrus hämardus.

Siin-sääl süttus tänavalaternaid: gaasi- ja elektrilampe. Külmanud akendest hoovas tänavalle valgust: kollakat ja tuhmi nagu õli. Traadid postide küljes huugasid, laulsid, tirisesid, vinnisid viise. Sõitjate reevehmred lõksutlesid, plaksusid, hobuste kabjad mütsusid ja peksid lartsudes raudu vastu kive.

Igaühel oli kuhugille rutt, minek, eesmärk, vajadus, tarve, mingi tee, tahe, püüe. Oli temalgi tahe — aga kuhu pidi minema, mida tegema oma põletava kavatsusega?

Igaühe näolt lugeda võis kindlust, võidurõõmu, hirvet, irooniat, häädmeelt, lootust või rahulolu — kuid mis pidi peegelduma ta enese näost.

Magasini seinal läikis peegel.

Oli see ahv: gorilla, šimpanse — inimene? Oli too sinine luu ja nahk, kelle silmist kiirgas ahastust, piina, valu, meeleheidet, nälga, viha, hullumeelsuslikku muiget — tema, Laiv? Või oli moondunudki ahviks, mis sellest, vaatles omi pool-paljaid jalgu ja tuult läbilaskvaid kehakatteid — loomana oleks olnudki elada kergem ja vaevatum, loomana, kes hüpleb troopikamaa puie ladvus ja lehestikes, kel toiduks vaid tasuta looduse puuvili ja lätte vesi.

Tormas mööda peeglist, otseteed südalinna poole. Ükskõik kuhu, millal, milleks, miks — ei hoolinud, ei mõelnud; tahtis vaid leevendada oma viha, käärivat meelt, puistata seda jooksu ja liikumisse — selleks vehkis.

Olgu inimene, olgu elajas, olgu loom — aga olgu paik, kus olla, olgu süüa, olgu sooja, sõprust, sündsust!

Olgu tolm, tuul, õhk, vesi — aga olgu õigust, õiglust, inimväärisust, enesetunnet!

Olgu jõuetu, närune, vaene, rumal — aga ärgu tehtagu ülekohut, ärgu petetagu, alandatagu!

Korraga nurgal haarati kinni ôlast. Purunesid mõtted, lôi silmad üles, nägi: ametivend Espe seisis ees, käed taskus, nägu rahulolev, tôsine, lahe; üleolev, kerge.

— Kuhu? küsis.

— Marsi pääle vôi pôrgu, eks näe!

Mökitas naeru Espe.

— Tule kaasa! kutsus.

Astusid edasi. Söökla uksist tänavalle pressus mehi nagu hakkmasinast pogisevat liha, käras ja kilas, matsusid jalad, suud, hiilgasid silmad, paljad päälaed — ei mahtunud sisse. Läksid üle turu töölisühisuse maja suunas: Espe suur ja siuhke, Laiv väike külmast küürus.

Hällisid elektrid, hubisesid gaasid — linn tômbus valgeks ja kirjuks, maameeste sôit hakkas soikunema.

3.

Astusid „majja“.

Saal kihas täis juttu, jôma, naeru, klaaside-nugade kôlinat. Istus laudade man mehi, naisi, vanakesi noorureid; vaidlesid, sônelesid, arutlesid; oli ideeorje, mateerijakummardajaid, käremeelseid, konservatiivseid.

Oli neid, kelle ônn ning elumôte sotsiaalne vôitlus, parteitegevus, vanast uue loomine. Need olid ägedad, uhked, koleerilised, — hooplevad, suurustlevad, kandsid rinnas punaseid märgikesi, taskunurgast ripendas heleverev rätiribal. Olid juhid, eestvôtjad — kaaluvamaid mehi omasuguste hulgas. Kuid oli teisigi: nukraid, vaikseltkannatavaid, nurisematuid, melankoolseid, elumuredest puretud perekonnaisasid, vaikseksjäänud vanapoisse, väikekodanliste kalduvustega meistrinaisi ja rätsepaemandakesi. Istusid vaikselt tahapooletômbunuina, tusane ilme näol, jôid, sôid, kuulatasid esimeste kelkimisi, môtisklesid, kahtlesid.

Laest rippus elektrikuule, paberissemähituid, tumedaid, ôôguvaid — nagu türgi laternaid; ehtsid seinu vabamôtlejate pildid.

Hämaruses kärises raadio: kusagil ilmaruumis lauldi, kusagil oli kontsert, kusagil peeti kihutuskônet, kusagil ahastas keskaegses ooperis armastav primadonna.

Laudade vahel libeles kelnereid, ettekandjaid. Veeresid praatide, kotlettide, vorstide, suppide vaagnad; kôlises metall, mökitas, naeris — sattus taskusse, kotti kandikulle.

Istusid Espega lähemalolevasse, ukseesisesse lauda. järsult, rapsudes, sôna lausumata; tôukasid jalad vastastikku laua alla, vaatasid üksteisele silma, môistsid.

Viina! Viina!

Kôlksahtas pudel, täitusid klaasid — jôid, vaikisid, surusid pääd kummargille ligi lauda, kraed ümber näo, käed taskupôhja surutud, mütsid konksus ettepoole. Soojenesid.

Ümberringi tekkis kihin, räägiti, sosistleti, piiluti, pilgutati — paljud tundsid Laivi kui endist agarat, nüüd veidi hukkaläinud, parteitegelast, kônemeest, joodik-pagarit. Mindi tervitama, hüüeti, naljatleti — Espegi oli oma mees.

Joojad vastasid jahedalt. Sügavamalle vajusid nende pääd, üha raskemini hingas Laiv, üha teravamaks tômbusid kortsud otsaesisel.

Äkki prantsatas rusik vastu lauda:

— Koer olen, raisk, Assevati koer!

— Ära jäta! tôukas Espe.

— Maha löön!

Muutusid elavamateks mehed, veri välkus Laivi näos, käed vehklesid, mütsilott lendas ninalt kuklasse, viin andis auru, hääl kajas lähemalolevate laudadegi juurde:

— Aga mina ütlen: neile kôigile tuleb kätte maksta, neil peab kiskuma käest vôim — raha, töökojad, kapitalid; kasvatama enestes peame julgust, iseteadvust, tugevust!

Ringi tôusis kiidukaja, pool-joobnud pääd vôtsid tuld; keegi tôusis lauast, tôstis klaasi, laskis elada Laivi.

Laiv vaimustus, kummardas, tänas — hattunud palitusiilud pühkisid pôrandat, lôhkised saapakotad kopsatasid — kuid püüdis peita hirvitavaid varbaid.

Suur vaimustus tuli pääle, segunes ühes viha ja kättemaksuihaga; tahtis rääkida, tahtis pressida sesse kogu oma viha, sapi, lootusetuse, jôu, osavuse; tahtis kujukalt näidata seltsimeestele oma hinge häda, oma viletsust, kannatusi, eneselle tehtud ülekohut; tahtis üles kutsuda neid aitama ja avitama.

Pudelite ja klaaside lärisedes hüppas lauale, kahmas peast mütsi, keerutas ringi, hôikas, sirutas ette rinna, lôi lahti palitusiilud, algas karjuval, harjunud, rôskel ja kôval agitaatori häälel:

— Seltsimehed, kaaskannatajad . . . ôed ja vennad! Kas olete kuulnud uut järjekorralist ülekohut pursuide poolt, kas teate, et olen nende ohver, teate, et

Assevat mind täna laskis visata välja oma töökojast? Ei. Kuulge siis, ütelge siis. — Kas on nende häbematusel enam piiri, kui jumalamuidu kihutavad inimesi sellise töökriisi ajal töölt, kes isegi hädas ja viletsuses! Ütelge!! (Nurisev ümin saalis.) Kas pole aeg kätte jôudnud panna piire nende ülekohtule, neid hävitada, neile kätte tasuda, neid purustada?! Seltsimehed ... aeg on ümber hinnata olukordi, aeg on pääle tormama hakata! Kôik vôtame kätte lipud, relvad (lehvitab mütsi), lähme, hävitame! Kôik üles . . . üles nagu üks mees, tulge kaasa minuga, vennad, lähme, tasume ... veel täna ôhtul näitame neile oma vôimu ja vägevust. — Kôikide maade proletaarlased ühinegem! Tulgem minuga (lainetav kômin rahulolemisena üle saali) kaasa! Suregu pagar Assevat ja môtteosalised, suregu kurnajad, ülekohtutegijad! Maha nemad! Elagu töörahva ühine ja suur vôit! Elagu tugevus ja teovabadus! Elagu viha ja kättemaks! Elagu punased lipud ja vôitluste möll!! (Haarab seinalt seltsi lipu, lehvitab sellega üle toa.) Lähme, seltsimehed! Üles, kätte tasuma, purustama, hävitama . . .!

Saali-täis rahvast voogas, hällis, ôôtsus ja kees. Joobnute ärevad hüüud üle saali, kära, robin, liikumine, tung, külgehakkav ärrituspalavik.

Igalpool tunti kaasa, alkoholist kuumunud pääd süttusid tulle, pakatasid, anarhia kirg lôi inimestes pöörlema kui kaval torkiv uss.

Haarati kätte toolid, pingid, tômmati taskutest revolvrid, noad, kisti laudadelt jalad, kahmati pudelid, klaasid, tormati tühju käsi — lai, rabelev, taaruv-vaaruv inimmass veeres kisades-kärades välja turule. Ringeldes ja loksudes ründas edasi, trampis, huraatas, karjus, tallas jalge alla seaduse ja lubatavuse piirid, sattus ohjatusse, kaotas iga juhtivuse ja korra võime — muutus metsikuks, vormituks jõuks. Tungis rüsinal turule, nagu marrusattunud pullikene, puskides, müksides, kraapides maad.

Leidis eest inimesed pakkimas kaupa, askeldamas öö vastu ruttamas.

Tormas nende kallale, piiras ümber putkamehed, löövikaupurid, palaganitegijad, lôi segi karusselli hobuse- ja autosôidukid, tuikus laiali löövikuisse, larmas, lôhkus, röövis raha ja varu, ähvardas tappa, hävitada; ei kuulnud Laivi ega teiste hoiatavaid sônu, kes kutsusid edasi üle turu oma eesmärgile lähinema, sääl tegutsema, tasuma, ähvardama, vaid karjus, möirgas:

— Ülevôtta, maha.

— Petistele nahka pidi!

— Laseme praaga!

— Puss kurku!

— Kôri maha!

Rüseldi, joosti segiläbi, karjuti, vannuti, jagati hoope nagu juhtus: risti, pikku, näkku ja makku.

Laadakaupurid vôtsid vägevasti vastu, kaitsid omi varu viimase jôu ja verega, haardes kätte, mis kellelgi juhtus: roigas, vasar, kirves, kastilaud, puss, nuga vôi kahvel, taldrik vôi kauss. Säksiti igaga, mis tegi haiget ja lasi verd.

Kisa ja kära levis nagu tuli — varsti löödi üle kogu turu, mässumeestele tuli kôrtsi poolt abiväge, kaupureile sinivatte — politseid, korrakaitsjaid.

Lirisesid viled ja hädahüüud raputasid ôhku, voorimeeste kabjaplagin segunes murdumise, kiskumise ja lôhkumise paukuva raginaga turul.

Ei vôtnud ülekaalu esialgu kumbki pool, asjatult painutati kaela- ja käsivarreluid, tempeldati vasaratega otsaesiseid, löödi mulke, torgiti, pekseti, lagastati, röögiti. Mehed oldi môlemail pool: rinnu ja sülitsi vôeti vastaseid ette, heideldi paariviisi ja salguti.

Politsei törkis abituna paigast teise, saamata kasutada relvu, sest olid segi süütud ja süüdlased, kaitsjad ja kallaletungijad — keerles üldine lööming mööda turgu löövikute vahel, ees ja taga, pôikles teravama otsaga kord sinna, kord siia nagu kekslev vurr.

Käsi ja jalgu vehkles pimeduses vastu taevast, pääluid kômpsles vastu ümaraid sillutuskive, lötsus lömmilöödud ninu, hilbles ôhus väljakistud habeme- ja juuksekarvu.

Veerand tundi vältas otstarbetu tagumine, lahing ja rüselus, siis löödi vaaruma, väsiti, raugeti esimesest

hoost — juurderutanud arvukas politseivägi hakkas siin-sääl kisklejate hakki ja tiris koos soolaputka poole süüdlase süütuga; märatsevamaile neist visati osava võttega silmus ümber säärte, tõmmati jalgupidi puiklev piison lohisedes lähemalle — ja jälle läks sõit sama teed, olgugi kägarikkusurutuna voorimehe sõiduki nurgas, relv nina all.

Nii rauges lööming, lõppes kurnatavate võitlus. Triumfeerides ründasid sinivatid turuplatsi.

Laiv, Espe ja paar teistki ninameest olid harkunud vähe eemalle esimesest löömingu tulipunktist, tormanud õhinal mööda kisklejaist turu teise ääre poole, pagar Assevati akende alla, kuid said siingi kistud möllu keerdu ja võtsid asjast omal viisil osa: kloppides läbi pakkupõgenevaid, araverelisi laadakaupureid, tehes neile sooja rusikanukkidega — unustades samuti nagu eelmisedki oma otsekohese sihi ja eesmärgi.

Ent nüüd kui märkasid hädaohu tõsinemist, rahustajate ülekaalu, olid esimesi mehi, kes pistsid kaksama igaüks ise suunas nagu tuuldepillutud aganad. Jooksid nii et rebenes kõht, hingeldasid, kukkusid käpuli, tõusid, lippasid; ent kui kaugemalle said, kus polnud karta enam tabamist, astusid päris loomulikku sammu, kõndisid, kõmpisid igaüks sinna, kuhu soovis süda, või kus näis julgem, ohutum olla.

Laiv enne jooksmahakkamist põrutas jalaga sisse kaks Assevati akent, ent siis lahksas välja südalinnast,

otse läbi pargi aguli suunas, kust vastu haigutas pimedus ja veetlev vaikus, kus näis ootavat varjav kaugus ja ülesleidmatus. Temaga seltsis Espe, lôôtsuv, raske ja turris, sest oli vilets jooksja.

— Loll olid, noomis Laivi.

— Ära urise!

— Ajasid inimeste meeled segi... nüüd jookse...

— Kuule, ära haugu, saad vastu tatti... pöördus järsku ümber, näoga vastu Espet.

— Mis sa, näru, kelgid veel!

Ei kannatanud Laiv noomivaid sônu, tômbas kämblaga kaaslasele mööda pääd, see rahmas ôhku, pöördus ise risttänavasse, kadus.

Selgesti taipas isegi oma môttetute sônade lagastavat môju joomakaaslaste peale, oli hirmul, ahastas. Ôhtul lonkides pohmeluspääga polnud kavatsenud kellelegi paha, polnud ette kujutanudki sellist alarmi ja mäsu, oli vaid jônnis Assevati pääle, oli kahju oma kaotatud kohast, oli mure tuleva öö eest, sest polnud ôiget paika kuhu minna ööseks, kus olla.

Ja kuhu nüüdki joosta?

Ümberringi hämarnes kord-korralt, laiad kesklinna tänavad muutusid auklisiks, konarlikeks agulirenneks, suured heledad majad asetusid neljakandiliste pimedate lobudikkudega, kuutidega.

Tänavanurgil silmas ôlle- ja piimapoode, uksed

ammu suletud, aknad mustad, elutud — ei leidnud kohta, kuhu astuda sisse, kus soojendada nina.

Kômpis edasi, pidas aru, otsis, vahtis ringi. Uuel nurgal luges kirjatatud ukseseljalt:

piim	kilu
või	juust
muna	riis
heering	suhkur
leib	manna
sai	jahu
kohvi . . .	tee . . .

Tundis isu, neelatas sülge, sülitas, vôttis suuna linnast välja, kadus pôllulagendikkude keskelle, öhe, pimedusse, kus viis teda piirile lähemalle tee, kus varjas mustav taevas, maa ja vinguv tuul.

Märts 1927.

26.3. 30

Sisu: